Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

HARDSYSSELS AARBOG

UDGIVET AF

HISTORISK SAMFUND
FOR RINGKØBING AMT

28. BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS P. HAASE & SØN
1934

Holstebro — Thomsens Bogtrykkeri.

INDHOLD

Side

Arkivar H. Grüner Nielsen: Folkeviser fra Hardsyssel 1
Havearkitekt Johannes Tholle: Flora og Folketro, især i Ringkøbing Amt 28
Læge E. Tryde: En jydsk Lerkargrav (romersk Jernalder) i Grønbjerg By 67
Lærer H. K. Kristensen: En Brandtomt af et Hus fra Folkevandringstiden 83
Adjunkt Hans H. Fussing: Herningsholm i Midten av det syttende Aarhundrede 101
Cand. mag. Niels Cl. Hansen og J. Aldal: Brev fra Sognepræst i Holstebro Ebbe Kynde 116
Lærer Johan C. Sulkjær: Om Vejvæsen i Hammerum Herred 1773—1843 119
Lærer Esbern Jespersen: Den store Landbrugskrise i forrige Aarhundrede 139
Udmark og Overdrev:
Lærer P. Christensen: Frederik d. Sjettes Besøg i Holstebro og Ringkøbing 1824 156
Forf., pens. Lærer J. Gr. Pinholt: »Knopmandens Penge« . 158
Navne- og Sagliste 160
Virksomheden 1934 163
Regnskab 1. Januar—31. December 1934 165
Ejnar Poulsen: Hardsyssels Degnehistorie (Anm. af J. A.). 167

FOLKEVISER FRA HARDSYSSEL

I EN 200 AAR GAMMEL VISEBOG

Meddelt ved Arkivar *H. Grüner Nielsen.*

Allerede et Par af de gamle danske Adelsvisebøger fra 16.—17. Aarh. synes at have en Smule Tilknytning til Hardsyssel. Et Folkevisehaandskrift skrevet 1591 af Christen Persen (Gl. kgl. Saml. 2396, 4°) har i hvert Fald noget efter Aar 1610 været ejet af *Anne Munk* (Lange) Povlsdatter til Pallesbjerg i Staby Sogn ved Nissum Fjord. Hun var 1597 bleven gift med Børge Trolle til Trolholm, V. Flakkebjerg Herred, Sjælland, der døde 1610 paa Tvis Kloster, Hammerum Herred, som han købte 1602. Haandskriftets Sprogform har visse vestjydske Træk, men en Del af selve Visestoffet (ialt 50 Viser) ser ud til at staa i Afhængighedsforhold til Tradition fra Skaane, hvor Adelsslægten Trolle hørte hjemme. En anden Adelsvisebog med Folkeviser (Ny kgl. Saml. 815, 4°) fra sidste Halvdel af 17. Aarh. blev 1671 skænket til *Anna Juel* til Vosborg, f. 1654 † 1688, medens hun som 17-aarig var i Besøg hos sin Mormoder Lisbet Podebusk, boende paa Skovsbo, Fyn. Endelig haves en Visebog — blot indeholdende Viser, udskrevne efter trykte Kilder, nemlig yngre verdslige Viser og Salmer — skrevet af Niels Nielsen, der »tjente« Preben Gyldenstierne til Vosborg, Høvedsmand til Bovbjerg, og

blev i 1611 skænket af nævnte Niels Nielsen til Høvedsmandens dengang 15-aarige Datter *Anna Gyldenstierne.*

Ingen af de tre nævnte Visebøger kan antages at indeholde nogen særlig hardsysselsk Visetradition. Alligevel er disse rent tilfældigt bevarede Visebøgers ydre Tilknytning til Hardsyssel ikke uden Interesse, idet de maa antages at have haft nu tabte Sidestykker paa andre Adelsgaarde og at have givet Anledning til Efterligning ogsaa i andre Samfundsklasser indenfor denne Landsdel.

Hvor tidligt Folk af Bondestanden her i Landet har fundet paa at lave sig Visebøger er vanskeligt at bedømme. Selvejerbonden, Herredsfogden *Søren Testrup* (f. 1685) i Rinds Herred ved Viborg omtaler i sin »Rinds Herreds Krønike« (Saml. t. Jysk Hist. og Top. 1. R. I S. 337), at han har samlet sig en stor haandskreven Visebog med 500 Viser, hvoraf han kunde en Del udenad. Men Testrups Visebog er nu gaaet tabt, og indtil for ganske nylig syntes der ikke at have været bevaret danske Bondevisebøger før fra 19. Aarhundrede. Da hændte det i 1921, at Lektor Dr. phil. Henrik Ussing som Privateje hos en Smed paa *Als* fandt en Visebog skrevet o. 1709 af en alsisk Bonde Jørgen Madsen i Sjellerup. Bogen indeholdt 66 Numre, hvoraf ganske vist det meste af Stoffet stammede fra trykte Flyveblade; men enkelte Viser var virkelige middelalderlige Folkeviser, ofte i interessante Særformer, nedskrevet direkte efter Egnens Tradition. Af særlig Interesse for nærværende Aarbogs Læsere er imidlertid den hardsysselske Visebog fra 1729–34, som Museumsforstander *H. P. Hansen* nu for nylig har fundet i Tranholm ved Vildbjerg og erhvervet til Museet i Herning. Optegneren af Viserne er *Niels*

Christensen, og denne angiver gentagne Gange i Visebogen sin Bopæl snart som »Nygaard, Aarup«, snart som blot »Nygaard« eller som blot »Aarup«. Desværre er der flere Aarupper i Danmark og talløse Nygaarde (ogsaa talrige forsvundne Gaarde med dette Navn), saa Stedsbetegnelsen er noget usikker, dog bør Bogen vistnok henføres til Hanning-Bølling Sogn, nord for Skern. Hermed stemmer ogsaa, at Dialektformerne i Visebogens folkelige Viser (ifølge Meddelelse af Dr. phil. Marius Kristensen) peger mod Midtjylland, f. Eks.: kjorde (ɔ: kørte), a (ɔ: jeg), Vost (ɔ: Ost), Szle (ɔ: Slæde), Dar (ɔ: Dør), Hov (ɔ: Hu), fløy (ɔ: fly), i gur (ɔ: igaar), til at longe (ɔ: til at længes), szvever (ɔ: svøber). Endelig peger de folkelige Visers Sagnform sammenholdt med Nutidstraditionen afgjort mod Vest- (eller Midt-) Jylland (se nedenfor under Vise Nr. 3, 5 og 7). Egentlig er det forkert at tale om en enkelt Visebog; det der haves er strængt taget to bevarede Rester af en Række Visebøger, saaledes at den ældste bevarede Visebog, hvis Omslag af stift Skind endnu er i Behold, er skrevet i Løbet af Tiden Januar til Marts 1729 og nu indeholder 94 Numre, nemlig dels Viser, dels Prosa af blandet Indhold. Den anden bevarede Visebog er meget defekt; den er skrevet i 1734 og indeholder nu 32 Numre. Naar vi i det følgende skal danne os et Skøn over de to bevarede Visehefters Indhold, vil vi dog af praktiske Grunde behandle begge Hefterne under ét.

Visebogens Indhold falder i to Klasser, først Viser og Prosastykker, der direkte (eller indirekte) stammer fra *trykte* Kilder (Skillingstryk og lignende), dernæst Viser, der er optegnet direkte efter *Folkeoverlevering*, enten efter Optegnerens egen Erindring eller efter Med-

delelse af en anden fra samme eller nærliggende Egn.

Vi vil først se paa de *litterære Viser*. Saadanne litterære Opskrifter belyser vel Optegnerens Smag, men har herudover ringe Interesse, i det Tilfælde man i Forvejen kender Originalen, nemlig selve det trykte Flyveblad. Det har dog Betydning, naar man ved Hjælp af Visebogen kan konstatere Tilstedeværelsen af ældre Flyvebladstryk end de nu kendte. Mest Betydning har naturligvis de litterære Viser i Visebogen, der nu kun kendes herfra.

Opmærksomheden hæfter sig først ved Viser og Prosastykker om *historiske Begivenheder*. Der er Visen »Kom Læser hid, kom læs og se« om Moskoviternes Sejr over Svensken, Tartaren og Tyrken, hvoraf Tryk fra 1711 findes nævnt i Bibliotheca Danica II 548[1]. En anden Vise »Du danske Konges Sæde« behandler Københavns Ildebrand 1728; andre Opskrifter heraf findes i Thott 157 4⁰ Nr. 54 og Ny kgl. Saml. 355 Folio IV 186. Saa er der en Del Forbryderviser: om Overfald i Grønning By i Salling paa en Troldkvinde Dorthea, der bindes og brændes, forfattet af Christen Lassen Thyconius, se dennes samlede Skrifter, Udgaven 1776 S. 22; om Mordet i Klode Mølle 1706, trykt og kommenteret i Skivebogen XV 1923 S. 42; om Brændevinsbrænder Karl Samuelsen i Studiestræde, der skød sig selv $^{10}/_{2}$ 1695; om Kirsten Pedersdatter, født i Sundby ved Aalborg, der myrdede sit nyfødte Barn $^{12}/_{6}$ 1731; om Søren Klemmensen, der i Melankoli myrdede sit eneste Barn $^{20}/_{5}$ 1733; om en Mand, der myrder Hustru og Børn i en Skov; om Forbrydelse i Bremen 1575 »Der var en Skalk blandt alle«, se Danske Viser 1530–1630 V S 50 Noten. Flere Viser omhandler Sygdom: Om en gudfrygtig Piges langvarige Sygdom og Død; om syg Danne-

kvindes Lidelser og hendes Drøm om Jesus 1648, hvoraf Tryk fra 1696 findes i E. T. Kristensens Samling; om fattig og syg Students Vanskæbne, Søn af Præsten Magister Svane. Et Prosastykke omhandler Vandflod i Bremen og Holland. Til historiske Begivenheder kan ogsaa henregnes Prosastykket om »Tyge Brahes Spaadom, som han haver sammenskrevet, og blev derfor af Kong Christian IV forvist Danmark og maatte aldrig komme der ind igen; det skete Anno 1605«. Spaadommen omtaler Krig med Sverige 1645 og 1659, samt Regeringsforandringen 1661. Endvidere hedder det, at »1677 skal Regeringen gives en Mand, som Gud og Danmark elsker« (tænkes her paa Regeringen efter Griffenfelds Fald 1676?). Tilsidst nævnes 32 uheldige Dage: 11., 12., 20. Jan., 11., 17., 28. Febr., 1., 4., 14., 15. Ma., 16., 17., 18. Apr., 1., 4., 14. Maj, 6. Juni, 20., 21. Juli, 20., 21. Aug., 10., 18. Septbr., 6. Okt., 6., 11., 18. Novbr., 6., 11., 18. Decbr. Denne Spaadom i Visebogen synes afskrevet efter et Haandskrift (bemærk Læsefejlen »Drøløses« for »Brahes« eller »Troløses«), jf. Bangs Samlinger V, 438.

En Del Viser behandler *Samfundsforhold*, *Skikke* og *Forlystelser*. Det er af historisk Interesse, at Visen om Bønderkarlenes og Bønderpigernes Dans (trykt (efter Flyveblad) i Nyerup og Rasmussen: Danske Viser 1821 II Nr. 48 og 49) virkelig kan føres saa langt tilbage som til Tiden før 1729. En anden Vise behandler den hovmodige Junker. Baade denne sidste Vise og et Prosastykke »en skæmtefuld Samtale mellem 4 Stupiger Karen, Maren, Anna og Kirsten« genfindes paa Universitetsbiblioteket som Skillingstryk i Pakken »Gade-Viser og Sange uden Angivelse af Trykkeaar, 18. Aarh.«. En lille barnlig Vise handler om Hyrdedrengen, hvis Faar overfaldes af Ulven, saa

kommer »Rasmus med det røde Haar« og fordriver ved Hjælp af sin Fork den ubehagelige »Gast«. Mærkeligst af alt er dog »Jydske Jule-Jagt«, et Digt, der ellers synes ukendt, og som skildrer en Julestue i Hardsyssel og nævner en Række Julelege foruden Dansene Harboskrep og Borchenddans; se nærmere herom i »Sprog og Kultur« 1933.

Lyrikken er paafaldende daarligt repræsenteret. Kun to Elskovsviser og en Klage over Verdens Slethed; desuden to Drikkeviser, nemlig Bordings bekendte »Frisk op, naar Djævelen gør sig vred« [Afskriften har Aarstallet »1668«] og »Kongehusets Skaal«, »synges som Randers March« (Melodi, se Nyerup og Rasmussen: Danske Viser II S. XXXVI).

Af *Romanviser* træffes Danyser (ɔ: Tannhäuser), se Danske Viser 1530—1630 Nr. 60, og Legendevisen om den hellige Dorothea, se Danske Viser 1530—1630 Nr. 312, VI S. 70, desuden en Vise om Jerusalems Skomager, Ahasverus: »O kristen Sjæl og Hjerte«.

Viserne med *bibelske Emner* behandler Skabelsen (se om sidstnævnte Vise i Danske Viser 1530—1630 VI Nr. 314 S. 84); Gideons Krig; Jeftas Løfte, forfattet af Peder Dass; Elisei tredje og sjette Sang; Job, se Danske Viser 1530—1630 VI S. 137; Kvinden af Samaria Land ved Brønden, se Danske Viser 1530—1630 Nr. 50; Jesu syv Ord paa Korset. Desuden Rim om Jesu Genkomst. Til bibelske Emner kan ogsaa regnes Visen om nogle Skriftens Tal fra 1—12, se Thuren: Folkesangen paa Færøerne S. 254. Som bibelske Prosastykker findes Spørgsmaal og Svar: Om Kristi Daab, om Kristi Fødsel, Ruths Bog, Moses første Bog; sammenlign hermed M. Saxe: Aandelig Spørgsmaalsbog (»Præstepinen«) 1601. Desuden findes Notitser om Begivenheder samtidig med Kristi Fødsel

(Frode Fredegod nævnes!), om Johannes' 2. og 3. Epistel, om Esajas Cap. 48 V. 17 og 18. Af *Bønner* forefindes »Fadervor« samt »Gratias agimus tibi domine«, begge meddelt paa Latin; paa dansk er »En Prædikers Suk« og »Allerhøjeste Gud, kære himmelske Fader«.

Endelig forekommer forskellige gudelige *moraliserende* Viser. Gudelige Betragtninger træffes i Viserne om Hviledagens Helligholdelse, om Begærlighed, om Hor, om Gudsfrygt, om at tage Herrens Navn forfængelig, om Pligter mod Forældre og overordnede, Gudelig Betænkning over hver Dag i Ugen. Prosa og Rim er »Den naturlige Dag, Bønner og Sentenser til de forskellige Klokkeslet«. Almindelig borgerlig Moral prædikes i en Vise i Folkevisetone, kaldet »Tungens Stillere«, om hvorledes hver skal have sin Mund og Tunge i Agt: »Det dages i Østen«, afskrevet efter et Flyvebladstryk fra »1679« (Tryk fra 1663 findes i Karen Brahes Bibl.); tillige træffes Viser om Lykkens Sol, om den enlige Stand og om Pyntesyge. Som Prosa findes Raad om at ære Forældre og de gamle, om at holde sig renlig, om hvordan et Barn skal skikke sig først om Morgen, om at rede Bord.

Af *Salmer* findes i Visebogen over 30; deriblandt særligt Aften- og Morgensalmer samt Pønitensesalmer. Endog Brorsons Julesalmer, der udkom 1731, findes afskrevet, saa Visebogens Ejer har altsaa været interesseret i at faa fat paa det nyeste.

Helt udenfor Rammerne falder en Meddelelse om Hestens 12 Dyder (efter Hjort, Okse, Ræv og Kvinde!), en Afskrift efter Rævebogens 2. Bog 6. Kapitel om Ræven og Grævlingen, samt en Notits om Priser paa Vin og Silketøj.

Som det nu er vist, er det lykkedes Niels Christensen i »Nygaard, Aarup« at samle sig en broget og

underholdende Visesamling ved Afskrivning af trykte Skillingsviser og Piecer. Enkelte af disse Afskrifter, f. Eks. Julestuevisen (og vel ogsaa en Del af Forbryderviserne) har for os en særlig Værdi, fordi vedkommende Viser nu alene er kendt gennem Niels Christensens Afskrift.

Megen Opmærksomhed fortjener imidlertid de *Folkeviser*, som Niels Christensen har nedskrevet hist og her i Visebogen direkte efter Bondeoverleveringen. Disse sidste Folkeviser, der findes nedskrevet med Bevarelse af mange Dialektudtryk, fortjener at gengives in extenso, for det første paa Grund af den ydre Omstændighed, at vi staar overfor de ældste Optegnelser efter hardsysselsk Bondetradition, for det andet paa Grund af den Mærkelighed, at det 19. Aarhundredes ihærdige Viseindsamling i Hardsyssel helt er gaaet udenom Aarup-Nygaard-Egnen (Tang Kristensen har i 1899 blot strejfet Egnen paa en Tur: Dejbjerg-Sædding-Faster, se »Minder og Oplevelser« IV S. 191 og sammes Dagbogsoptegnelser Hefte 257 Bl. 7987), endelig for det tredje fordi selve Viserne er særdeles læseværdige og nu lidet almen kendte.

1. Karl Algotsøn.

Denne rørende Vise er vist meget gammel og synes oprindelig svensk, skønt den ikke er funden i svensk Overlevering. Den sammenblander i sin Handling to Episoder. Først den Hændelse, at nogle Herrer af Folkungeslægten i 1278 overfaldt og fængslede Kong Magnus Ladelaas' Svigerfader, dernæst den o. 10 Aar yngre Hændelse, at Kongen lod Karl Algotsøn halshugge, fordi denne havde været sin Broder Folke behjælpelig med at bortføre Ingrid Svantepolks-datter. Visen har hidtil ikke været kendt fra dansk Bon-

detradition, men kun fra gamle danske Adels-Vise-haandskrifter og fra norsk Nutidstradition. Nærvæ-rende Viseopskrift har tydelig Spor af svensk Op-rindelse i Stednavnet »Vendelsø«, der utvivlsomt hen-tyder til et Herresæde i Stockholm Len. Se iøvrigt nærmere om Visen i Danmarks gamle Folkeviser Nr. 182 og H. Schück: Våra äldsta historiska Folkvisor i Hist. Tidsskrift (svensk) 1891 S. 304–305.

1. Hr. Karel red szig op paa land,
   fæst szig en rosszensz blomme;
   nu leger hr. Karel i bolten szlagen
   og aldrig meere ud at kom.
Men hr. Karel rider og hand er freldløsz.

2. End kom herre Kaerlsz elste broder,
   for hand var broder hind beest.
   »Og ieg byder for hr. Karel i dag
   sziu hundred szadlet hest«.

3. Og ind kom herre Kaelsz anden broder,
   for hand var broder i nød:
   »Og ieg byder for hr. Karel i dag
   at lie szaa haard en død«.

4. Og ind kom herre Kaelsz tridie broder,
   og hand bøy over dem all:
   »Og ieg byder for hr. Karel i dag
   alt baade kierk og kald«.

5. »I stander op, herre Caelsz brødre tre,
   herre Gud løszer eder af qui;
   ret aldrig lever I den dag szaa god,
   I szeer hr. Karrel udrie«.

6. Og ind kom herre Kaelsz fader og moeder,
   feld for dankongen i knæ:
   »Og vi byder for hr. Karel i dag
   alt baade guld og fæ«.

7. Og ind kom herre Kaelsz festemø,
og hun tog af hendesz hat:
»Og ieg byder for hr. Karel i dag
at szove hosz kongen i nat.

8. Riverøe og Vendelszøe,
dem vel I have szaa gieren;
vindposten er af det hvide valszben,
vindbroe af haarden ieren.

9. Riverøe og Vendelszøe
Ier hov mon effter lang;
ret aldrig lever I den dag szaa god,
I bliver meere bøden for en fang«.

10. »I stander op, stalten Metelil
herre Gud løszer eder af harem;
ret aldrig lever I den dag szaa god,
hr. Karel szover i Ier arem.

11. Jeg gik mig til min szeng at szov,
ieg viste mig ingen fare;
og ind kom Knud og den unge hr. Karel,
mit lif vild di ike szpar.

12. Den ene schov fik ieg paa min fod,
den anden i høyre hend;
szaa szlap ieg ad døren ud,
hr. Karel mig iche kiend.

13. Nu haver Gud giort min lyke szaa god,
hr. Karel er bleven min fang;
ieg haabesz til Gud i himerigesz troen,
liden Knud skal ike undgang«.

14. Szaa tog de herre Karel
alt i hansz gulle lok;
szaa hog de hannem hansz hovet fra
alt over den tinge stok.

15. Det var herre Karlsz brødre tre
giorde kongen det til qui:
szaa tog di det blodige krop,
szate den i szadelen at rie.

16. Det var herre Karelsz festemøe,
giorde kongen det til harem:
szaa tog hun den blodige hoved,
lagde den udi hendesz arem.
Men herre Karel rider og hand er freld-løs.[1])

2. *Stolt Elinsborg.*

Denne Kvinde-Vise om den djærve Fæstemø, der drager til fremmed Land for at hente sin Fæstemand hjem, har været overordentlig yndet over hele Norden og synges overalt ret overensstemmende i Handlingens Gang. Et Par Tekster og Melodier fra Hammerum Herreds Bondetradition er trykt i Jyske Folkeminder I Nr. 36 og II S. 382 (se ogsaa Danmarks gamle Folkeviser Nr. 218).

1. Hr. Peder og skønen Ellen,
di szad over breden bord;
di kom szaa meget imelem
szaa mangt et gammel ord.
Og nu da longesz mig.

2. »Og hør I skiønen Ellen,
hvor læng vel I mig bi,
imen ieg farer bort op af land
lader begi vor hoe-kleder szni«.

3. »I ote aar vil ieg eder bie
med ald min frendersz raad;
ieg vel mig ike med andre giffte,
om kongen mig end szelver bad«.

4. Di ote aar forgangen var,
skøn Ellen tager til at longe:
Og huor mon herre Peder vær,
hvor mon hand være szaa længe«.

[1]) 3^1 anden; først er skrevet »elste«. 7^2 »Hast«. 8^{3-4} først er skrevet 9^{3-4}, men straks overstreget. 16^3 først er skrevet »krop«, men rettet til »h(ove)d«.

5. Det var skiønen Ellin,
og hun tager til at longe;
szaa gik hun szaa listelig,
szaa listelig næer ved strand.

6. Szaa gik hun szaa listelig,
szaa listelig næer ved strand,
szom di rige kiømænd,
og szom di laae for land.

7. »Være velkommen, I rige kiømand,
hvad haver I at szælge?«
»Og vi haver læret og vi have lin,
det feyerst iom=froer vil bær.

8. Vi har lært og vi har lin,
og fløyel szaa grøn szom løg;
skøn Ellin, t[ri]ner under skibesz=bord,
vi under di bedre kiøb«.

9. »Jeg vel ike have lert, jeg vil ike have lin,
eller fløel szaa grøn szom løg,
min more=broer er af landet faren,
jeg sørger for hannem min død«.

10. »Det er ikke edersz more=broder,
I sziger kun szaa for mig;
det er hr. Ped[er] edersz fæste=mand,
ieg kiender eder szaa vel.

11. Det er ikke eder morebroder,
ieg sziger eder szand;
hr. Peder hand szider i andre land,
trolover en anden iomfru«.

12. Det var skønen Ellin
hu[n] szvever hindesz hovet i skind;
szaa gaar hun i høyelofft
for fader og moder szin.

13. »Her szider i fader og moder
alt over edersz breden bord;
vel I lane mig szneker iesz,
til Øster=land at roe?«

14. »Bi du dæ til szomersz høst,
til dagen giøresz lang;
szaa laner ieg dig ald min hofmænd,
alt baade agend og riend.

15. Og bi du dig til sommersz høst,
til dagend giøresz lang;
szaa laner jeg dig ald min hofmænd,
alt baade aagend og gangend«.

16. Vre blef skønen Ellen, ·
hun gik ad døren szaa brat:
»Aldrig skal I leve den dag saa god,
ieg spør eder tier til raad«.

17. Det var skønen Ellin,
hvn szvever hindesz hovet i skind;
og szaa gaar hun i høyelofft
for hændesz brødre ind.

18. »Hær szider I, min kiere brødre,
alt over edersz breden bord:
vel I lane mig szneker iesz,
til Øster-land at roe?«

19. Det szvar herre Peder,
hand szmiler under skind:
»Det er szaa unt for karle,
det er nødsz-vær for quind.

20. Det er szaa unt for karle,
det er nødsz-vær for quind,
at b[r]yde de sterke bølger,
szom roesz i havet ind«.

21. Ded var skønen Ellin,
hun szvever hendesz hovet i skind;
og szaa gar hun i høyelofft
for hend møer og ind.

22. »Her szider i ald mine møer,
ieg haver paa mit brød;
og vel I med mig dølle i dag
og fare til Østen-øe?«

23. »Vel vel vi med eder dølge i dag
og fare til Østen-øe;
om I var saa framle komen,
at I skulde fosteren føe«.

24. Det var skiønet Elle[n],
hun sæter hændesz møer i ring;
szaa tog hun en liden szagsz
og kliped dierisz haar om-kreng.

25. Hindesz møer szat hun til styren,
szig szelf til aaren at ro;
aldrig szaa mand en stalter iomfru,
der bedre szneyken kand roe.

26. Den sziete dag for poske,
da lagde de aaren i vand;
den niende dag for pintze,
da kom di for Østen-land.

27. Den sziete dag for poske,
da lagde di aaren i szøe;
den niende dag for pintze,
da kom di for Østen-øe.

28. Det var skønen Ellan,
hun skyder hendesz szneke for land;
det var hr. Pedersz liden szmaadreng,
spaszerer paa hviden szand.

29. »Og hør du det, du liden szmaa dreng,
og hvad ieg szpørger dig ad:
og kinder du ike min morebroer,
paa detete fremede land?«

30. »Det er ike edersz more-broder,
ieg sziger eder szand;
hr. Peder hand szider i høye lofft,
driker brølop med en anden iumfro«.

31. Det var skønen Ellin,
bant szver ved vinster szie;
szaa gik hun szaa listelig,
szaa listelig i brudhuusz ind.

32. Det var skiønen Elliin,
hun ind ad døren tren;
det var herre Peder,
h[a]n stander hind op igien.

33. »I være velkomen min szøster-szøner
her hid til dene fremede land;
øel og mad skal være Jer uszpar,
om det var ind i fiorten dav«.

34. Det da szvaret den ung brud,
for bordet szom hun szad:
»Det er ike karle,
det kand mand paa dem szee.

35. Det er ike kalle,
det er meget liger quind;
di har haar szom szpunden guld,
leger flet under szelke lind.

36. Det er ike karle,
det er liger fruer;
di har haar szom szpunden guld,
leger flet under szelki-huer«.

37. »Og hør I det, min unge brud,
ieg sziger eder szand;
det da er min szøster szønner
er hent af fremede land«.

38. »Og er det edersz szøster szønner,
og I sziger szaa for mig:
da skinker denem den klare viin,
ieg under dem ike vær«.

39. Det lit fast ad aften,
og røgen den fæld paa;
det da var den unge brud,
hun lyster at szove gaa.

40. »Stander op, min goden folk,
I følger min brud at szove;
ieg vil følge min szøster-szøner
igiemmel di grønne skove.

41. I stander op, min gode folk,
I følger min brud til szeng;
ieg vel følge mine szøster-szønner
igienem grønen eng«.

42. Det var skiønen Ellen,
tog hr. Peder ved hviden haand;
szaa gik di szaa listelig,
szaa listelig næer ved strand.

43. Hr. Peder og skønnen Ellin,
di inden skibetsz bord trenn;
femten guld-aarer paa hver en szie,
fra landet mone di roe.

44. Det var skiønnen Ellin,
og hun szlaar ud hendesz haar:
»Nu maa hun szørge den szame szorg,
jeg har szørget i ote aar«.

45. Tak have skønen Ellin,
komme hiem fra Østerrig;
aldrig hør mand szligen
og szlig en skiøn Ellensz lig.
Og nu da longes mig.

3. Kvindemorderen.

Da et Blad er udrevet af Visebogen, er kun de 4 sidste Vers bevaret af denne over hele Europa kendte Vise om en Mand (undertiden tænkes han som et overnaturligt Væsen), der lokker Kvinder i Baghold og myrder dem; men ved List lykkedes det tilsidst en Kvinde at dræbe ham. I de danske Opskrifter (Danmarks gl. Folkeviser Nr. 183) sker Hævnen paa den Maade, at Jomfruen lokker Ridderen til at hvile sit Hoved i hendes Skød; hun binder ham saa, medens han sover, hvorefter hun vækker ham og trods hans Bønner afhugger hans Hoved med hans eget Sværd. Visen træffes i Danmark i talrige Opskrifter,

men med forskellige Omkvæd. Det Omkvæd, der findes her i Niels Christensens Visebog, genfindes i dansk Nutidstradition alene i 8 Opskrifter fra Hammerum Herred o. 1870 samt i 1 Opskrift fra Karup Sogn, Lysgaard Herred ved Viborg, og i 2 Opskrifter fra Haderup Sogn, Ginding Herred mellem Holstebro og Viborg (se Jyske Folkeminder I Nr. 91, II Nr. 85, XI Nr. 33).

— —

28. »Ieg beder dig Guld-borig for rouen min,
— i lunden —
du lader mig skeben og skrifftmaal faa«.
I skoen der falmer di iomfroer.

29. »Ieg skal skriffte dig aler-best,
thi szaadan skriffter ey vor szogne-prest«.

30. Szaa quindelig hun hansz szver uddrog,
szaa mandelig hun dend i ha[m] hog.

31. Nu leger Rigbold og rinder blod,
— i lunden —
Guld-borig hun er en iomfro god.
I skoen der falmer di iomfroer.

4. Bremsens Bryllup.

Her møder os en hidtil ukendt folkelig Særform, en pudsig Sammensmeltning, af to forskellige gamle Folkeviser, nemlig 1) *den bagvendte Vise* (V. 1, 2^{1-2}, 8^{3-5}, 9) (E. T. Kristensen: Skjæmteviser Nr. 84, H. Grüner Nielsen: Skæmteviser Nr. XCI) og 2) *Fluens Bryllup* (V. 2^{1-5}, 3–7, 8^{1-2}) (E. T. Kristensen: Skjæmteviser Nr. 11, H. Grüner Nielsen: Skæmteviser Nr. XIV). Det er højst besynderligt, at den sidstnævnte Vise (om Dyrebryllup med foregaaende Frieri) her i Visebogen trods TekstensForvanskning lader ane, at der i dette Tilfælde ligger en sekslinjet Form til Grund, se særligt V. 6. Visen er ellers overalt i Norden tolinjet.

1. Jeg stod mig op trey mil for dau,
ieg trelte langt føre ieg hete,
ieg szpende to liergrøder fore min vogen,
szaa kiorde ieg til di svete,
ieg kiorde fra szolen til skouven stod op,
ieg kiorde fra rod til bøgi»top.
Mig tykesz det er alt bagvend.

2. A sayelt mi støul a szmur mi hest,
szaa lestelig mone ieg ride,
og ieg red mig i bremszens gaar,
og ud stod bremsz var suebet i maar,
og ud[i] silke hind side.

3. »Og vel kommen Miding,
du skal min ærind bort ride,
og du skal ride til floelelsz gaar,
og gile frolile[!] den vene maar,
og føre min ord til bæste«.

4. Miding hand kom der ridind i gaar,
ud stod flolille var svebet [i maar]:
»Her stander I, flolile, szaa deylig og fin,
bremsz, min here, har szend mig hid,
om I vilde hannem troloue?«

5. »Ak ney, ak ney, Miding,
bremsen er ike min lige,
naar ieg szider med min flouer om fad,
og da szider brems under heste hall,
og selden faar bremsz noget cræszen«.

6. Miding vredes ved det ord,
hand szlog flulile under szin fod,
og det var ud af vrede;
szaa szlog hand over hind kaaben blaa,
szaa løffte hand hind til szin ganger gra,
szaa listelig mone di ride.

7. Og der di kom i bremszens gaar,
og ud stod bremsz var suebet i maar:

»Og vel-komen Miding med feste-møe min,
i iaften skal du drike miød og viin,
og det ud af dett beste«.

8. Ind da kom den myre,
og hand legt(e) paa hendis lire,
huszen den szprang, og stouen den klang,
den blind hand saa saa bister an,
den døe hand gred af glede.

9. Di gieder di driuer di hiører i by
di gollt di flyver saa høyt i sky,
de bramser ganger saa fede.

5. *Bondens Madpose og Svinene.*

Vi staar overfor en god Form af en Skæmtevise, som ellers kun er os ufuldstændig kendt fra et Par Brud-stykker i jysk Nutidsoverlevering. I Vers 2 er des-værre et Par Linjer oversprunget; paagældende Vers har i en Opskrift af E. T. Kristensen i Bækby ved Husby syd for Nissum Fjord følgende Ordlyd:

Jep han kjørt' ad Gaden frem,
alt med sin egen Slæd';
og han kører om for æ Øllekons Dør,
han hører æ Bønder de kvæd;
æ Bønder de tapped i Kander og i Krus,
Jep han vild' ogsaa ha' sig en Rus.

Forøvrigt synes denne Viseform at være en seks-linjet Omdigtning (vel fra 16.–17. Aarh.) af en æl-dre middelalderlig Skæmtevise i firelinjet Versemaal, hvoraf en Opskrift fra o. 1580 er bevaret i et af An-ders Sørensen Vedels Visehaandskrifter (se H. Grü-ner Nielsen: Skæmteviser Nr. LXVIII), og hvor der fortælles om en Præst (en raget Skalk), der gaar ind i Bondens Gaard, medens Svinene æder hans Hvede-

brød. Da Præsten kommer hjem, faar han Prygl af sin Hustru.

1. Bonden vogner om menat,
szaa taller han til szin quind:
»Og fylder I me en madposz vel,
og a vild med ad kiøbsted;
I fylder en vel og staper en hort,
og ieg komer ike i dage ote.
Velan, velan.

2. Bonden kiøer ad øelkonsz gad,
de reyner og de szluder:
»Min kiere øelkon, tap øel i krusz,
og a vel hae me en fuld god ruesz«.

3. Iep han szider for øelkoensz ild,
han sziunger og hand queer,
Szot hun løber ad gaden frem,
hun skemter med hansz szle;
og der fand hun en posz med kosz,
og hun kunde ike faa poszbaand op.

4. Der kom løbend en galt frem,
den loe: »Hvad haver du funden,
du szvelten szoe og szvonge?«
»Og ieg har funden en posz med kosz,
og ieg kand ike faa poeszbaand op«.

5. »Szaa tager du i dene flig,
szaa tager ieg i dene,
du tersker hid, og ieg tersker did,
szaa vel vi posen vende«.
De torsk saa leng det knaget i szem,
og der velt ud baade vost og szmør.

6. Szot hun kalder hinder grisz i ring,
di hvid di szot di røe:
»Komer nu hie, mi elskelige bøen,
her kand I faa smør til brø;
I skiker herom, mensz her er om,
og strax komer Mikel den stor og den grum«.

7. Jep hand ud af vindvet szaa,
alt med hansz longe sznuder:
»Aldrig har [jeg] szeet fleere szvin,
en her er forszamlet ude,
end her er forszamlet i en ring,
ieg frycter di kaster mi sle omkring«.

8. Szot hand løber ad gaden frem
med szmør-ask i munde,
effter løb Iep den long og den grum,
hand szuker af hiertensz grunde:
»A, Szot, fløy me mi szmør-ask igien,
faar ieg ike den ieg szvelter ihiel«;

9. Dengang hand fek hansz smør-ask igien,
da tager hun[!] til at szvere,
den var skiden og ilde med farren,
den var szot szom tiere,
ia doer[-ed] ike at szete paa disk,
da d(oe)r-ed val at ber til fits[k].
Velan, velan.

6. Den huslige Bondemand.

Visen kendes baade fra gamle danske Visehaand-skrifter og fra jysk Nutidstradition samt Flyveblade. Visebogens Omkvæd »Hustru vækker hun Bonden« er ellers ukendt. Se H. Grüner Nielsen: Skæmteviser Nr. XLVII og E. T. Kristensen: Skjæmteviser Nr. 23.

1. Det var bondensz hustru,
hun vognet læng før hanen gael,
szaa taler hun til Iensz Mechelszøn,
hand skuld op at maal.
Hustru veker hun bonden.

2. Den gang hand hafde maalet
en skipe koren eller to,
szaa taler hun til Iensz Mechelszøn
at hand skuld op at maal.

3. Den gang hand havde szat ild paa,
og det stod alt i brend,
szaa szender hun bud til Iensz Mechelszøn
hand skuld gaae til teen og szpend.

4. Den gang han havde spunden
en teen eller toe,
szaa szender hun bud til Iensz Mechelszøn,
hand skal gaa til bek og toe.

5. Den gang hand havde toet
og det hend der om=kreng,
szaa gik hand til stoe=dar,
og renglet ved den ring.

6. Szaa gik hand til stoe=dar,
og ringlet ved den ring:
»Hvad inten skal [ieg] malke
eller og rie til ting?«

7. Det var bondensz hustru,
hun ringlet ved den ring:
»Først da skal du malke,
szaa skal du rie til ting«.

8. Først malked hand di gieder,
og szaa malked hand di faar,
szaa malked hand den kole koe,
den stod der ovest i boesz.

9. »Og hør du det, du kole koe,
du szla ike mæ;
og det er ieg Iensz Mechelszøn,
skal malke dig«.

10. Den gang hand hafde malket,
og det stod der om=kring,
op da szlog den kole koe,
hun szlog det melk om=kring.

11. Bonden gaar i gaarde
og raaler szom en nød:
»Den kolle koe har szpelt mi melk,
a skuld have til velding og grød«.

12. Det var bondensz hustru,
tog Iensz Mekelszøn i hansz skiek:
»Og hør du det Iensz Mechelszøn,
nu har vor hønsz gior æk«.

13. »I dav gior den gule,
i gur gior den blaa;
der du vild riu begi mi øven ud,
fler kand vi ey faa«.
Hustru veker hun bonden.

7. *Høstpigen.*

Visen om den fordringsfulde Høstpige træffes i svensk Nutidstradition og i svensk Visebog fra Slutningen af 17. Aarh. De danske Opskrifter fra Nutidstradition er alle svenskprægede i Sprogform. En dansk Flyvebladstekst kendt fra flere Skillingstryk o. 1780 synes norsk-præget. Det er neppe nogen Tilfældighed, at Teksten i Niels Christensens Visebog i paafaldende Grad er beslægtet med en utrykt vestjysk Nutidsopskrift, opskrevet for P. K. Madssen 1872 af Kr. Medum, Seminarieelev fra Timring. Se E. T. Kristensen: Skjæmteviser Nr. 6 og H. Grüner Nielsen: Skæmteviser Nr. LXIV.

1. Bonde-mand taller til bonde-koen szin:
»Og nu er roene [ɔ: korne] maana,
vi skal have en [Tjenestepig']
paa agerne varsz ate skjæra«.

2. Bonde-mand szadler ganger szin,
til kiøbsted vilde hand rida;
og der hand kom motte paa Amager gad,
og der møder hammen en piga.

3. »Hør du lelle pige, hvad ieg sziger dig,
vilde du lada dig leya;
got øl og mad skal du faa hosz mig,
betalning effter din nøye?«
Szaa skal du gaa paa agerene min ata skiæra.

4. »Da skal du give mig en szegel af ny
med femten gode gule-ring,
og szaa skal I fly mig paa den ager,
szom unge-szven rider til tinge.
Szaa skal ieg gaa paa agerne iersz ata skiæra.

5. Saa skal I give mig en kledning af ny,
skal szettes med sznorer og boer;
det tøy skal I hente mig Amserdam,
og skreder fra Szorten-Maara.

6. Szaa skal I give mig en oprey szeng
med skiøne blamaszer inda;
femten skin rider szet I mig paa dend,
der ieg kand baade vrie og vende.

7. Szaa skal I give mig 5 szier flesk,
hver fredag I mone slagte;
szaa skal I give mig 7 tønder rou,
hver løverdag I monne [k]aste«.
Szaa . . . . . .

8. Bonde-mand vender szin ganger omkreng,
til bage vilde hand rida:
»Faa di nu skam, der leyer dig;
szaa faa di lisze, der haar sziet din lige«.
Siel kand ieg gaa paa aageren vorsz ata skiæra.

9. »Ret aldrig har ieg hørt en rogler mand
szom viszer kunde adszpørge;
min kiortel er med det røde guld belagt,
min skoe er szmal udi szvenga.
Self kand I gaa paa aagerne iersz ata skiæra.

10. Kommer der nogen, der szpørger effter mig,
da szig, hvad ieg mon heda:
ieg er bespens datter af Rom,
og der kand I mig finda«.
Szielf kand I gaa paa agerne iersz at skiæra.

8. Elskeren ved Gluggen.

Denne Viseopskrift er optegnet i et saa besynderligt Blandingssprog af tysk og dansk (svensk?), at den ikke kan forstaas uden nærmere Forklaring. Indholdet er, at en Kone venter Besøg af sin Elsker. Imidlertid er Manden uforvarende hjemme. Da Konen ser Elskerens Skygge udenfor Vinduet, lader Konen, som hun synger for sit Barn og advarer i Sangen forblommet Elskeren mod at komme ind. Visen forekommer i alle nordiske Lande, i Tyskland m. m., og lignende Historie findes i Boccacios Dekamerone, se J. Mjöbergs Undersøgelse i Sv. Landsmål 1908 S. 65, jf. Budkavlen 1932 S. 33 (Alfhild Adolfsson). Meningen med vor Visebogs Tekst er vist: »Du stander her uden for Gluggen, du søde min, Gud velsigne din Skygge, du kommer [ikke] ind. [Min Mand] er hjemme[?] i Kvæld og omvælter (ɔ: forstyrrer?) Stævnenatten[?]. Øksen hænger paa Væggen, og Skægget [ɔ: min skæggede Mand] sidder paa Bænken«. [Manden spørger:] »Hvad siger du Kælling?« [Konen svarer:] Jeg maa saa meget lade, fordi mine Børn maa græde«.

»Du stander her ude foer gluten,
du søede meyhen,
Goth velszegne din skuge,
du kemst eyn;
di husze steen di quælle,
di staffen nat om veltte;
øxen henger paa wegen,
og scheken sider paa benken«.
»Hwad sigst du, kielling?«
»Ieg maa szaa meget lade,
for børne min maa grede,
di husze stens di quele,
di stafn nat omvelte«.

Visen om Elskeren ved Gluggen er ikke Visebogens eneste Berøring med tysk. Man finder ogsaa i Blandingssprog en Drikkevise (7 Vers), der begynder:

1. Der reys szig en herre fra Falkensteyn.
2. Hvad szpegegen szig da dar, en skøne iungefro.

Omkvædet er: Skenk in, szaaf avs, driker om half meer, hey dek hey dom, hey diri diri dom. Visen findes bl. a. 1659 i Visebogen »Venus-Gärtlein« (Hamburg) S. 275, se Erk u. Böhme: Liederhort I S. 222. Desuden er der to Smaarim: »France de mand de døje de nit (osv.)« og »Amster dammer møye meys (osv.).« — —

Resultatet af Undersøgelsen bliver, at hvad Visebogens Folke-Viser angaar, bringer de os ganske vist ikke hidtil ukendte Visetyper, men til Gengæld har selve Viseformerne i flere Tilfælde betydningsfulde Afvigelser fra det hidtil kendte Stof. Dette Resultat er egentlig bedre, end man skulde vente, thi ingen dansk Landsdel er i 19. Aarh. saa ihærdigt og grundigt undersøgt med Hensyn til sit Viseforraad end netop Hardsyssel. Æren herfor tilkommer *Evald Tang Kristensen*, der i 1868 begyndte med Vise-Indsamling i Hammerum Herred. Hele sin jyske Indsamlervirksomhed har Tang Kristensen selv beskrevet i »Jyske Folkeminder« I, II, X og XI samt i sine »Minder og Oplevelser« Bd. II f. Hans Viseoptegnelser findes nu — tillige med alle hans øvrige Samlinger — i Dansk Folkemindesamling, København. Naturligvis har der ogsaa i 19. Aarhundrede været andre end E. Tang Kristensen, der har indsamlet Folkeviser i Hardsyssel. En Samling Viser (ialt 13) optegnet 1815 af Kateket *A. F. Winding* i Lemvig (jf. sammes Udgave: Kjæmpeviser, hvis Melodier er harmonisk bearbejdede af Weyse, Kbh. 1843) stammer vistnok fra Lemvigegnen. Og Frk.

Marie Sandal, Lærerinde hos Gaardmand Søren Krogaard i Gellerup, bør mindes som den, der tidligst har foretaget Viseindsamling i Hammerum Herred, idet hun før 17/2 1867 optegnede 5 Viser efter en gammel Kone Sidsel [Sjællænder], hvis Hukommelse dog betegnes som »svækket af Alderdom«. Imidlertid maa Marie Sandals Høst betegnes som yderst ringe i Betragtning af, at E. T. Kristensen i 1868 og 69 kunde optegne ikke mindre end 70 Visetekster (og lige saa mange Melodier) alene efter selv samme gamle Kone! Af Viseindsamlere i Hardsyssel samtidig med E. T. Kristensen kan nævnes: Lærerinde *Maren Bonde* i Vedersø o. 1884, Pastor *C. M. Carstensen* i Nørre-Nissum ved Lemvig 1881, Vandinspektør *Palle Fløe* i Vostrup o. 1884, Fru *Formand* i Vandborg Vestergaard o. 1884, Kordegn *L. Chr. Frølund* i Holstebro 1881, Folkemindesamler, Lærer *Jens Kamp* 1871, *Povl Jeppesen Lystbæk* i Torsted ved Ringkøbing 1873, Lærer *Peder Kristian Madsen* i Nes ved Lemvig 1870, Lærer *Martin Møller* i Sir ved Holstebro 1884, *Kristen Maagaard* i Bøvling o. 1884, Seminarist, senere Lærer og Redaktør i Amerika *Peder Kristensen Toksvig* 1872. – I Dansk Folkemindesamling opbevares endvidere en Del *fonografiske* Gengivelser af hardsysselsk Folkevisesang optaget i nyere Tid ved *E. T. Kristensen*, Komponisten *Percy Grainger*, Konservator *H. P. Hansen* og *H. Grüner Nielsen*.

FLORA OG FOLKETRO, ISÆR I RINGKØBING AMT

Af Havearkitekt *Johannes Tholle*, København.

I. Indledning og Orientering.

Mellem Mennesker og Planter har der fra Tidernes Morgen hersket en inderlig Samhørighed, og især har denne givet sig Udslag hos de agerdyrkende Folkeslag. En lang Række Foreteelser i Naturens Verden har dikteret Menneskene, hvad de skulde foretage sig i deres daglige Liv, og Planterne har varslet dem om Liv og Død, Sæd og Høst o. s. v. Træerne har været opfattede som hellige og urørlige, især særligt udpegede Træer, og hos en Mængde Urter har man søgt Lægedom.

Mangt og meget af, hvad der af Sagn og Tro har været knyttet til Planterne, er ikke klart og forstaaeligt for os, og endnu mere, end hvad vi nu kender, maa antages gennem Tiderne at være gaaet tabt. En Del af det bevarede har gennem moderne Videnskaber faaet bekræftet den Tro, man har næret dertil, og ikke mindst Farmacien og Elektricitetslæren samt Magnetisme og Hypnose har godtgjort, at de Gamle meget ofte har haft Ret i deres Tro.

Af hvad der endnu huskes, maaske endnu bruges, og hvad der er opbevaret i Tale og Skrift, særlig indenfor Omraadet *Ringkøbing Amt*, skal der i det følgende gives en Skildring, der dog af Hensyn til Pladsen gøres saa kortfattet som muligt. Materialet

dertil er hovedsagelig hentet i »Dansk Folkeminde-samling«s store, utrykte Samling i Kgl. Bibliotek samt i Tang Kristensens »Gamle Raad« m. fl. Steder, og til Undersøgelsen har jeg haft den Glæde gennem 3 Aar at modtage Støtte af »Den grevelige Hjelmstierne-Rosencroneske Stiftelse«. Oplysninger fra Læge-, Have- eller Landbrugshaandbøger er ikke medtaget, og af de hos Tang Kristensen trykte Lægebogs-Manuskripter drejer det sig især om et fra N. P. Husted i Brejning samt et fra Anders Uglkjær fra Ulfborg, der vistnok stod i Forbindelse med Maren Haaning i Vindblæs, og et fra Gravers Petersen i Ulfborg m. fl., ligesom der er medtaget et og andet af, hvad der vides om de kloge Mænds (Laust Glavind i Holstebro, Chr. Pedersen Søgaard i Nr. Nissum, Chr. Mose i Bøvling m. fl.) Brug af Planter. Disse forskellige Optegnelser er gerne opført som gældende for den paagældende Lokalitet.

Stoffet er delt i 2 Afsnit, af hvilke det ene behandler de enkelte Plantearter, hvorimod der ikke er medtaget saadanne Ting, der kun rummes under kollektive Betegnelser som Korn, Sæd, Skov o. l. I det andet Afsnit medtages kollektive Gloser som Frugttræ, Træ, Græs o. l. samt Blomst og Krans, Ønskekvist m. fl., idet den Tro, der knytter sig hertil, ligger i nær Tilknytning til de enkelte Planter. Udeladt i Princippet er Produkter af Planter (Gryn, Mel, Brød o. l.) og forarbejdede Plantedele og Planter under Forarbejdningen (Spinding, Tærskning), idet en Omtale af disse Ting er forberedt til særlige Plante-Monografier. Af saadanne har »Danske Studier« bragt »Kaal« og »Æble«.

Nærværende Arbejde maa iøvrigt ses i Fortsættelse af Forfatterens tidligere Artikel i nærværende Aarbog.[1] De kortfattede Enkeltskildringer er forsynet med

Noter og Henvisninger, hvori der er opført saadanne vanskeligt tilgængelige Steder i Litteraturen, som behandler nærværende og tilknyttede Emner; udenlandsk Stof er dog ikke medtaget. En væsentlig Del af, hvad der kendes, er fælles for hele Landet; men hvad her er anført, er først og fremmest, hvad der er specielt for Ringkøbing Amt og derunder ofte endda kun for nærmere afgrænsede Omraader. Nogen botanisk Udredning af Arter eller Afarter er ikke forsøgt, men er Arbejdet uvedkommende.

II. Enkelte Planter.

1. *Aakande* kaldes i Vestjylland bl. a. ogsaa for *Aablom* o. l.[2] Roden har paa Lomborg-Egnen været brugt mod Blodgang[3] og ved Brejning mod Tandpine.[4] »Aakandefedt« brugtes i Gjellerup imod Kønsdriften.[5]

2. *Abild*, se *Æble*.

3. *Agermaane* er i Ulfborg brugt sammen med *Jordbærurt* imod Raad i Munden, og sammen med *Ærenpris, Agermynte, Peberrod* og *Brændenælde* imod gammel Hoste.[4]

4. *Agermynte* er i Ulfborg brugt mod Vattersot sammen med *Ærenpris, »blaa Liljer«, Kamille, Hyld* og *Matrem* (se ogsaa *Agermaane*).[4]

5. *Alant* eller *St. Ellens Rod* (eller *-Urt*) er paa Herning-Egnen brugt sammen med *Malurt, Hypericum, Corbendikt, Angelik, Entian, Løvstikke* m. fl. Urter ved Tillavning af Mavepiller o. l.[4]

6. *Aloe* brugtes paa Lomborg-Egnen sammen med Myrrha, Safran og røde *Roser* at blande med Vin og deri opbløde linnede Klude, som lagdes paa buldne Øjne,[3, 4] paa Ulfborg-Egnen brugtes den sammen med *Hulurt* mod Kræft i Næsen,[4] i Brejning mod Bug-

løb[4] og ved Lomborg sammen med *Ensian*, Safran, Paradiskorn m. m. mod alskens Sygdomme. Sidstnævnte Sted skulde disse Dele sættes under Jorden i 24 Timer.[3]

7. *Althæa* brugtes sammen med *Katost* mod Blodsot paa Brejning-Egnen[4] og paa Lomborg-Egnen sammen med *Enebær*, *Laurbær* og *Katost* mod »Koldpis«.[3]

8. *Ambra* brugtes paa Lomborg-Egnen mod Døvhed. Man skulde sætte 4 gr. i en blandet Essens og komme det i Øret.[3]

9. *Ambrod* brugtes paa Ulfborg-Egnen sammen med *Brændenælder*, *Matrem*, *Timian* og *Salvie* imod Kolik.[4]

10. *Anemoner* skulde spises om Foraaret, dersom man vilde blive fri for Kolden det Aar. Man skulde tage de 3 første Anemoner, man fandt, spise dem og sige:

Hwiwis, hwiwis, bol,
Guj fri mæ fra æ Kol.

11. *Angelik*, der paa Vestkysten ogsaa gaar under Betegnelsen *Graabon*,[2] brugtes sammen med *Hulrod* og *Kalmus* paa Skern-Egnen mod Brystsyge. Man skulde købe for 8 Skill. af hver af disse Dele og sætte det paa 1/2 Pot Rom.[5] Paa Ulfborg-Egnen skulde man drikke Vand, kogt paa *Angelik*, *Hvidløg*, *Brændenælde*, *Ærenpris*, *Matrium*, *Holtsurt* og vild *Mejram* mod trangt Aandedræt.[5]

12. *Annis* har været brugt mod mange Sygdomme. Paa Lomborg-Egnen skulde det koges med Sukker, Figner, *Fennikel*, *Isop* og smaa *Vinbær* og bruges mod Hoste[8], eller sammen med *Carbobendikt*, *Aronsrod* og *Fennikel* som Lungepulver;[3] det kunde ogsaa bruges mod Døvhed,[4] og kom man det i et *Æble*, hvoraf Kærnehuset var udtaget, og stegte Æblet, var det godt

at spise imod Hovedpine.[4] Ogsaa mod Svindsot, Krampe, Drypperter m. m. var det godt.[3, 4]

13. *Aronsrod*, se *Annis*.

14. *Asketræet* var Nordboens hellige Træ, *Ygdrasils Ask*. Under det havde Guderne Bolig, og dets Rødder strakte sig op i Himlen. Det var Symbolet paa Ukrænkelighed og Verdens Midtpunkt. Derfor er det ogsaa ofte plantet paa Kirkegaarde, og den Orm, som Jyderne siger, der graver i Træet, kalder de for Blæsworm.[7] Skar man St. Hans Aften eller Juledag en Gren af et Asketræ med eet Snit og sørgede for, at Grenen ikke rørte Jorden, kunde denne stille Blodet i et Saar, blot man kradsede med Pinden i Saaret. Men Grenen skulde skæres i Guds Navn.[8]

Af Askens Løvspring erfarede man, hvorledes Sommeren vilde blive, saaledes som det gamle Rim i en af sine Variationer udtrykte det:[5]

Springer Eg før Ask, bliver Sommeren bask,
Springer Ask før Eg, bliver Sommeren bleg.

15. *Asparges* brugtes mod Gigt.[3]

16. *Aurikler* maatte kun blomstre 1 Gang. Blomstrede de mere end denne ene Gang, betød det, at der kom Lig i Huset.[9] Sammen med *Følfod* og *Ærenpris* brugtes Aurikler imod Ondt i Øjnene.[4]

17. *Balsampoppel*, se *Poppel*.

18. *Balsams-Solfrø* brugtes mod Levergrøde og Engelsk Syge. For 20 Øre Draaber deraf skulde tilsættes for 10 Øre Tæringssalve og smøres paa Ledene.[3]

19. *Bellis* plukkedes af de unge Piger, og idet de pillede Blosterbladene af et for et, sagde de: Herremand, Æremand, Ridder, Beskidder, Gaardmand, Husmand, Stodder o. s. v. — den, det sidste Blad traf paa, var den, man vilde faa som Mand.[10] Bellis kaldes paa Vardeegnen *Tusindpiger*.[2]

20. *Bertram* brugtes flere Steder i Vestjylland sammen med *Salvie* og *Rude* at gurgle med mod Hæshed.[3, 4]

21. *Betonie*, ogsaa kaldet *Jordhumle*, brugtes i Lomborg og Bøvling sammen med Mandler og Laurbær at koge i Vand og at drikke imod Leversot,[3] eller for 10 Øre Blade imod Ørepine;[3] mod Epilepsi skulde man i Brejning hænge *Pæonrødder* og *Pæonkerner* om Halsen og drikke Vand, kogt paa Betonie og sødet med Honning.[4]

22. *Birketræet* hører til vort Lands ældste Træarter og er bl. a. brugt som *Fastelavnsris* (se dette Ord). I Vestjylland brugtes Birketræet i Mangel af Bøg som »Pinsemaj«, og det hentedes Pinselørdag i Skoven. Der sattes Kranse i Toppen af Majtræet, som plantedes Pinsedag. 2. Pinsedag plukkede Pigerne *Skovmærker* og Blomster til Brudekranse.[11] Ellers brugtes B. i Vestjylland ogsaa imod Brokskade. Man skulde til dette Brug lægge 2 Birkegrene i en Potte og lade den Syge lade Vandet paa dem om Aftenen. Efter 1 à 2 Timers Forløb toges saa Grenene op; den ene sattes over Sengen, den anden gravedes ned i Jorden norden for Huset.[3]

23. *Blaabær* maatte i Vestjylland ikke spises efter St. Hans, for da havde Heksene pudset deres Sko i dem, og derfor »smager Blaabær heller ikke saa godt nu som før«.[8] Mange B. betød en god *Byghøst*,[12] og Bærrene brugtes i Bøvling mod tynd Mave hos Børn.[3]

24. *Boghveden* skulde i Hammerum Herred saas mellem Urbanus ($^{25}/_{5}$) og Medardus ($^{8}/_{6}$), og der skulde i denne Tid saas 3 Hold, nemlig den $^{25}/_{5}$, $^{1}/_{6}$ og $^{8}/_{6}$; saa maatte i det mindste et af Holdene lykkes.[13] Eller, det hed sig i Vestjylland, at den skulde saas, naar Kukkeren kukkede Trillingskuk, eller naar Sky-

erne var som en kagleret Høne; den skulde saas saa tyndt, at et Faar og to Lam kunde gaa mellem Planterne, – den skulde ligge 6 Uger tørt, men kunde taale 6 Ugers Regn. B. begyndte at gro, naar den havde hørt Kokkyllingen, og den skulde høstes, naar den saa ud som en spraglet Høne eller en skimlet Hest.[11] B. mente man befordrede Frugtbarheden hos Mennesker, og en god Boghvedejord tydede paa, at der vilde blive mange Bryllupper det Aar.[14]

25. *Borrerødder* brugtes mod Fnat og Ringorme.[3, 4]

26. *Brandbæger* (*Stolt Henriks B.*) brugtes i Vestjylland mod Skæver. Det syge Barns Moder skulde knuse B. mellem to flade Sten og med den fremkomne Saft stryge Barnet langs ad Ryggen.[8]

27. *Brandeborgere* kaldtes i Vestjylland de Onde Urter; de brugtes af Heksene til at gøre Ondt med.[8]

28. *Bregner* hedder i Vestjylland ogsaa *Hugormekaal.*[8] Man sagde, at de blomstrede St. Hans Nat Kl. 11, og Kl. 12 modnedes Frøet. Kl. 1 faldt det af. Havde man Bregnefrø paa sig, havde man Lykken med sig.[7]

29. *Brombær* duede i Vestjylland ikke efter Mikkelsdag, for saa havde Fanden smurt sine Støvler i dem[15] (jfr. *Blaabær*).

30. *Brændenælder* er bleven meget brugt i Folkemedicinen, bl. a. af Kjeld Bjerg. I Lomborg blev det benyttet mod gammel Hoste, kogt i Vin eller gammelt Øl sammen med Hvidløg og Sukker.[3] I Brejning brugtes Frø af tørrede B. sammen med Honning mod Sten,[3, 4] og mod Blodpis er det brugt i Lomborg sammen med *Hesterumpe, Røllike* og *Padderokker.*[3] I Brejning brugtes det at lægge Nælderødder i Vin og at paalægge dette som Middel mod Podagra.[4] En af Kjeld Bjergs Recepter mod Tuberkulose lød paa:[5] 15 gr. *Døvneldeblomster,* 20 gr. *Korbendiktblade,* 15 gr.

Slaaen-blomster og 20 gr. *Følfodblade*, — dette skulde blandes med The og 1 Theskefuld tages til hver Kop Kaffe 3 Gange dagligt.

31. *Bukkeblad.* Om dette sagde man i Vestjylland, at[11]

Bukkeblaaer og *Hjøllekaal (Skjaller)*
de gør sølle Kaal,
men *Katskjeg* og hoer Eng
der skal en kend en Kaal fra æ Dreng.

32. *Buksbom* har været brugt fra Arilds Tid i Haver og paa Kirkegaarde, dog mindre i det stride Vestjylland end i de mildere Egne af Landet. B. kunde i Lomborg koges i Vand og bruges for Kvindernes Tider.[4]

33. *Bulmeurtfrø* brugtes at lægge paa Mandens Sten som Plaster, naar der var Smerter,[3, 4] eller man kunde ryge daarlige Tænder med B., eller lægge noget B. i en linned Klud ved Tænderne, naar man havde Tandpine.[3, 4]

34. *Byg*, de lette Jorders Korn, skulde ligesom andet Korn saas til ganske bestemte Tider. I Hammerum Herred holdt man paa, at B. skulde saas, naar den Vipstjert, som kaldtes »Bygsee« kom, mens *Havre* skulde saas, naar den anden (»Hawersee«) kom.[16] Sammesteds holdt man det ogsaa for en god Regel at saa Byg, naar Jorden var saa varm, at man kunde mærke Jordvarmen under de bare Fødder; ellers skulde B. saas mellem den 12. og 16. Maj.[13] I Bølling Herred holdt man paa, at B. skulde saas, naar *Elmetræet* brød, naar *Slaaen* var som en skimlet Hest, eller naar man saa det første *Rugaks*,[11] — ja, der var endog dem, der mente, at naar man saa den første Mariehøne, var det den rette Tid.[12] Paa Blasius Dag (3/2) maatte Vinden ikke kunne blæse en *Lyngtop* af Gaarden, da den saa i den kommende Høst vilde slaa Bygget af, før

det blev modent.[12, 16] Om Høstningen hed det sig, at man skulde høste B. i røde Rande, Havren i den grønne Trøje, – lade den modnes i Raderne og vejres i Laderne, – saa fik man det bedste Korn.[11] Rug skulde tærskes paa en Dyne, Byg paa en Sten og Havre paa det bare Gulv, sagde man.[11] Og Kukmanden kom, naar han kunde faa et Bygblad at kukke i.[12] Regn paa 1. Maj vilde give kort Byg.[12] Havde et Menneske Vorter, skulde man tage lige saa mange Bygkorn, som der var Vorter, stille sig med Ryggen vendt mod en gloende Bagerovns Munding og et for et kaste Bygkornene over Skulderen ind i Ovnen. Da vilde Vorterne forsvinde.[8] Mod syge Lænder hos Børn skulde man i Brejning tage 3 Haandfulde Byg fra 3 Koner og koge dette sammen med lidt af ens eget B., komme det i en Pose og lægge det paa det syge Sted.[4]

35. *Bynke* eller *Graabone* (jfr. *Angelik*) skulde i Vestjylland, før Sol gik ned St. Hans Aften, stikkes ind over hver Dør i Huset, 3 Stilke hvert Sted, til Værn imod Heksene.[8, 17] Dette gjorde Ungdommen ofte i Flok, og idet de drog afsted gennem Byen, sang de:[7]

Graabone haver saa grøn en Top,
og nu er vort Blus brændt op.
Vi sætter Graabone over Jer Dør,
at ikke Satan skal komme Jer nær,
vi sætter Graabone over Jert Lej,
I ligge og sove i Herrens Frej!

36. *Bøg*, se *Birk*.

37. *Bønner* og *Ærter* brugtes i Vestjylland imod Tandværk.[4]

38. *Carbobendikt (Tidsel)* brugtes i Vestjylland imod flydende Saar (se ogsaa *Annis* og *Alant*).

39. *Egetræet*, Symbolet paa Kraft og Styrke. Naar et Barn første Gang tabte en Tand, skulde man presse den ind i et Egetræ, saaledes at Barken siden kunde lukke sig derover. Træets Kraft vilde da overføres til Barnet, og det vilde faa stærke Tænder.[8] Flere Steder i Vestjylland brugte man at lægge Egeblade paa Brokskader[3, 4]. Imod Brok kunde man ogsaa kløve et ungt Egetræ om Foraaret og føre den Syge 3 Gange derigennem uden at sige et Ord, og uden at den Syge havde noget Tøj paa.[4] *Agern*kaffe brugtes i Lomborg og Brejning mod Forstoppelse,[3, 4] og mod Blodpis skulde man støde friske Agern til Pulver og drikke det i Vin. Dette virkede straks.[8] Baade friske Saar og Saar af Rosen kunde helbredes ved Paalægning af Egeblade,[4] og mod Bugløb skulde man bruge Egeløv sammen med *Vejbredblade, Enebær, røde Roser, Malurt, Hvidløg* m. m.[4]

40. *Elletræer* gror gerne ved Aaløb og Bække, og i dem boede Ellefolkene. En saadan Ellefamilie kendtes fra Sal (Svendstrup), og den havde en rød Ko[18] (se ogsaa Hør).

41. *Elmetræet* spaaede om Aarets Frugtbarhed:[19]

Naar Elmen Frø i Mængde giver,
det sommervarmt og Tørke bliver,
men giver Elmen ikke Frø i Mængde,
vil Græs og Sæd opnaa en ukendt Længde.

(se ogsaa *Brændenælde* og *Byg*).

42. *Enebær*, der er det eneste Naaletræ, om hvilket man med Sikkerhed ved, at det er vildtvoksende i Danmark, har ganske naturligt i Vestjylland været meget brugt. Man har røget i Stuerne dermed til Højtiderne, og man har brugt det imod en Mængde Sygdomme, saasom Frost, Saar, Kirtelsyge, Brystsyge (Enebærdraaber), hovne Ben, Tandpine, Vattersot, Sten

i Nyrerne m. m.[3, 4, 5, 29] I Hammerum Herred brugtes E. til Gærkranse ved Ølbrygningen, hvorfor E. der kaldtes Gærris.[21]

43. *Enzian (Ensian, Entian)* er brugt mod Drikkesyge, Orm, Gigt, indvortes Pine, eller naar et Menneske eller Kreatur er bleven fordærvet, undertiden sammen med *Mesterrod, Løvstikke, Paradiskærner, Kalmus, Ingefær, Hvidløg* og *Safran.*[3, 4]

44. *Esp,* se *Poppel.*

45. *Faarebræger* og *Fandens Haand,* d. v. s. *Gøgeurt,* se dette Ord.

46. *Femfingerurt* og *Tidselrødder* skulde bruges som Plaster imod »Bylder i Rumpen«.[3]

47. *Fuchsia* er vistnok overalt i Landet anset for at være en Ulykkesblomst.[22]

48. *Fennikel* eller *Fenkol* brugtes i Vestjylland og andre Steder især for syge Øjne.[3, 4]

49. *Fyrretræ* satte man i Lomborg paa Brændevin, at drikke imod Kolik.[3]

50. *Følfod* brugtes i Herning sammen med *Hjertensfryd* mod »Opstruktion«.[4]

51. *Graabynke* skulde i Brejning opgraves ved Mikkelsdagstide, naar Stængelen var vissen, tørres i Skyggen og stødes i en tildækket Morter, — man skulde tage en Theskefuld deraf hver Dag, naar man led af Epilepsi.[4]

52. *Guldblomme,* ogsaa kaldet *Volverlej,* brugtes i Haderup mod Forstuvninger hos Mennesker og Dyr.[19]

53. *Gulerødder* skulde i Vestjylland saas Kristi Himmelfartsdag.[23] Som Lægemiddel imod Orm skulde de spises raa,[4] og havde man Ligtorne, skulde man koge G. i Gedemælk og lægge det paa Ligtornen, saa varm man kunde have det.[3] Mod Gulsot skulde man hænge en udhulet Gulerod, hvori den Syge havde ladet sit

Vand, op i Skorstenen; Sygdommen vilde da aftage samtidig med, at Roden svandt ind.[17]

54. *Gylden Vund Urt* brugtes pulveriseret sammen med flere andre Urter i Lomborg mod Stensmerter.[3]

55. *Gyvel* ansaas i Møborg for godt mod Vattersot.[24] Dens Voksested ansaas for frugtbart: »Under Gyvelrod gror Guld«.

56. *Gøgeurter* er i Vestjylland ogsaa kaldet *Fandens Haand, Faarebræger, Vorherres Vand* o. l. Navne; de sagdes i Sir at kunne lukke Laase op. Man skulde opsøge en Digesvales Rede, stoppe den til, mens Svalen var ude, og paa Jorden skulde man udbrede et ildrødt Tørklæde. Naar Svalen kom igen og fandt Indgangen stoppet, fløj den bort og hentede en Gøgeurt, som den holdt uden for den tilstoppede Rede. Denne vilde da aabnes, og Svalen vilde kaste G. paa Klædet, som den troede var Ild. Man skulde da tage Gøgeurten.[25]

57. *Haarkamper*, det samme som *Siv*; se *Bukkeblad.*

58. *Hamp* skulde koges sammen med *Hør, Kamilleblomster* og *Havregryn* i en Gryde, derefter kommes i en Pose og lægges paa Saar.[3]

59. *Hasselnødder* er i Mands Minde bleven brugt sammen med smaa *Æbler* til Julegilder og Kortspil i den mørke Vintertid, og naar Børnene i Harboøre gik hjem fra Julegilderne, fik de Smaakager og et Æble i Haanden.[20] Hasselkviste brugtes i Vestjylland som Ønskekviste. De skulde da skæres St. Hans Aften mellem Kl. 11 og 12, og man skulde mumle: »Held Dig, Du ædle Ris«.[6]

60. *Havre* skulde i Vestjylland saas, naar Frøerne »knækkede«; man kunde ikke saa den for tykt, uden at man faldt med Sædekurven; man sagde ogsaa, at Havren kunde gøre tre Rejser til Varde Marked og

endda give godt Korn, men rejste den ogsaa til Vorbasse Marked (3/8), vilde den blive helt borte, eller den vilde blive bange for Himlen. Om Høsten hed det:

Høst æ Hawer tranegraa,
saa faar Du de store og de smaa;

og det sagdes, at H. begyndte først rigtig at gro, naar den hørte Høstvognen knirke.[11] – Naar et Lig skulde lægges i Langhalm, maatte man i Vestjylland kun bruge Havrehalm dertil. Lidt af Halmen skulde følge med Liget i Kisten, men idet det førtes ud af Gaarden, skulde man tage det tiloversblevne af Langhalmen og brænde det i Ovnsmunden,[8] da der ellers snart igen vilde blive Lig paa Gaarden (se ogsaa Halm). Til Lægedom var baade The af Havre og den gode gammelkendte Havregrød et godt Middel[3, 4] (se ogsaa *Byg*).

61. *Hesterumpe*, se *Brændenælde*.

62. *Hindbær*-Sirup brugtes mod »Forkølelsesgigt«. Man skulde tage 40 Draaber dagligt.[3]

63. *Hjertensfryd*, kogt i Øl eller som Draaber, har været ret meget anbefalet mod Gigt, Mareridt m. m.[3, 4]

64. *Hjøllekaal*, d. s. som *Skjaller;* se *Bukkeblad*.

65. *Hugormekaal*, i Vestjylland d. s. som *Bregner*, se dette Ord.

66. *Hulurt*, d. s. som *Slangerod*, se *Angelik* og *Aloe*.

67. *Humle* er kun dyrket lidet i Vestjylland;[1] i Krigens Tid (omkr. 1850) brugtes H. bl. a. i Rind i Stedet for *Tobak*.[5] En Hovedpude af Humleblade eller Humle anbefaledes i Lomborg mod Søvnløshed, og Humle, Laurbær og *Malurt*, kogt i Vand, var godt at drikke imod Kirtelsyge.[4] I Herning mente man, at det at drikke Humlete var et godt Middel imod at faa Børn.

68. *Husløg* plantedes gerne paa Taget, da man mente,

det værnede imod Lynild og betød Lykke.[3] Bl. a. havde den kloge Mand, Niels Lisbjerg i Hove, Husløg paa sit Tag.[3] Blomstrede en Husløg, betød det Død.[5] Saften af H. brugtes til at dryppe syge Øjne,[3] og H., der var skrabet til Grød, var godt at lægge paa Syge, der led af »Natild«.[3] Imod Ligtorne brugtes det i Ulfborg at trække den yderste Hud af H. og binde den paa Ligtornen.[4]

69. *Hvede* er kun sjeldnere dyrket i Vestjylland, og Troen om denne Plante drejer sig kun om dens Halm. Det hed sig saaledes, at Ægtefolk ikke maatte ligge med Hvedehalm i Sengene, for saa fik deres Børn rødt Haar[8, 12] (se iøvrigt *Halm*).

70. *Hvidløg* brugtes i Vestjylland imod gammel Hoste sammen med *Nælde*frø[4] og skulde spises mod Urin, som vedkommende Syge kun kunde lade draabevis.[3] Havde man Hovedpine paa Grund af »Vind under Huden«, skulde man lægge et Plaster af stødt H. med Eddike paa Hovedet[8] (se ogsaa *Brændenælde*, *Enzian* og *Løg*).

71. *Hyben*, i Vestjylland ogsaa kaldet *Højerbær*, trak Børnene i Harboøre paa Snore, uden at der dog vist derom kendes nogen Tro.[20]

72. *Hylden* har fra gammel Tid været Almuens bedste og mest benyttede Lægedomsplante. Havde man daarlige Tænder eller Tandpine, skulde man (bl. a. i Harboøre) tage en lille Hyldekvist og stikke Tænderne tilblods dermed. Naar Kvisten var blodig (fyldt med Blod), skulde man løsne Barken paa den samme Hyld, hvorfra Kvisten var taget, og stikke Kvisten med Blodet paa derind. Som Blodet da tørredes, skulde Tandpinen forsvinde. En Meddeler hævder dog at have prøvet det uden Resultat.[20] Andre holdt paa, at man efter denne Kur stiltiende paa et afsides Sted[4]

skulde nedgrave Hyldekvisten. Ogsaa Barken kunde bruges; Mellembarken skulde stødes, lægges i Blød i Brændevin og drikkes imod Kolden. Dette Middel var lige saa godt som *Ærte*saft.[4] Imod Vattersot skulde man bruge den graa Bark (udvendige) samt den grønne (Mellembarken) og komme disse i Kærnemælk, som kogtes; Patienten skulde drikke 2–3 Kopper heraf dagligt.[3] Imod Morgensyge anbefaledes det i Bøvling at komme for 10 Øre Hyldebær, 10 Øre Kamfer og 10 Øre Bevergæld i en Flaske gammel Vin og nedgrave denne i en Kaalhave. Efter 24 Timers Forløb skulde den tages op igen og en Snaps drikkes deraf.[3] Baade Bær og Blomster brugtes imod Ledevand,[3] sidstnævnte skulde først lægges i Eddike.[3] Imod Hæmorider skulde Hyldeblade lægges i Eddike (Brejning).[4] Hyldethe brugtes imod Lændeværk og andre Smerter,[3, 4] mod Gigt og Sting i Brystet,[3] mod flyvende Gigt,[3] – mod Sidesting skulde man drikke Hyldethe, foretage en Aareladning og lægge Sennepsdejg paa Brystet.[4] Og mod Gigt og Forkølelse skulde man drikke Hyldethe samt 25 Draaber Kamfer,[4] Hyldemos kunde anvendes imod Tandpine.[4] I Skern holdt man ogsaa paa, at tørrede Hyldebær, tilsat Bevergæld, Kamfer og 3 Pægle Brændevin var godt mod Kolik.[4] Og imod Bylder skulde man i Vestjylland gaa til en Hyld og tre Gange fremsige: Hyldetræ! Jeg har Gigt, det har Du ikke. Tag den fra mig, saa har jeg ingen.[6]

Hylden var saaledes Hjælp i mange Forhold, og den blev noget af et helligt Træ, hvorfor man ikke maatte rydde en H. og ikke lave sig Bohave af Hyldetræ. Gjorde man det, tog man den gode Fe bort fra Hylden og fra Hjemmet[7, 12, 26] (se ogsaa *Bulme*, *Havre* m. m.).

73. *Hypericum*, se *Alant*.

74. *Hørren* har alle Dage været en hellig Plante,[6] og Hørfrøet har været et godt Værn imod det Onde. I Aulum gav man derfor den Førstefødte Hørfrø i sin Hovedpude, i Simmelhøj m. fl. Steder strøedes det foran Døren, paa Herning-Egnen strøedes det omkring Huset, i Snejbjerg omkring Dørtrinet og i Borris paa Brystet af Folk, — altsammen som Værn imod alt Ondt.[5] I Ikast holdt man paa, at Hørfrø paa Bjælkerne kunde helbrede syge Svin,[5] og de fleste Steder i Vestjylland mente man, at som Hørfrøet var et godt Middel mod Hekseri og Sygdomme hos Mennesker og Dyr, kunde man, naar det kunde befrygtes, at onde Mennesker var Skyld deri, indgive Mennesket eller Dyret 3 Skefulde Hørfrø i Olie,[8] — ja, der var ogsaa dem, der fik indsyet Hørfrø i deres Klæder, f. Eks. paa Brystet,[8] og i Lomborg brugte man at sætte Hørfrø paa Kærnen, naar den ikke vilde sætte Fløde.[3] Hørfrø, *Flyverøn* (se Røn) og *Mesterrod* m. fl. var gode Talismaner og hørte i Reglen med til kloge Folks og Hekses bedste Redskaber.[8] Mod Kighoste og andre Sygdomme brugtes det at koge Hørfrø og *Kokhue* i brunt Sukker.[3]

75. *Iglegræs (Soldug)* vokser i Moserne, og man sagde i Vestjylland, at naar Faarene aad deraf, fik de Igler i Leveren.[8]

76. *Isop* brugtes sammen med *Hjertensfryd, Tusinddyder* og *Stjeranders* imod Tæring; det skulde koges med Sukker og drikkes[3, 4] (se ogsaa *Annis*).

77. *Johannes-(Urt)*, se *Perikon*.

78. *Jordbærblade* skulde koges og bruges mod Lændevé.[3, 4]

79. *Jordbærurt* og *Røllike* brugtes mod røde Øjne.[4]

80. *Jordhumle-*Olie brugtes mod daarlige Fingre.[3]

81. *Jordvedbend* brugtes mod Stensmerter.[3]

82. *Kaal,* der har givet den primitive Havetype saa-velsom andre jydske Almuehaver Navn af Kaalgaard, har været dyrket i umindelige Tider, og man har vær-net om Kaalgaardene paa forskellig Maade. Jydske Lov (Aar 1241) har givet sine Bestemmelser herom, og i en Vedtægt fra Ørre i Hammerum Herred fra 1720 hedder det, at hver Mand, som ikke ringer sine Svin, og de roder i anden Mands Kaalgaard, skal bøde 8 Sk.[1, 27] Der har været ret megen Tradition og Tro knyttet til dens Dyrkning, Brug o. s. v., dog ikke saa meget i Vestjylland som andetsteds. Man holdt paa, at Kaalfrø skulde saas Frue Nat (25/3),[5] og naar man plantede K., maatte man sørge for ikke at plante K. med lyse Farver; saadanne kaldtes Ligkaal og varslede Død (Vildbjerg m. fl. Steder).[5] I Aulum var man af den Anskuelse, at dette Forhold benyttedes paa en for Kommunen lidet værdig Maade; man sagde, at der altid plantedes mange Kaal i Fattigfolks Haver, fordi der blandt dem da var Haab om, at der skulde findes mange Ligkaal, og idet der vilde dø en Fattig for hver Ligkaal, vilde Kommunens Byrder lettes.[5] Man mente der ogsaa at kunne volde sin Nabo Ulykke ved at plante Ligkaal i hans Have, men ansaa det dog for Synd at gøre noget saadant.[5] Andre hævdede, at Ligkaal skulde kastes i rindende Vand for ikke at gøre Skade.[5] For at bevare Sundheden var det en god, gammel Skik, der tildels er levende endnu, at man Skærtorsdag skulde spise 9 Slags Kaal,[20, 27] og det var en almindelig Tro (bl. a. fra Lomborg, Bøvling m. fl. Steder), at Lægedomsmidler, som havde været ned-gravet i en Kaalhave, havde en særlig Kraft.[3] — Kaal har i Vestjylland i umindelige Tider været en Daglig-ret, og dens Ry som saadan har kun været saa som saa. J. C. Christensen bekendte sig til, at han ikke

kunde lide den,[28] og Spottegloserne om Kaalretterne er utallige.[27] Der skulde helst koges Kaal paa Flæsk, godt Kød eller Aal, og en taabelig Kone i Vinding bandt engang et Stykke Kød til hver Kaalplante i sin Have, for at Kødet skulde række lige saa langt som Kaalene.[29] Om Manden i Maanen hedder det i Vestjylland, at det er en Person, som en hellig Juleaften gik hen og stjal Kaal i sin Nabos Kaalgaard; til Straf derfor blev han sat op i Maanen og skal til evig Tid staa der til Skræk og Advarsel for alle Tyve, der om Natten gaar ud for at tilegne sig Næstens Gods. Man ser ham i Maanen staa med et stort Bundt Kaal under venstre Arm, og i højre Haand holder han en Kaalplante, som han lige har rykket op, men endnu ikke har naaet at faa lagt til de øvrige, da Straffen kom over ham[8] (se ogsaa *Hyld*, *Æble* og *Juletræ*).

83. *Kalmus* eller *Kalmerrod* (se *Angelik* og *Enzien*).

84. *Kamilleblomster* har været (og er bestandigt) brugt mod Sygdomme; i ældre Tid var det særlig mod Øjensygdomme,[3] som Plaster eller The mod Kolik.[3, 4]

85. *Kartofler*, der ikke er synderligt gamle i Brugen herhjemme,[30] sagdes i Ørre at skulle lægges Paaskelørdag,[31] og det var godt imod Gigt at kunne gaa med K. i Lommen.[11] Kartoffelspiser var lige saa daarligt anskrevne som Kaalretter, og man sagde i Fabjerg, at spiste man det, Fuglene havde hugget i, fik man »Hugger« i sin Hals.[12]

86. *Kastanjer* var godt at have i Lommen mod Gigt.[5]

87. *Katost*, se *Althæa*.

88. *Katteskæg*, se *Bukkeblad*.

89. *Keledonie* eller *Svaleurt* brugtes mod hovne Ben.[3, 4]

90. *Kirsebær*. Naar K. blomstrer, skal saas *Agurker*.[32]

91. *Klintefrø*, kogt i Øl, brugtes mod Kolden.[4] (Brejning).

92. *Kløver*. En 85-aarig Kone i Aulum sagde i 1924: »Du kan tro, mange unge Piger vilde blive meget bedre og lykkeligere gift, hvis de havde saa megen Fornuft, at de gik med et *Firkløver* hos sig. Jeg har strikket Fingervanter i 50 Aar til Unge og Gamle, Fjern og Nær, og jeg kunde nævne mange, som altid gik med et Firkløver i Guldbrands Vantefinger«.[5] Denne Tro paa Firkløverets Lykke er meget udbredt den Dag i Dag, og i Vestjylland hed det sig især, at F. værnede mod Trolddomskunster[8] eller betød Lykke (Rind).[5] *Femkløveret* derimod betød Ulykke eller varslede uægte Børn (Rind).[5] Lagdes et Firkløver i en Klokke (et Ur) eller i en Bøsse, var disse værnet mod Forhekselse.[8] Ogsaa de første hvide Kløverblomster, man fandt om Foraaret, betød noget godt; spiste man dem, styrkedes Ens Hukommelse.[8]

93. *Kokhue*, se *Hør*.

94. *Kokleger* (eller *Koleger*), det samme som *Kabeleje;* man skulde tage Hovederne af nogle K. mellem 3 Fingre og koge i en Kop Vand, som derefter skulde drikkes; Blomsterne skulde lægges paa Gigtknuder.[3]

95. *Kommen*. Da Vosborg var bygget, kom Gartneren til Ejeren og spurgte, om man kunde faa Tjeneste, men det var der ikke Raad til. Derimod fik han Lov til at saa 3 Slags Sæd, som aldrig skulde gaa ud, og han saaede da *Kommen*, *Nelliker* og *Purløg*, og de vokser efter Sagnet den Dag i Dag paa Vosborg.[12] Kommen brugtes iøvrigt sammen med *Mesterrod* og *Flyverøn* at koge sammen med graat Svovl og at give Kreaturer, som ikke kunde trives.[3] Mod Blegsyge skulde man tage 9 Kærner eller Straa af

Kommen, *Rug*, *Malurt* og *Nelliker*,[3] og mod Brystonde 6 Lod K. sammen med Hoffmannsdraaber m. m.[3]

96. *Kongelys* lagdes i Sir i Baasene for Kvæg, som var bleven taabeligt.[12]

97. *Korbendikt* brugtes i Vestjylland som Surrogat for *Humle*[1] (se ogsaa *Brændenælde*).

98. *Krageklo*, se *Bukkeblad*.

99. *Krusemynte*, stødt i Eddike og drukket, var godt mod Blodbræk og Spyt;[3] som The brugtes den mod Mavesygdomme[3] eller til at fordrive Mælken hos diegivende Mødre[4] samt for at styrke Hukommelsen.[3] Kogt i Rødvin brugtes det mod Brækning og »Durkløb«,[3, 4] og hakket og lagt i Brændevin, æltet til Dejg, var det godt mod Hovedpine.[4]

100. *Kræklinger*, se *Blaabær*.

101. *Lavendel*-The og L.-Vand er bleven brugt mod Nervesvækkelse og Epilepsi;[3, 4] at lægge L. i Kisterne mod Møl er brugt til vore Dage.

102. *Levensbalsam* er i Lomborg brugt mod Forstoppelse, Stensmerter og Hovedpine.[3]

103. *Lilje*olie brugtes mod Brokskade og *Hvid Lilje*, stødt til Pulver, for Kvinder i Barnsnød[3] (se ogsaa *Agermynte*). Fra Hammerum Herred kendes Sagnet om en Lilje, der voksede op af et Stenbord.[33]

104. *Lyngen* maatte ikke »blomstre ovenud«, saa fik man en streng Vinter; i Nøvling sagde man endvidere, at hvor der staar en hvid Lyng, ligger der en død Mand begravet.[5, 34]

105. *Løg* har været brugt mod mange forskellige Sygdomme. Mod Bylder skulde man blande Rugmel, Rødløg og Honning sammen og varme Bylden dermed.[4] Mod gamle Hundebid skulde man dele et Løg i 3 Dele; den ene skulde saa gnides paa Saaret og kastes i Brønden bagefter, den anden skulde man lige-

ledes gnide Saaret med, men det skulde kastes i rindende Vand, og naar man havde gnedet Saaret med det tredie, skulde dette nedgraves i Jorden.[4] I Flynder og andre Steder brugtes Løg til Aftagning af Vorter,[35] og i Ulfborg brugtes Vandet af *Hvidløg, Malurt* og *Nælder* mod Forstoppelse.[4] I Brejning brugte man at lægge Hvidløg i Eddike som Plaster paa Hovedet imod Hovedpine,[4] og i Herning brugtes Løg imod Orm[4] (se ogsaa *Hvidløg* og *Annis*).

106. *Løvetand.* I Nr. Nissum mente man, at L. havde en hvid og en sort Rod; hvide var et godt Elskovsmiddel.[5] Naar Hyrdedrengene i Vestjylland den lange Dag laa paa Engene hos Kvæget, brugte de bl. a. den Morskab at tage en afblomstret Løvetand med Dun paa. Den pustede de til, og saa mange Dun, der blev tilbage paa Stilken efter det første Pust, saa mange var Klokken.[8]

107. *Løvstikke,* se *Entian* og *Alant.*

108. *Malurt* sattes paa Brændevin og brugtes baade mod indvendige og udvendige Sygdomme,[3, 4] Malurtknopper og *Regnfangfrø* kogtes i Brejning i Øl og blev drukket mod Orm.[3, 4] En Ekstrakt lavedes af en Haandfuld Malurt, der tørredes over Ilden og lagdes i Brændevin sammen med Sennepsblade[4] (se ogsaa *Alant* og *Eg*).

109. *Matrem.* Varmt Vand med Matrem og *røde Roser* var godt at holde i Munden mod Tandpine[4] (se ogsaa *Agermynthe*).

110. *Mejram,* se *Angelik.*

111. *Merian* kogtes i Vand, Vin og Honning og skulde drikkes 3 Gange daglig imod gammel Hoste.[3]

112. *Mesterrod* bandtes mellem Hornene paa Kvæg, som var forgjort, og dyrkedes af kloge Folk i deres Have[3] (se ogsaa *Ensian*).

112. *Mynthe* brugtes i Ulfborg mod stinkende Aande[4], og i Brejning skulde man støde friske *Røllikker* og M. og drikke det med Eddike eller tørret og kogt i Eddike, at anvende mod Blodbrækken og Blodspyt[4] (se ogsaa *Agermynthe*).

114. *Myrte*, se *Krans*.

115. *Mælkebøtte*. Den, som kan blæse en M. af i eet Træk, kommer til Marked, sagde man i Staby,[12] mens man i Hammerum Herred holdt paa, at Vedkommende fik nyt Tøj, inden Aaret var omme[36] (jfr. *Løvetand*).

116. *Nelliker* brugtes mod Tandpine[4] (se ogsaa *Kommen*).

117. *Nælde*, se *Brændenælde*.

118. *Onde Urter*, se *Brandenborgere*.

119. *Pebermynthe* brugtes mod Kolik og daarlige Ben.[3]

120. *Peberrod* brugtes i Rind mod Aarebetændelse. Man skulde tage en Theskefuld hver Morgen[5] (se ogsaa *Agermaane*).

121. *Perikon* er i Vestjylland ogsaa kaldt *Johannes Urt*,[37] og det brugtes at sætte paa Brændevin, at drikke mod Maveonde.[3] Dets Olie kaldtes undertiden *Jordhumleolie*.[37]

122. *Persillefrø* syedes i Brejning ind i Folks Klæder, idet man mente, at det beskyttede imod Lus.[4] Mod Forstoppelse i Urinen skulde man koge en Persillerod i 6–8 Draaber Saltolie i Vand.[3, 4] *Salvie* og Persille skulde ogsaa være godt mod løse Tænder.[4]

123. *Piletræet* har været Almuen næsten lige saa nyttig som *Hylden*, ja, i flere Henseender endog nyttigere. Med Pilekviste har man kunnet vise Vand, idet en Person, som havde særlige Evner i saa Henseende, skulde bevæge sig over Terrainet med en kløftet P.

i Haanden, og naar han kom over et Sted, hvor der var Vand, vilde Kvisten gøre et Udslag. Metoden er bleven brugt til vore Dage, ogsaa i Vestjylland[8] (se Ønskekvist). Og i Vestjylland har det været gammel Tro, at Syge kunde blive raske ved hver Midnat at blive trukket igennem en Ring, lavet af Pilekviste, som var groet paa Kirkegaarden.[19] Af den Maade, Pilene groede paa om Foraaret, stillede man visse Krav til Høsten, thi det hed sig (i Tvis), at gror Bladene helt ud i Spidsen af Træpil, vilde man faa en god Avl.[12] I Timring var der en gammel Pil med lidt Buskads ved Roden i Nærheden af Marielund. Nogle Folk mente, at det puslede ved den, og de havde set to »bitte Tingester« med Luer paa Hovedet; det maatte være Ellefolket.[38] Lignende var Tilfældet med en Pil i en Lavning ved en Bæk i Vejrum. Her mente man, at Ellefolket fra Vejen Vest for Rouenborg i Vejrum havde deres Udgang.[39] Saavel til *Ærteris* som til Hegning og Kurvefletning har Pilene været Almuen til særdeles Nytte.[10]

124. *Poppel.* Naar man havde Gigt, skulde man i Vestjylland stille sig under en P. og fremsige følgende Formel:

Jesus under Espen stod,
han svedte Vand, han svedte Blod.
Store Rosen Jegten. Jeg binder dig med min Haand,
med Jesu Haand, med Jomfru Marias Haand,
med de ni gode Guds Engle,
med hvid Mælk, med grøn Græs.
Hvad Ondet der er inde, skal udgaa.

Saa skulde man spytte paa den højre Haand, og Jorden skulde bestryges 3 Gange først og sidst. Med Hænderne skulde man stryge 3 Gange overkors, naar Bønnen var udlæst, og afstryges med grønt Græs eller paa levende Træ. Saa vilde Rosen-Gigten forlade En.

125. *Purløg* brugtes mod stærk Maanedstid hos Kvinder[4] og som Plaster paa Tarme, som vilde glide ud[3] (se ogsaa *Kommen*).

126. *Pæonkærner* kunde hjælpe mod Slagtilfælde. Man skulde tage 3 Kærner fra en Pæon i en Have (eller ogsaa Roden af en P.), binde dem i en sort (eller rød) Silketraad om Halsen, saa Kærnerne hang ned paa Brystet[3] (se ogsaa *Betonie*).

127. *Rabarber*draaber brugtes mod Fnat.[3]

128. *Regnfang*. Blomsterne tørres, og der tillaves en Drik; af denne skulde man tage en Pægl, før man stod op om Morgenen; det hjalp mod Podagra[3] (se ogsaa *Malurt*).

129. *Revling*bær var ikke gode efter St. Hans (jfr. *Blaabær*). »Revlinggljæmmer« (Koste af R.) solgtes paa Torvet i Holstebro.[3]

130. *Rosen*-Vand og Vineddike skulde blandes og slaas om det Sted, hvor man havde Rosen (Gjørding),[41] eller Rosenvand skulde hældes i Øjnene, naar man led af rindende Øjne.[4] Rosenolie anvendtes »med Lykke« imod Kræft[4] (se ogsaa *Aloe, Eg, Matrem* angaaende *røde* Roser).

131. *Rosmariner* maatte man ikke lugte til, for saa fik man Kræft i Næsen.[5]

132. *Rude* ansaas i Gørding for godt til at læge frisk Skade. Man skulde optage det St. Hans Aften, skære det smaat og sætte det paa Rhinskvin[42] (se ogsaa *Bertram*).

133. *Rugen* skulde i Ulfborg Herred saas ved Nymaane,[5] og i Hammerum Herred sagde man, at var det godt Vejr og Solskin til Mikkelsmis (29/9), kunde man sikkert saa Rug baade paa høje og lave Steder.[43] Det hed sig, at Rugen bad Folk om, at de vilde lægge den tørt og dybt og rede godt under den; man kunde

harve Rugen fra sig, men Havren til sig, og Rugen kunde nok drukne, men ikke fryse ihjel. Til Majdag skulde R. kunne skjule en Lærke og til Pinse eller St. Hans en Krage. Den havde 4 Uger til at skride i og 4 Uger til at modnes i, og til St. Hans Marked mødte den op og »stedede sine Drenge« (satte Sideskud). Den skulde høstes, naar den var brun i Kærnen, hvid til nederste Knæ og kastede 3 Korn i Huen, man holdt under den.[11, 12] Paa Sæderugen kunde man se, om et Ansigt var kønt[12] (Hoven), og ligesaa mange Prikker, Mariehønsene havde, lige saa mange Rigsdaler vilde Rugen komme til at koste[12] (Staby). I Hoven brugte man at stikke en Rugkærne ind i Faarenes Fødder imod Orm,[12] og i Hodsager holdt man paa, at naar man strøede Sæderug over et skyggeset Barn, og Sæden derefter lagdes i Jorden, vilde Barnet blive værnet.[5] Lignende Tankegang ligger til Grund for Paastanden om, at den kloge Mand, Jens Plovgaard i S. Nissum, ikke kunde finde Ro i sin Grav, før han fik saaet Rug over sig.[3] Rugkærner kunde ogsaa hjælpe, naar Smørkærnen var forhekset,[7] og Rugolie brugtes i Lomborg imod Lamhed.[3]

134. *Røllike*, hakket fint og stødt i en »Mortelse«, smurtes paa daarlige Lemmer, og The af R. brugtes af Laust Glavind som Lægemiddel.[3] Afkog af Tusindbladet Røllike brugtes mod Krampe, Nervesygdomme o. l.[3] (se ogsaa *Jordbærurt, Mynthe* og *Salvie*).

135. *Rønnebærtræet* brugtes til Beskyttelse mod det Onde, især Kviste af Flyverøn (d. v. s. Rønnetræer, som var vokset i andre Træer). Bl. a. brugte man i Vestjylland at bore Rønnekviste ind i Hornene paa Kvæget St. Hans Aften.[8]

136. *Salvie* brugtes (og bruges) at gurgle med mod Hæshed,[3] og som Salve for friske og gamle Skader

skulde man tage Salvie sammen med Rølliker, som var opskaaren 4 Uger efter Philippi Dag og Jakobi Dag (1. Maj) i Henh. til en Recept fra c. Aar 1600[44] (se ogsaa *Ambrod*, *Bertram* og *Persille*).

137. *Simpelfi* eller *Semperfi*, en Potteplante, maatte ikke blomstre, for saa vilde et Barn dø; blomstrede den alligevel, skulde den kastes bort, sagde man i Bording.[5]

138. *Sellerier* kogt i Vand skulde drikkes mod Rheumatisme.[3]

139. *Sevembom* ansaas for fosterfordrivende (Borris).[5] Olie af S. brugtes mod Maanedstidens Ophør.[3]

140. *Skalotløg* brugtes mod Bændelorm, at drikke i Eddike[3] (se ogsaa *Løg*).

141. *Skjaller*, se *Bukkeblad*.

142. *Skræppe*. Havde man Hovedpine, skulde man (i Ulfborg) tage et Blad af den gule Skræppe, sætte det paa Hovedpanden og sige disse Ord: I Jesu Navn udsigner al Værk og Vee af N. N. hans Hovedpandebeen. Din Hoved skal ej brydes med Ondt mere, før end Jomfru Maria føder Sønner flere. I nomine P. & F. & Sp. S.

Dette skulde læses 3 Gange; man skulde gnide 3 Gange, hver Gang ned ad Næsen, samt spytte 3 Gange og derefter sætte Bladet ned i et Markskel, hvor den Syge ej vilde komme. Men det maatte ske stiltiende.[6]

143. *Slaaen* varslede Høstens Komme, idet man (i Hammerum Herred) sagde, at jo tidligere S. blomstrede i April, des før begyndte Høsten[5] (se ogsaa *Brændenælde* og *Byg*).

144. *Slangerod* skulde sættes paa Vin, nedgravet i en Kaalhave i 24 Timer, derefter sættes i en Kælder og drikkes mod »Morensyge«.[3]

145. *Soldug*, se *Iglegræs*.

146. *Sortbær*, se *Blaabær*.

147. *Stedmoderblomst*. Om denne sagde man bl. a. i Vestjylland, at den afbildede en Stedmoder i sin Tegning. De nederste Kronblade sidder paa 2 Bæger-blade, og dette skulde forestille den onde Stedmoder, som troner paa to Stole. De to nærmeste Kronblade, en paa hver Side, er hendes to Døtre, der sidder paa hver sin Stol. De to sidste Kronblade er Stifdøtrene, der begge maa nøjes med 1 Stol. Stedmoderen og hendes to Døtre straaler i stærke Farver, mens Stif-døtrene er ensfarvede, mørke, men alligevel smukke.[8] Man maatte ikke lugte til Stedmoderblomster, for saa fik man en ond Stedmoder.[19]

148. *Stikkelsbær*-Gilde afholdtes 1 Gang om Aaret i Borbjerg.[45]

149. *Stolt Henrik*, se *Brandbæger*.

150. *Strand-Malurt* dyrkedes bl. a. i Sinding og brugtes som Middel mod Orm hos Børn samt mod Leverflynder hos Faarene.[46]

151. *Tandurt* brugtes i Brejning mod Tandpine. Den kogtes, og Munden holdtes derover.[4]

152. *Tidsler* maatte man ikke lade sit Vand paa, for saa skete der en Ulykke (Ulfborg)[5] (se ogsaa *Fem-fingerurt*).

153. *Timian*-The brugtes at drikke mod Tuberku-lose (Herning)[5] og i Lomborg mod Hudsygdomme i Ansigtet.[3] I Harboøre bandt man T. som paa en Krans om et Stykke Spanskrør; dette hænges op paa Loftet for at holde sig friskt.[47]

154. *Tjørn*, ligesom *Tidsler*, ildesete Planter; det hed sig, at Morten Danielsen var født ved en Tornebusk paa Ahlheden (Tørring)[12] (se ogsaa *Hyben*).

155. *Tobaks*blade o. l. dyppedes i Harboøre i Brænde-

vin og brugtes mod Tandpine,[20] og i Nees smurte man Tobak paa syge Arme,[3] i Sir paa bløde Saar[3] og i Herning paa aabne Skader.[4]

156. *Tormentil* brugtes mod Bugløb[3] og mod Tredagesfeber.[4]

157. *Tusinddyder* (d. s. som *Bellis*) brugtes som Helbredelsesmiddel af Niels Rotborg, naar Kalvene havde Ondt i Livet[3, 48] (se ogsaa *Isop*).

158. *Valmuer* brugtes at drikke (som The) og at stryge over Hovedet mod Søvnløshed,[4] eller Skallerne, kogt og siet, mod Gigt.[3]

159. *Vejbred*-Blade, som var friske, skulde stødes og paalægges som Plaster for Hævelse i Blæren,[3] og Frø af V. brugtes mod Bugløb[3] (se ogsaa *Egetræet*).

160. *Vikker* brugtes fordum som Surrogat for Kaffe.[1]

161. *Vinbær*, se *Annis*.

162. *Volverlej* indsamledes af Kjeld Bjerg til Lægedom for mange Ting.[3] (D. s. som *Guldblomme*, *se* dette Ord).

163. *Æblet*, Nordens ypperste Frugt, bragte gennem Ydun Foryngelse til Guder og gennem Eva Syndefaldet til Paradiset, i hvert Fald efter den nordiske Forestillingskreds.[7, 49] Det har stedse spillet en betydelig Rolle i Folketro og Folketradition, og især ved Midvinters Fester. Æbler og *Hasselnødder* var de almindelige Gevinster ved Julespillene, og i Vestjylland var Æbler og Pebernødder ogsaa fremme ved Majfesterne.[11] Efter gammel Skik fik hvert Barn i Langerhuse 1 eller 2 Æbler af hver hjemvendende Mand i denne By, straks han kom i Land, og saa snart der kunde øjnes Skib langt ude paa Fjorden, løb Børnene ned til Landingsstedet med en lille Kurv eller Pose i Haanden, og de veg ikke fra Fjorden, før de havde faaet deres Almisse.[47] Paaskemorgen skulde man spise

et Æble for Sundhedens Skyld, og kunde den unge Pige skrælle et Æble, saa Skrællen holdt sammen i eet Stykke, vilde hun faa en ny Kjole, inden Aaret var omme.[5] Som Elskovsmiddel har Æ. bl. a. været brugt i Mejrup, Vorgod og N. Nissum.[5] Man skulde enten sove med et Æ. under Armhulen, saa det blev gennemtrukket af Ens Sved, eller man skulde faa nogle Draaber af Ens eget Blod bragt ind i Æblet ved at prikke i det, og saa skulde man give det til den, hvis Elskov man vilde vinde. Man vidste at fortælle om Tilfælde, hvor det var gaaet, som det skulde; de unge var bleven gift, ja en Fader skulde endog have formaaet at faa sin Datter til at rejse til Amerika ved dette Middel. Ogsaa overfor Dyr kunde det bruges, og fra Bølling berettes det, at en Natmandsfamilie engang kom til en Bondegaard, hvor de forærede Pigen et Æble. Hun fik imidlertid ikke Lov at spise det, fordi det var givet hende af Natmandsfolkene, og Konen kastede det for deres Gris. Straks efter at have spist det blev Grisen rasende, brød ud af Svinestien og satte efter Natmandsfolkene. Gaardmanden mistede paa denne Maade sin Gris, men han trøstede sig med, at det »havde været værre, om vi havde mistet Pigen«.[5] – Denne Nordens ypperste Frugt har i Eventyr og Syner taget Skikkelse som Sølv- eller Guldæbler, og en synsk vestjysk Kone saa engang saadanne Guldæbler.[50] – I et Eventyr fra Trans fortælles der om, hvordan en Konge syner Prinsessernes Æbler for deraf at se, om de var Møer,[51] og fra Hodsager fortælles om en Fyrste, som i sin Have havde et Træ, der hvert Aar bar 1 Guldæble; dette blev hver St. Hans Nat taget af en Fugl.[52] Fra Bording fortælles om en fattig Mand, der drømte om Lykke og fandt Penge under et Æbletræ.[5] Endelig fortæller et vest-

jysk Eventyr om »Per, Poul og Jesper«,[8] at en Konge engang havde fortalt, at der paa en Ø i hans Have var et Æbletræ med de dejligste Æbler; hver Nat blev der stjaalet af dem, og naar han havde sat en til at passe paa Æblerne, var næste Morgen baade han og mange Æbler forsvunden. Nu vilde Per forsøge at vogte Æbler. Han gik ned i Haven, men ingen hørte siden noget til ham. Ogsaa Poul, der kom til Kongens Gaard, forsvandt paa samme Maade. Jesper, som paatog sig at passe Æblerne, redte sig et Leje i et stort Bed *Grønkaal* i Nærheden af Træet. Ved Midnat saa han en Kærling klatre op i Træet for at ryste Æbler ned; hurtigt drog han sit Sværd og huggede Hovedet af hende og hendes Ledsagere. Om Morgenen fandt Kongen Jesper blandt Kaalen, og han maatte sande, at han den Nat havde udført en god Gerning.[8] Om Verdens Ende har Sybille spaaet, at naar den stunder til, skal det være et Tegn for alle gudfrygtige, at Kærnen vender sig i Æblet, og naar Æblet hænger paa Træerne, viser den sin spidse Ende mod Jorden og ikke som ellers opad. Men førend det sker, skal det gaa saa langt tilbage med Menneskeslægten, at to fuldvoksne Mænd kan staa sammen i en Træsko og tærske Korn.[8] Som Lægemiddel er Æbler bleven brugt, dels sat paa Brændevin som »Laxermiddel«,[3] dels skaaret i to Stykker og hver af disse er gnedet paa Kræftsaar. Bagefter skulde Stykkerne atter sammenbindes og nedgraves i Tagdryp eller kastes i Vand. Som Æ. da forsvandt, vilde ogsaa Kræften svinde.[3, 4] Væsken af et stegt Æ. dyppet i Eddike brugtes mod berusede Personer[4] (se ogsaa *Frugttræer*).

164. *Ærenpris*, som var tørret, brugtes mod Gigt[3] (se ogsaa *Agermaane*, *Agermynthe*, *Angelik* og *Aurikel*).

165. *Ærter* brugtes bl. a. i Vestjylland til at aftage Vorter med. Hver Vorte skulde stryges med en Æ., som derefter skulde kastes for Svinene.[8] Ogsaa til Lægedom for aabne Saar brugtes Æ. indtil c. 1864. Der skulde lægges en Æ. i Saaret, og den skulde fornyes engang imellem.[3,47] Huggede man Hovedet af en Hugorm og kom en Ært i det og begravede det, skulde man af de Ærter, der voksede op, blot tage en at bære paa sig, saa var man skudfri.[5] I Herning skulde man til Fastelavnssøndag spise Ærter og Flæsk[12] (se *Bønner*).

III. Kollektive Betegnelser m. m.

166. *Almanakfrø*, en spøgefuld Betegnelse for ingenting, som man sendte Drengene i Byen efter.[14]

167. *Blomster*. Det var ikke godt at drømme om *røde* Blomster, det betød Ulykke, og drømte man om *hvide*, betød det Død.[17] Naar en B. faldt ud af Vinduet, betød dette Død for en af Ens Bekendte.[5] Pinselørdag sattes der Blomster paa Kirkegaarden, en Skik, der er kendt over hele Landet, og som lever endnu. Men man maatte ikke plukke B. fra en Grav, for saa kom den Døde efter En.[17] Mod Tungsindighed skulde man Kl. 9 St. Hans Aften stiltiende plukke 9 Slags B. mellem Familiernes Grave; af disse skulde man koge The at drikke 3 Aftener i Træk.[4]

168. *Fastelavnsriset* brugtes i Faster Fastelavnssøndag.[53] Det var et Middel til Frugtbargøren.[54]

169. *Frugttræerne* skulde (i Staby m. fl. Steder) rystes Nytaarsaften, dersom det ikke blæste; saa vilde man faa god Frugt.[12] Og saadan som Træerne bugnede af Rim i Advent, kom Kornet til at bugne af Kærne, og Frugttræerne vilde bære megen Frugt næste Høst.[55]

170. *Græs.* I Hjerm sagde man, at[19]

Gravers Dags Tø ($^{12}/_{8}$)
giver Bonden 100 Læs Hø,

og bl. a. i Hammerum Herred betød Regn paa Margrethes Dag ($^{13}/_{7}$), at det vilde blive meget Regnvejr i Høhøstens Tid.[56] Og aad Hundene Græs, var det Tegn paa, at det vilde blive Regnvejr.[8] I Hoven sagde man, at dersom man en Aften i Maaneskin klemte et Græsstraa mellem Fingrene, vilde Saften springe ud af den Side, hvorfra man vilde faa sin Kæreste.[12] Om flere Steder i Vestjylland (og det øvrige Land) fortælles det, at Græsset ikke vil gro af en eller anden Aarsag, saaledes i et Hjørne af Vesterskoven i Vejrum, fordi Niels Juel er begravet der,[57] og i »Jomfrustuen« i Nr. Nissum, hvor en ugift har født et Barn, dræbt det og nedgravet det.[58] Førte man Børn gennem en Græs(Grøn-)Tørv, kunde de blive helbredet for Engelsk Syge,[3] og dette har endnu været brugt til ca. 1880 i Harboøre, – især Græstørv fra Kirkegaarde.[59]

171. *Halm*baand skulde bindes om Frugtræerne Juleaften for Frugtbarhedens Skyld.[5] Lagde man Halmstraa overkors, værnede man sig imod Hekseri; men laa der om Morgenen uden for Ens Seng et Par H. overkors, var det Tegn paa, at Heksene havde været paa Spil.[3, 8] Naar man i Vestjylland tog gamle Halmviske af Træskoene og nye lagdes i, maatte man ikke kaste de gamle bort, uden at der var spyttet paa dem; thi fik en Heks fat paa dem, kunde hun derigennem skade Vedkommende. Denne Tro skal være begrundet i, at Mandfolk altid, selv i den strengeste Vinter, i ældre Tid gik med bare Fødder i Træskoene, og Visken kunde da altid gnave lidt af Huden; og naar en Heks kunde faa lidt af et Menneskes Legeme, havde hun

ham i sin Vold.[8] Til Lighalm maatte kun bruges *Havrehalm;* dette er uden Forbindelse med, at man i Vestjylland og andre Steder i Landet omkr. 1807–12 brugte Ligkister af Halm.[60] – Mod Lændevé brugte man i Brejning bl. a. at skrive nogle Bogstaver paa Patientens Pande med Halmstraa, dyppet i Blod.[4]

172. *Juletræet* er i Vestjylland først indført omkr. 1850[61] og er først langt senere blevet almindeligt. Som en Forløber herfor maa betragtes de saakaldte Julekaal;[62] det var de kraftigste Kaalplanter i Kaalgaarden, som Børnene udsøgte sig, satte Mærke ved og forbød Kokkepigen at røre ved; de var beregnet paa at skulle bruges Juleaften, og ved denne Lejlighed satte man et Kosteskaft i en Bøtte eller en Spand, og til dette Skaft bandt man da de udsøgte 6–7 Planter. Omkring dette »Juletræ« gik man i Rundkreds og sang.

173. *Kransen* har forhen været brugt mere til Livets end til Dødens Fester, – modsat af, hvad der er Tilfældet nu. I Vestjylland pyntedes f. Eks. Majgreven med 2 Kranse, der hængtes overkors paa hans Bryst; den ene kastedes til den Pige, han vilde byde op til Dans om Aftenen, og som blev kaldt Majinde.[11] Ligkranse var derimod sjeldne omkr. 1850, ja endnu til op mod 1900.[47, 63] De maatte ikke føres gennem Soveværelset, og de hængtes op til Pynt (Aulum).[5] Brudekransen bandtes af Blomster i Hjemmet; senere blev det en Myrtekrans,[64] og det hed sig, at den, der prøvede Brudekransen paa sit eget Hovede, vilde aldrig komme til at bære den (Hoven).[12] Det var iøvrigt Skik, at Brudepigerne dansede rundt omkring Bruden, som var blindet, og som rakte en Kvist af Brudekransen ud til dem.[11] Den, der ikke var Mø, maatte ingen Brudekrans faa.[11] Myrtekransen bandtes paa Lemvig-

egnen omkr. 1870 om Brudens Haar og Hals[47, 65] (se ogsaa *Birk*).

174. *Krydderposen*, der indeholdt mange Lægedomsurter, brugtes bl. a. til at binde paa syge Børn, et paa hvert sygt Led. Skulde ved et Uheld en af Poserne falde af, maatte den ikke bindes paa igen, da Barnet saa vilde blive sygt igen.[3]

175. *Majtræet* var i Vestjylland ofte et »Træ«, dannet af Tværstænger, behængt med Kranse og Tørklæder i spraglede Farver. Korstræerne var overtrukket med broget Tøj, hver Bue havde 4 smaa Fløje eller Vimpler; øverst var der en stor Fløj eller Vimpel.[11]

176. *Træ*. Satte man 2 Grene overkors over en Bikube, vilde der blive god Lykke med Bierne.[8] — Boredes der et Hul i et Træ og sloges en Pind i Hullet, der var smurt med Saarets Materie, vilde Saaret læges.[3, 4] Til bestemte Træer er der undertiden knyttet bestemte Skæbner; saaledes hed det sig, at hvis Træet i Lønborg Præstegaardshave brændte, vilde Præstegaarden brænde; her var nemlig en Præst manet ned, og Præstegaarden var set i Forbrand. Præstegaarden brændte 1859[66] (se ogsaa *Pil*).

177. *Ønskekvist* brugtes især til at »vise Vand«, og i Reglen brugtes dertil en Pilekvist (se Pil); dog brugtes i Vestjylland ogsaa *Hassel* (se dette Ord).[67]

IV. Resume.

Følgende med Nr. betegnede Planter har været knyttet til de nævnte Forhold:

Sygdom, Lægedom: 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 25, 26, 30, 32, 33, 34, 37, 39, 43, 46, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 62, 63, 67, 68, 70, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 89, 91, 94, 95, 99, 101, 102, 103, 104, 108, 109, 111,

113, 116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 138, 140, 142, 144, 150, 151, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 174.

Elskov, Frugtbarhed: 1, 22, 24, 39, 106, 123, 139, 163, 164, 165, 168, 173, 176.

Spaadom, Varsel: 14, 19, 23, 41, 90, 104, 106, 115, 143, 163, 170.

Hellig, Ukrænkelig: 14, 72, 74, 123, 133, 170.

Forgørelse, Trolddom: 27, 56, 74, 96, 112, 123, 133, 135, 171.

Kirkegaarde: 14, 32, 60, 167, 171.

Lykke, Ulykke: 16, 28, 47, 68, 69, 82, 92, 104, 147, 152, 154, 167, 176.

Liv og Død: 68, 82, 137, 173, 176.

Aarstider og Dage: Nytaar 169, 3/2 34, Fastelavn 168, Paaske 42, 82, 85, Pinse 22, 42, 133, 167, Kr. Himmelfartsdag 53, 1. Maj 22, 34, 133, 173, 175, St. Hansdag 14, 23, 28, 35, 59, 129, 132, 133, 167, Jul 14, 42, 58, 163, 170, 172, 12/3 170, 1/6 24, 8/6 24, 25/5 24, 25/3 82, 12/5 34, 16/5 34, 3/8 60, 13/7 170, 29/9 29, 133.

Teksthenvisninger.

1. Hardsyssels Aarbog 1930, S. 60 ff.
2. Nordiske Plantenavne, ved H. Jenssen-Tusch, 1867.
3. H. P. Hansen: Kloge Folk i Vestjylland, Kbh. 1925.
4. E. T. Kristensen: Gamle Raad, Viborg 1922.
5. Dansk Folkemindesamling 06/23, Kgl. Bibliotek.
6. Orth: Danmarks Trylleformularer.
7. Andersen: Fra Planternes Verden, 1885.
8. Kamp: Danske Folkeminder, 1877.
9. Skattegraveren, IX 274.
10. »København«, 13/4 1925. (Kroniken).
11. Feilberg: Dansk Bondeliv . . .
12. Tang Kristensen: Gamle Folks Fortæll. om jydsk Almueliv særlig Tillægsbind I.

13. Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 55.
14. Feilbergs Ordbog over jydske Almuesmaal; se ogsaa Nationaltid. Aften 24/5 1929: »En døende Kultur«.
15. Feilbergs Ordbog.
16. Hardsyssels Aarbog 1928, S. 23.
17. Thiele: Folkesagn 1860.
18. Tang Kristensen: Jydske Folkeminder VIII 44/81.
19. Dansk Folkemindesamling 06/24.
20. Ussing: Det gamle Harboøre, Dansk Folkemindesaml. 06/22, 2494 m. fl.
21. Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 103.
22. Gartner-Tidende 1930, S. 24; Tidssk. f. hist. Botanik, 50-51.
23. Feilberg: Fra Heden.
24. Dansk Folkemindesamling 06/38, 2419, 13/3 1925, Stk. 5-7.
25. Skattegraveren I, S. 110.
26. Se bl. a. Frf.'s Kroniker »København«, 29/7 1923 og »Nationalt.« Morgen, 24/7 1928.
27. Bjerge og Søgaard: Vider og Vedtægter II, 523; Tholle: Kaal og Kaalgaard, — Danske Studier 1931.
28. J. C. Christensen: Fra min Barndom, 1925, S. 18-19.
29. Tang Kristensen: Eventyr. 1888, S. 164.
30. Kyrre: Kartoffelens Krønike, 1913; Hardsyssels Aarbøger, 1922, S. 47.
31. Dansk Folkemindesamling 06/1, 2485, Bd. 1-20; 06/30.
32. Denne Regel er bl. a. gengivet i Havebøger fra 1930.
33. Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 147.
34. Se yderligere Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 80-83.
35. Dansk Folkemindesamling 06/22.
36. Skattegraveren IX 80/12.
37. Lange & Seeberg: Nogle sønderjydske Planter, deres Navne og Stilling i Folkloren, Kbh. 1929.
38. Tang Kristensen: Danske Sagn 2 R. II, S. 5.
39. Samme, II A., 141.
40. Tang Kristensen: Minder og Oplevelser II, S. 3; Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 55-56; Det gl. Harboøre, S. 129; Hardsyssels Aarbøger 1928, S. 40-41 m. fl.
41. Fra Ribe Amt 1914, S. 635.
42. Samme 1914, S. 634.
43. Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 55.
44. Fra Ribe Amt 1914, S. 633.
45. Hardsyssels Aarbøger 1928, S. 40.

46. Hald: Bidrag t. Kundskab om de danske Provindser, 1833, VIII.
47. Ussing: Harboøre.
48. »København«, 13/5 1925, (Kroniken).
49. Samme, 12/9 1923. (Kroniken).
50. Hardsyssels Aarbøger 1921, S. 7.
51. Skattegraveren, Efterslæt, 157.
52. Tang Kristensens Eventyr III, S. 172.
53. Dansk Folkemindesaml. 06/48, 2565.
54. Se »Nationalt.« Aften, 14/2 1931. (Kroniken).
55. Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 56.
56. Samme 1914, S. 55.
57. Tang Kristensen: Danske Sagn IV, S. 265.
58. Samme V, S. 349.
59. Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 157-58.
60. Samme 1922, S. 86.
61. Samme 1927, S. 103-04 og 24.
62. Jvf. »Danske Studier« 1931, (Kaal og Kaalgaard).
63. Hardsyssels Aarbøger 1914, S. 142.
64. Gads danske Magasin, Januar 1929, »Myrtekransen«.
65. Hardsyssels Aarbøger 1913, S. 82.
66. Danske Sagn II, S. 289.
67. Berl. Tid. Aften, 19/8 1930, »Ønskekvisten«.

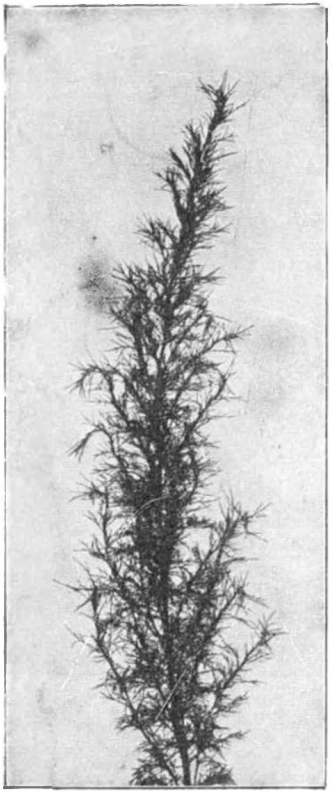

Gren af Ambra.

Balsamblade.

Hjertensfryd.

Isop.

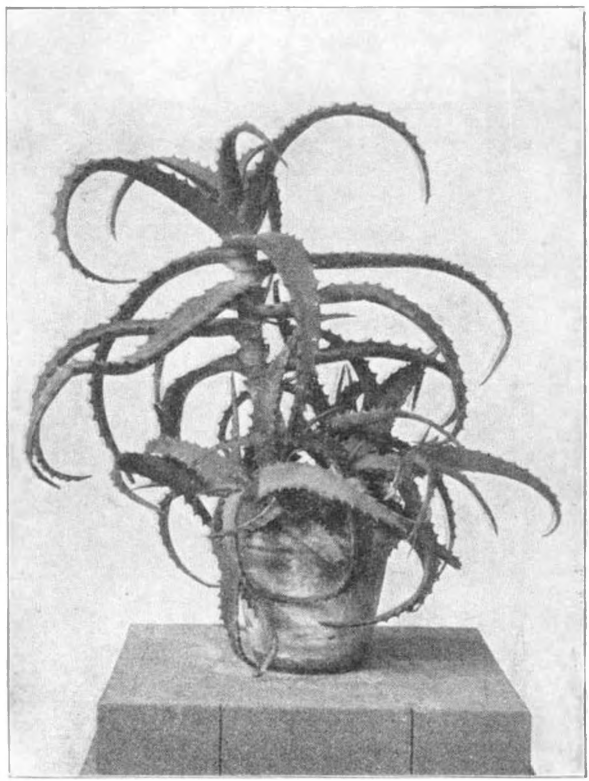

Semperfi, gammel Stueplante.

EN JYDSK LERKARGRAV
(ROMERSK JERNALDER)
I GRØNBJERG BY, NR. OMME SOGN

Af Læge *E. Tryde*, Grønbjerg.

I Aarene før Christi Fødsel udvidede det romerske Imperium sine Grænser nord for Alperne og underlagde sig, som bekendt, Gallien og Britannien.

Ogsaa Germanien, helt op til Østersøen og over til Weichselfloden, kom under Verdensherredømmets Indflydelse og derved forøgedes de Forbindelser, som allerede langt tilbage i Tiden havde bestaaet med Italien, idet den romerske Verdensmagt gennem sin store materielle Produktionsevne og handelsdygtige Expansion bragte talrige nye Brugsgenstande mod Nord. Men ogsaa mange nye Skikke, nye Tanker og Ideer fulgte med og kom i den følgende Tid til stærkt at præge den germanske Kultur.

Som det i den foregaaende Oltid var sket, saaledes gik det ogsaa nu. De Kulturstrømninger, der bredte sig op gennem Germanien, naaede efterhaanden ogsaa de danske Kyster, og her, paa det begrænsede Landomraade, faar vi et stærkt Indtryk af den overvældende og hurtige Indflydelse, Romerviddet bragte, gennem Gravfundenes mange og ofte ganske nye Genstande, der pludselig optræder og — saa forholdsvis skarpt — lader os skelne denne Tid fra de foregaaende.

Man har kaldt denne Periode af Jernalderen for »den romerske Jernalder«, som strækker sig fra Tiden

omkring vor Tidsregnings Begyndelse til op imod det 3. Aarhundrede.

Saavel fra Bronzealderen som fra de tidligere Perioder af vor Jernalder kender vi direkte importerede Stykker fra talrige Fund, men stedse var de i stort Mindretal i Forhold til den hjemlige Produktion af Vaaben og Brugsgenstande, selvom deres Forbilleder ofte kan findes i Sydens Kulturer; men nu, hvor de driftige romerske Handelsmænd aabnede de livligere Forbindelser mod Nord, strømmer talrige og forskelligartede Genstande af rent romersk Arbejde ind over Landets Grænser.

Den romerske Kejsertids Stilkunst, de romerske Fabrikkers Masseproduktion præger vore Fund fra denne Tid, og selvom man selvfølgelig altid maa regne med den ubestemte Størrelse, der hedder »Vandringstid«, giver det os alligevel en forholdsvis nøjagtig Tidsbestemmelse, ikke mindst gennem de indstemplede Fabriksmærker, der af og til findes i Metalgenstandene.

F. Eks. finder vi i 3 Bronzekasserollers Hanke den romerske Fabrikant: P. Cipius Polibus' Navn, det samme Navn som findes i Bronzegenstande udgravet i de ved Vesuvs Udbrud i 79 e. Chr. begravede Byer Herculanum og Pompei, og vel nok den første latinske Skrift, der er naaet til vore Breddegrader.

De Fund, der gøres i vor Tid fra denne Periode, er Gravfund, men disse fordeler sig over 3 Hovedgrupper, nemlig Højfund, Fund af Urner nedsat under flad Mark og den Form, vi her skal beskæftige os med, Stensætninger med ubrændt Lig.

I Modsætning til denne sidste Form indeholder saavel Højfundenes enkelte Urner som Urnegravpladsernes talrige Gravkar Rester fra Ligbaalet, men alle tre maa alligevel regnes for ganske samtidige, idet vi netop

staar i en Overgangstid, hvor gammelt og nyt mødes og brydes, hvor alle de nye Tanker og Indstillinger baner sig sejrrigt Vej og ogsaa giver sig disse stærke Udtryk i den forandrede Indstilling i Dødstroen.

Selve den mandslange Stengrav træffer vi overalt i Danmark og overalt gaar den samme Tanke igennem Gravenes Udstyr, blot er dette af forskelligt Materiale, naar vi betragter Øst- og Vestdanmarks Fund.

Paa de sydlige Øer og paa Sjælland er det, at Gravene indeholder de mange skønne Metalkar, som kendetegner Perioden. Fundene i Juellinge og Hoby med deres enestaaende rige Drikke- og Spisesæt i Sølv, Bronze og romersk Glas er Repræsentanter herfor.

Ogsaa andre Steder er der gjort Fund af de karakteristiske Bronzekar, baade Fyen og Jylland kan opvise dem, men Metalkarrenes Rigdom aftager kendeligt, jo mere vi nærmer os den vestlige Del af Landet.

Selve Skikken, at medgive den Døde et fuldstændigt Spisesæt, er til fulde bevaret, men i Stedet for Metalkarrene træffer vi Lervarer, talrige Kar i forskellig Form, som karakteriserer Graven og har skabt det gængse Navn »Den jydske Lerkargrav«.

Grunden til, at Jyderne har foretrukket at efterligne Metalkarrene og skabe de brugelige Spisesæt i Ler, kender vi selvfølgelig ikke og kan næppe nogensinde gøre os Haab om at udrede den. At det skulde være Fattigdom, der forhindrede Indkøbet i større Mængder er selvfølgelig en Mulighed, men ogsaa kun en Mulighed. De sjællandske Grave med Metalkar er alle »Høvdingegrave«, og der er vel ingen Grund til at formode, de jyske »Høvdinger« stod tilbage for de sjællandske i Rigdom.

Snarere kan vi maaske regne med Jydernes bekendte Færdighed i Lervarearbejder, der i historisk Tid har

givet sig Udslag i den udprægede Jydepottekultur, men den Mulighed, der i og for sig er mest nærliggende, er vel nok den, at Kulturen i sig selv er blevet tidligst kendt og mest udbredt i Jylland, idet Kulturfremstødet vel hovedsagelig er foregaaet over Landbroen Holsten-Sønderjylland. Og det viser sig jo Gang paa Gang, at en ny Kulturs Sejr over den gamle først ret demonstreres, naar de med Kulturen følgende Brugsgenstande bliver saa almenkendte og dagligdags, at de efterlignes og efterlaves i det nye Hjemland.

Lerkargravene er ikke jævnt fordelte over Jylland. De første karakteristiske er fundne i Aarhus og Randers Amter, og her er stadig truffet talrige, ofte samlede i store Begravelsespladser. Og lignende Forhold er efterhaanden truffet jævnligt saavel nord som syd for Limfjorden.

Vestjylland er i disse Fund, som i mange andre, lidt forfordelt, idet Fundene i sig selv er sparsommere, og oftest kun afslører en enkelt Grav. Dette Forhold kan maaske delvis skyldes det, at Vestkysten endnu ikke er saa grundigt archæologisk undersøgt, som andre Dele af Landet, thi med disse Bemærkninger er ingenlunde sagt, at den romerske Jernalder er gaaet udenom Vestjylland.

Gang paa Gang findes disse Grave, som træffes ved Markarbejdet, og, ofte uænset, bliver ødelagt af Plov eller Spade, idet den uordentlige Stendynge med de uanselige Potteskaar ikke opfattes som noget betydningsfuldt, men ligegyldigt ryddes til Side som den ærgerlige Hindring for Arbejdet, den er.

Men denne aflange, firkantede Stendynge repræsenterer en Grav, som er anlagt i en lille Nedgravning under flad Mark.

Den er altsaa i Nutiden ganske uerkendelig og

træffes kun ved en tilfældig tilstrækkelig dyb Gravning.

I sin Tid har den utvivlsomt været angivet ved et eller andet Mærke over Jorden, thi paa de store Begravelsespladser viser det sig bestandigt, at Gravene ligger ind mellem hinanden uden nogensinde at kollidere.

Som muligt Mærke har man gættet paa en Jordtue, en lille Stenhob eller andet lignende.

Selvom Spørgsmaalet næppe har større Interesse, særlig ikke i denne Forbindelse, og selvom det næppe nogensinde kan løses tilfredsstillende, er der dog en Mulighed, som vistnok ikke er ventileret før, men som har Chance for at kunne være den rigtige.

Jordtuens Sandsynlighed er ikke større end Stenhobens. Den romerske Jernalders Folk kendte og benyttede den lille, lave Jordhøj til Begravelsesplads, og paa Begravelsespladserne er der end ikke Antydning tilbage af saadanne. Det er der ejheller af de formodede Stenhobe. Selvfølgelig kan smaa Stenhobe let forsvinde gennem 1800—1900 Aar, men det synes utænkeligt, at der aldrig var blevet antruffet blot Antydning af saadan Afmærkning ved de minutiøs omhyggelige Undersøgelser, der er foretaget paa talrige Pladser, hvis en saadan Stenhob engang havde prydet hver Grav.

Ethvert Spor vilde derimod være borte, hvis Gravens Omrids har været angivet af en Gravramme af Træ, saadan som vi kender dem fra Middelalderen og et godt Stykke op i Tiden.

Gravrammens Alder kender vi ikke, den taber sig i tidlig Middelalders Mørke, men har været fuldt uddannet og almen kendt saa langt vi kan spore den tilbage. Hvorfor kan Skikken ikke gaa tilbage til vor senere Oldtids Perioder, til de Grave, der nu er skjulte,

men engang var gjort kendelige paa Jordoverfladen?

Men dette er en Digression, der egentlig er Emnet uvedkommende.

Gravens Orientering er stedse øst—vest. Gravrummet er $1^1/_2$—2 m langt, 1—$1^1/_2$ m bredt, og heri er det ubrændte Lig nedlagt i en paa Stedet sammenføjet Plankekiste, der er afstivet langs Siderne med Sten og dækket af Sten over Laaget.

I de ret faa Tilfælde, hvor Ligrester er bevarede, har man konstateret, at Liget er nedlagt med Hovedet mod Vest, Ansigtet drejet mod Syd og med bøjede Ben. At den Døde har været paaklædt, fremgaar af, at man finder de Bøjlenaale (Fibula'er) og andre Smykker, der hører til det personlige Udstyr, liggende paa de Steder, hvor de har siddet paa Klædedragten.

Det øvrige Gravudstyr, naar vi et Øjeblik ser bort fra Lerkarsættet, bestaar som oftest af en ligerygget Kniv af Jern, nu og da suppleret med en lille seglformet Jernkniv med spiraloprullet Grebspids, eller en saakaldt »halvrund Ragekniv«. Hertil kan føjes en eller to simple Naale af Jern eller Ben og dermed er vist det væsentlige nævnet, altsaa ingenlunde noget kostbart eller særlig mærkværdigt.

Hertil kommer saa det ganske bestemte Sæt af Lerkar, som er givet den Døde med.

Den mest karakteristiske af Sættets enkelte Former er vel nok det store Lerfad. Denne ofte udformede og omhyggeligt afglattede store Skaal i rødligt eller lidt dybere brændt Ler er en direkte Efterligning af de talrig kendte romerske Bronzefade og har ligesom disse indeholdt den Drik, der var medgivet den Døde. Den lille Øsekop, som brugtes, naar man vilde drikke, og som har ligget og svømmet i Vædsken, findes som oftest inden i Fadet.

Dernæst det vaseformede Kar, som med den hule, smalle Fod og udvidede, ofte smukt ornamenterede Overdel er en ejendommelig Form, der viser os Lervareindustriens høje Stade.

Iøvrigt træffes flere eller færre Potter i forskelligt Udstyr og Størrelse af den sædvanlige rundbugede, aabne Form med et eller to Ører og hovedsagelig i sortbrændt Ler, Potterne er jævnligt dekorerede med Stregornamenter, ofte i de typiske Mæandertegninger.

Dette Sæt kan være rigere eller fattigere i Antal (fra 5–6 og op til 12–14 Stykker), Formerne kan variere noget, jeg har saaledes ikke omtalt de lejlighedsvis fundne ovale Skaale, men danner i al Almindelighed en nogenlunde fast Norm, der ikke afviges.

Og Betydningen af det er ganske klar.

Det drejer sig ikke om Gravkar i egentlig Forstand, men er det daglige Livs almindelige Huskar, et komplet Bordstel, som det brugtes ved de Levendes Maaltider, det er Beholdere, som er medgivet, ikke for Værdiens Skyld, men for at rumme de rigelige Spise- og Drikkevarer, der skulde ledsage den Døde paa den lange Rejse.

Derfor finder man ogsaa tidt i eller ved Siden af disse Kar Rester af det Dyr – Oxe eller Lam – der var medgivet i Graven, og over disse Knogler er den ligeryggede Madkniv lagt, parat, hvis den Døde ønskede at tage for sig af Retterne.

Vi ser, i Juellingegravene, hvor Bevaringsbetingelserne har været gunstige, Levninger af de Drikke, den Døde har faaet med, – i en lille Grav paa Ryomgaardgravpladsen var Laaget til et Kar omhyggeligt taget af og stillet ved Siden af Karret, saa den Døde ikke selv skulde have den Ulejlighed – vi finder, i Tilfælde, hvor Liget er bevaret, dette lagt med Hænderne ud-

strakt mod et af Karrene, som for at gribe det – kort sagt, det gøres os anskueligt, hvor logisk og klart man har opfattet denne nye Gravskik, vi finder den Døde ikke alene omgivet af Mad og Drikke, men saa at sige midt i at nyde Bordets Glæder.

Naar Begravelsen var fuldført, Laaget lagt paa og dette dækket af Sten, blev Graven kastet til.

I Aarhundredernes Forløb er Trækisten raadnet og smuldret hen, og de overliggende Sten har, ved Sammenstyrtningen, knust de skøre Lerkar. Men deres Plads kan bestemmes, og i den urørte Grav, hvor alle Skaarene jo er til Stede, kan disse samles igen og Karret let rekonstrueres.

Som Overskriften over denne Artikel antyder, er et saadant Lerkargravfund gjort i Grønbjerg.

Det var i Maj 1930, at en Del unge Mennesker var gaaet i Gang med at udgrave Grunden til en Skydebane for den lokale Skytteforening.

Banen var beregnet anlagt saaledes, at Skydevolden delvis dannedes af en lille Bronzealders Rundhøj, som er beliggende paa Matr. Nr. 5e af Nr. Omme Sogn. Højen og det omliggende Parti er Del af et lille Plateau, kaldet Dingelbjerg, der ligger syd for Grønbjerg By og er uopdyrket Hede i Modsætning til de omgivende Marker og den paa modsatte Side af Højen værende Teglværksgrav.

Arbejderne gravede ind i Højens Østside og ned i Jordsmonnet umiddelbart øst for Højen og her antraf de en aflang Stenhob, bestaaende af haand- til hovedstore Sten.

Det gik her, som det desværre som oftest gaar, til Trods for en enkelts Forsøg paa at standse Gravningen for at faa Fundet nærmere bestemt, gik, for Flertallets Vedkommende, Skydebanens Anlæg frem for

ligegyldige archæologiske Undersøgelser og først, da de sidste Grebfulde indeholdt talrige Potteskaar, blev Gravningen endelig standset.

Ved dette unødige Hastværk blev selvfølgelig Undersøgelsen vanskeliggjort og mange af de senere Maalinger behæftet med unødig store Fejl. De er derfor i flere Tilfælde kun tilnærmelsesvise, men dog saa nær de sædvanlige Normer, at deres Sandsynlighed er stor.

Stenhobens Overflade blev truffet i ca. 1/2 m's Dybde og havde Orienteringsretning øst-vest, strækkende sig ca. 50 cm ind i den føromtalte Bronzealderhøjs Fod med sin vestlige Ende.

Selve Graven, som det senere blev erkendeligt, var nedgravet ca. 20 cm i den faste Lerbund, rent Teglværksler, der er stærkt vandførende.

Terrainet skraaner mod Øst, og Stenhob og Gravbund havde derfor ligeledes en svag Hældning mod Øst.

Dyngen, der maalte ca. 2,60 m i Længde og ca. 1,20 m i Bredde, bestod af knapt hovedstore til haandstore Sten i uordentlig Bunke og stærkt blandet med klægt Ler.

Dels fra Midten af Graven, dels og hovedsagelig fra dens østre Ende havde Arbejderne samlet talrige Skaar til Side, og ved en senere Gennemgang fandtes en Mængde andre rundt om i den opkastede Jord. Disse Skaars nøjagtige Plads er selvfølgelig ganske ubestemmelig.

Ved Undersøgelsen blev Stenene fjernet i saavidt muligt vandrette Lag, idet hvert Lag undersøgtes og rensedes for Jord og Ler.

Paa denne Maade naaedes, i den østre Ende, en Hob Potteskaar, der var urørte og dannede et sammenfaldet Kar. Med Bunden af dette som Udgangs-

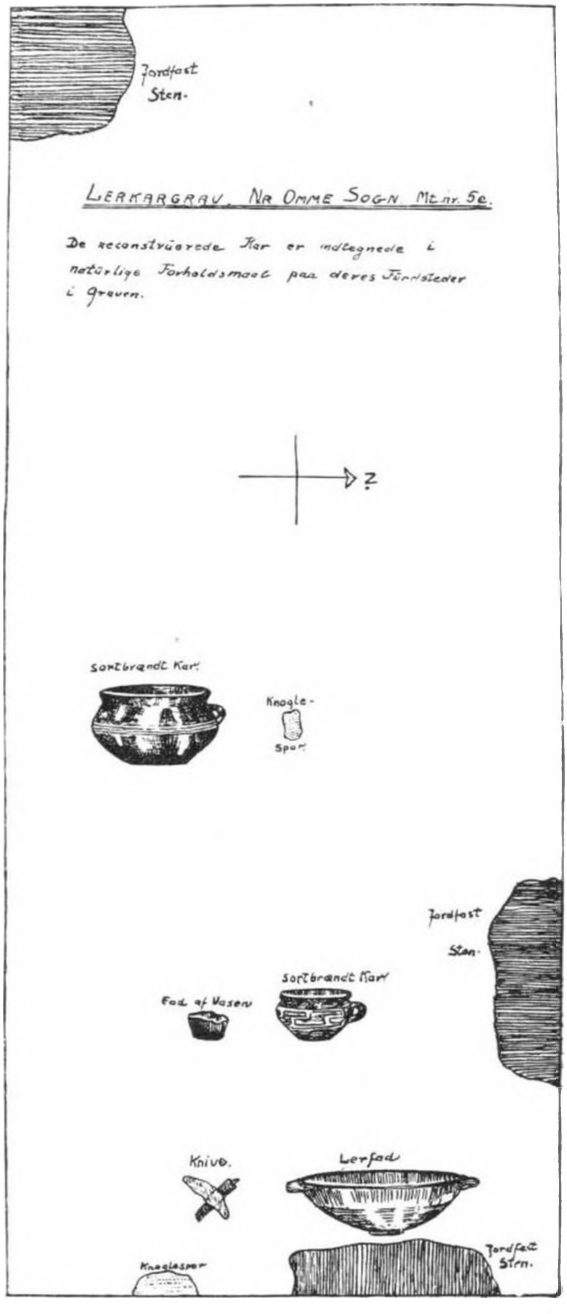
Jordfast Sten.
LERKARGRAV, NA OMME SOGN. Mt.nr. 5e.
De reconstruerede Kar er indtegnede i naturlige Forholdsmaal paa deres Fundsteder i graven.
Z
Sortbrændt Kar.
Knogle-Spor.
Jordfast Sten.
Sortbrændt Kar.
Fod af Vasen
Knive.
Lerfad
Knoglesper
Jordfast Sten.

punkt blev Gravbunden bestemt og efterhaanden afdækket.

Den omgravede og løse Jord, der fyldte Gravrummet, var saa sandblandet, at det let adskiltes fra den faste Lerbund, og derved lykkedes det at afdække Bunden saa nøjagtigt, at man med Sikkerhed kunde afgøre, at intet af det i Graven resterende blev overset.

Gravrummet danner et Rektangel, hvis Længde er 2,55 m og Bredde 1,10 m, og Bunden ligger gennemsnitligt 70–80 cm under Jordoverfladen.

I Randen antræffes 3 jordfaste Sten, een i sydvestre Hjørne, de to andre i nordre og østre Side. Igennem de dybestliggende Stens Afgrænsning mod Graven kan Trækistens Plads beregnes, men af selve Kisten er der intet Spor.

Ejheller Liget har kunnet modstaa Tiden, det er ganske opløst udover et lille Knoglespor (5×2 cm), der findes i Gravens Midte og viser sig som hvidligt Knoglesand, der ganske unddrager sig nærmere Bestemmelse. Det samme gælder et andet og lidt større Knoglespor, der antræffes i Øst-Sidens Midte. Muligt er dette Resterne af det nedlagte Dyr, thi den siden omtalte Madkniv laa i umiddelbar Nærhed heraf.

Gravens Fundsager er iøvrigt samlede i den østre Ende, naar undtages et enkelt Kar, der antageligt har staaet i Gravens Midte.

Desværre var Skaarene fjernet saa grundigt, at kun et enkelt Bundskaar gav Formodningen. Er denne rigtig, har Karret haft sin Plads i Nærheden af det først omtalte Knoglespor.

Det er et sortbrændt Lerkar, som, omend stærkt rekonstrueret, kunde genopstilles. Højden er 14 cm, Lysningen 23 cm, Omkreds 77 cm.

Formen er den sædvanlige aabne Potteform med eet

Øre. Omkring Bugen, lidt under den udfaldende Krave, er et 3 cm bredt Bælte af letophøjede concentriske Ringe, der danner eneste Ornament.

Lige ud for Østsidens jordfaste Sten maa Fadet have staaet at dømme efter de Skaar, der var efterladt. Sammensat viser det den typiske Form, 13 cm højt, 1,13 m i største Omfang, dannende en stor aaben Skaal med en lille flad Fod. Farven er rødbrun, Indside, Rand og øverste Del af Udsiden glattet, medens Resten staar let lerblandingsbeklasket.

I Randen 2 diametralt siddende flade og brede Bæreknopper, en tarvelig Efterligning af de romerske Bronzefades skønt svungne Hanke.

Hele den ene Side er stærkt forvitret af Vand.

Blandt Lerfadets Skaar blev der fundet nogle tyndere, som var af en lidt anden Brænding. Disse, der blev skilt fra, kunde sammensættes til Halvdelen af en lille, oval Kop, ca. 7 cm høj, der utvivlsomt repræsenterer den foran omtalte Øsekop.

Lidt vest herfor, mod Gravens Midte og 50 cm fra Nordranden stod de 2 Kar, der fuldt havde bevaret deres Plads.

Det første viste sig at være et sortbrændt Kar med følgende Maal: Højde 10½ cm, Lysning 15 cm, største Omfang 55 cm. Det var, som det før omtalte, af aaben Potteform med et Øre, der sidder lige under den opstaaende, let udfaldende Krave. Bugen er ornamenteret i retvinklet Mæandertegning, der er uregelmæssigt indridset i et 4 cm bredt Bælte.

Det andet, lige syd for, var Resterne af det vaseformede Kar. Desværre havde dette ikke kunnet modstaa det Vand, der stadig har sivet gennem Graven. Kun Foden staar tilbage, og denne er saa opløst i Flager, at det kun med den yderste Forsigtighed kan op-

tages, præpareres og bevares. Selve Vasens Kumme er helt smuldret bort, og kun en svag Sortfarvning i Jorden angiver Formen. Af enkelte Skaarflager kan det konstateres, at Karret har været rigt ornamenteret.

Opad det sidst omtalte Knoglespor laa to Jernknive, ejendommeligt nok lagt over Kors. Den underste, der utvivlsomt repræsenterer Madkniven, laa itubrudt i talrige smaa og yderlig forrustede Flager og Stumper, saa skørt og tyndt, at en samlet Optagelse maatte opgives.

Den blev derfor opmaalt og aftegnet i Stilling. Den yderste Spids og en Del af Grebspidsen var borte, Resten var 9 cm lang og mod Grebspidsen paa sit bredeste Sted 3 cm bred. Derfra var den jævnt afsmaldende mod Spidsen og med lige Ryg. Kniven laa omtrent udfor Midtlinien gennem Graven med Spidsen skraat mod øst og Haandtaget ind mod Gravens Midte, ialt 25 cm fra Gravens Østkant.

Fastsiddende i Rusten sad enkelte Træstumper, og det samme gælder den næst omtalte Kniv.

Disse Stumper repræsenterer de eneste bevarede Dele af Kistelaaget, der er faldet ned over Stedet, da Træets Forraadnelse ikke længere kunde modstaa de overliggende Stens Tryk. Træet er ikke blevet botanisk bestemt.

Den anden, overliggende, Kniv, laa som sagt paa tværs af Madkniven og var — tilsyneladende da — velbevaret, bortset fra, at den laa i to Stykker og havde et lille Brud i den ene Ende.

Men det var kun tilsyneladende. Selve Kniven var nemlig fuldstændig opædt af Rust, men saa ejendommeligt, at Rusten havde dannet en Slags »Skede«, fra hvis Hulrum Kniven selv var forsvundet. Men Formen var bevaret og angiver, at det drejer sig om en af de kendte halvrunde Rageknive med lige Ryg og

stærkt buet Æg. Længden er 13 cm og største Bredde over Midten 5½ cm. –

Hermed er saa Listen over de Sager, der blev fundet, udtømt, men dette udelukker ikke Muligheden for, at der kan have været mere. Først maa man regne med den Mulighed, at en eller to smaa Kopper eller lignende er saa fuldstændigt fjernede af Skovlene, at end ikke et Skaar er blevet tilbage, og trods ihærdig Eftersøgning i den opgravede Jord kan samtlige Skaar været blevet overset i de store Mængder klægt og sejgt Ler, der blev gennnemgaaet.

Dernæst er der ikke fundet Smykker eller Naale, men det er sandsynligt, at disse smaa og skøre Ting, hvis de da har eksisteret, forlængst er fuldstændig opløst og forsvundet i de daarlige Bevaringsforhold, som Jordbunden har frembudt.

Ved en kort Bedømmelse af Gravens Indhold maa det først fremhæves, at de to Knives Anbringelse er »ureglementeret«. Madknivens Plads ved det formodede Dyr er forsaavidt rationel nok og ganske i Overensstemmelse med Skik og Brug, men Ragekniven, der jo hører til det personlige Udstyr, og som ofte er baaret ved Bæltet, burde have ligget i mere umiddelbar Tilslutning til Liget.

Det kan næppe undre, at det var fristende, lige ved første Øjekast, at tro, at den skedeagtigt omdannede Ragekniv virkelig var en Jernskede, hvorfra Madkniven var draget.

Dernæst synes Karrenes Anbringelse at afvige fra de sædvanlige Regler. Ganske vist staar de samlede paa vanlig Maade, saa Maden var let tilgængelig, – at et enkelt Kar staar udfor Midten af Liget er ikke usædvanligt –, men da vi før saa, at Liget plejer at være nedlagt med Hovedet i Vest og Ansigtet i Syd,

og med Karrene omkring og foran Hovedet, virker det paafaldende her at finde dem i Gravens nordøstre Hjørne, altsaa bag Fødderne af den Døde.

Tanken om, at den Døde i dette Tilfælde var nedlagt modsat de sædvanlige Regler, melder sig ganske naturligt, men det vilde være et saa eklatant Brud paa hele Skikken, at det paa Forhaand maa afvises, og heri støttes man af den Kendsgerning, at der mellem Kar og de jordfaste Sten ikke har kunnet være Plads for Hovedet.

Forklaringen ligger maaske netop i de jordfaste Stens Tilstedeværelse. Disse har vel været Udgangspunktet for Gravningen og er blevet opfattet som et godt beskyttet Sted for de skøre Lerkar. At den Døde derved har faaet lidt større Besvær ved at naa frem til Herlighederne har aabenbart ikke generet.

For saavidt corresponderer dette lidt skødesløse Træk godt med hele det fattige Præg, denne Grav afgiver. Vi finder kun 5 Lerkar og to simple Knive her — i Modsætning til mange andre Graves 12—14 Kar, 2—3 Knive og Smykker, — nogen Stormands Grav har det næppe været. —

Der blev, i de følgende Dage, lagt nogle Prøvegrøfter ud til begge Sider, men uden at træffe andre Grave, saa man maa gaa ud fra, at denne Grav er den eneste paa Stedet.

Naar dette forholdsvis fattige Gravfund her er gjort til Genstand for saa lang Udredning og har dannet Udgangspunkt for en Gennemgang af vor Jernalders romerske Periode, skyldes det i nogen Maade Ønsket om at henlede Opmærksomheden paa denne Tidsperiodes forskellige Fund her i Ringkjøbing Amt.

Ganske vist er Fundene ingenlunde sjældne, og der gøres stadig nye — hvert af vore Museer indeholder

smukke og karakteristiske Lerkarsæt og Fund af Tidsperiodens Urner — men samlet Oversigt over Udbredelsen og Fundenes Antal findes ikke.

Gravenes uanselige Udseende og deres rent lejlighedsvise Opdagelse har ganske vist beskyttet mange mod at lide samme Skæbne, som er blevet vore Gravhøje til Del — den hensynsløse Søndagsgravning af ukyndige, der haaber paa det store Skattefund — men har ogsaa været Aarsag til, at mange er sløjfede, uden at det overhovedet er gaaet op for Arbejderne, at det var et Oldtidsminde, der blev ødelagt. Mange kunde reddes og gøres til Genstand for Undersøgelse, hvis større Kendskab blev udbredt blandt de mange, der her i Amtet nærer Interesse for og har Forstaaelse af Betydningen af Bevarelse og Studie af vor Oldtid.

Den archæologiske »Kortlægning« her i Amtet staar, som før omtalt, en Del tilbage for det øvrige Lands, og nu, hvor de sidste Hedestrækninger, der før beskyttede Fundene, udlægges til det — for Archæologien farlige — nivellerende Markarbejde, vil talrige Fund være i alvorlig Fare for at forsvinde for stedse.

Kun ved bevidst Samarbejde, hvor Arbejderen søger kyndig Hjælp, inden Fundet optages eller splittes, vil vi kunne opnaa den større Forstaaelse og det dybere Kendskab til vor Oldtids Historie her i Amtet som andetsteds, — og skulde denne Opsats kunne bevirke sit dertil, vil Hovedformaalet med dens Affattelse være naaet.

EN BRANDTOMT AF ET HUS FRA FOLKEVANDRINGSTIDEN

Af *H. K. Kristensen*, Lunde.

De Boliger, Oldtidsfolkene rejste for de døde, staar endnu talrige i vore Dage. Som prægtige Mindesmærker kroner de vort Lands Bakkedrag, og »alvorlig taler ved alfar Vej med Grønsvær tækket de gamles Grave«, eller de ligger velbeskyttede i Jorden under Markens Flade. Fra næsten alle Oldtidsperioder ved man god Besked om Gravrummenes Indretning og Udstyr.

Men af Boligerne for de levende er der ingen bevaret, og det er kun lidt, man ved om dem. Først i de senere Aar er der gennem minutiøse Arbejder paa Tomter af Oldtidshuse fremskaffet betydningsfulde Oplysninger, navnlig fra saadanne Steder, hvor Husene er gaaet til Grunde ved Brand. Fra den yngre Stenalder, fra Broncealderen og fra flere af Jernalderens Perioder er der fremdraget adskillige Hustomter. Særlig interessante og berømte er de Huse, der ved afdøde Museumsinspektør Hans Kjær og ved Professor Gudmund Hatt er fremdraget af en Oldtidslandsby i Ginderup i Thy. De stammer fra den romerske Jernalder. Fra den følgende Periode, Folkevandringstiden, er der derimod, saa vidt jeg ved, indtil 1932, kun fremdraget Tomten af et eneste Hus, nemlig Fredsøhuset paa Mors ved Gudmund Hatt.

Selv Smaafund er derfor af Interesse, naar de kan oplyse noget om Oldtids Byggeskik. I det følgende

skal der da fortælles om et mindre Fund, egentlig kun om Hjørnet af et Hus fra Folkevandringstiden og saa nogle Jernslagger, som staar i Forbindelse dermed.

I 1931 købte Marius Clemmensen et Stykke Jord i Sønder Vium, Nørre Horne Herred. Det havde tidligere hørt under den gamle Herregaard Viumgaard. Marius Clemmensen opførte Bygninger paa Markens sydøstligste Hjørne, hvor Viumgaardsvejen støder til Lydum-Esbøl Vejen. Stedet har Matrikelsnummer Vium Hovedgaard 1 ø.

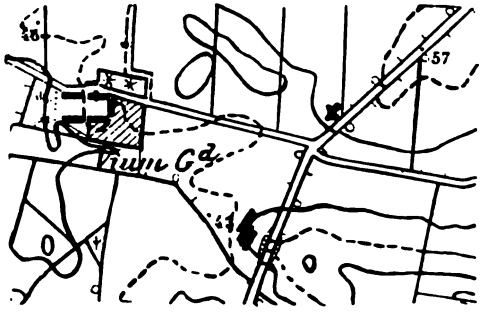

Fig. 1. × Hustomten. Smelteplads.

Marken falder her mod Syd ned til en lille Lavning, der skraaner mod Vest og bag Viumgaard breder sig ud i Kærstrækninger. Den ny Gaards Bygninger blev rejst paa 50 Fods Kurven lige oven for Skraaningen. Umiddelbart øst for Gaarden ind til en Grøft, der danner Skellet for Agerlodden, kastedes en Sandgrav, da det viste sig, at der paa Stedet fandtes udmærket Mursand. Siden hentede andre Folk ogsaa Sand i Graven, hvorved denne udvidedes. Under Arbejdet stødte man i Sommeren 1932 paa en Del Lerkar, der af Folk opfattedes som Gravurner. Det blev meddelt mig. Og i September s. A. foretog jeg med velvillig og værdifuld Hjælp af Ejeren og Gaardejer Vedsted Knudsen, Vejrup, en Undersøgelse af Stedet.

Jeg blev straks klar over, at det ikke var en Gravplads, men en Brandtomt. Desværre var største Delen af Tomten forsvundet, da Stedet forvandledes til en 2 m dyb Sandgrav. Et Hjørne stod dog urørt, hvor

Potteskaar stak ud af Brinken ned mod Sandgraven, og under Skaarene viste sig en vandret Lerstribe — Oldtidshusets Lergulv.

Inden vi giver en Beskrivelse af dette Hjørne, vil vi først se paa Sandgraven og fremføre, hvad Sandgraverne kunde fortælle.

Fra det nordøstre Hjørne af Stuehuset var der 8 m til Sandgravens nærmeste Hjørne. Sandgraven var 32 m lang i Nord—Syd og 8½ m bred, hvor den var bredest, smallere ved Enderne, ved Sydenden 5 m. Man havde først opgravet den østligste Del langs Skelgrøften i en Bredde af ca. 2½ m. Da man saa var stødt paa en Del Lerkar og Skaar og skønnede, at der ogsaa fandtes nogle mod Nord, og der desuden var særlig megen Overjord at flytte, standsede man paa dette Sted, men begyndte en ny »Bænk« (Grav) mod Vest og førte den 10½ m længere mod Nord. Muldjorden (Skum-

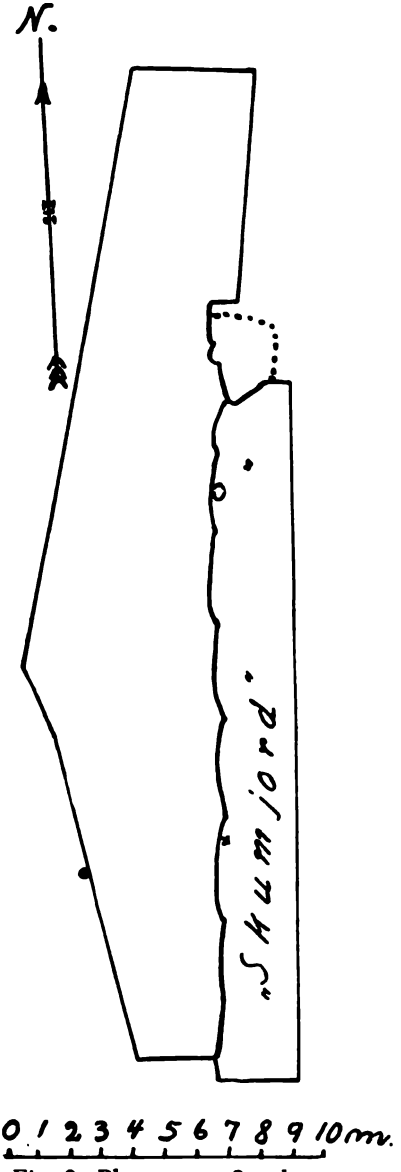

Fig. 2. Plan over Sandgraven.
• Det undersøgte Stolpehul.
×× Nordligste og sydligste Stolpehul efter Clemmensens Opgivelse.
0 Ildstedet.

jorden) kastede man ned i den gamle Grav; mod Nord kastedes den op paa den Del af den første Bænk, som stod urørt. Det meste af Skumjorden fra den østligste Bænk var dog fjernet.

Da Clemmensen gravede i den østligste Bænk, var han stødt paa et aflangt Ildsted, sat af haandstore Sten uden Ler. Oven paa Ildstedet laa der »en hel Dynge« Trækul, udenom stod i en Rundkreds 6 eller 7 »Urner«, der ikke maa opfattes som Gravurner, men som Madkar. I et af Karrene laa et Stykke Ben, ca. 10 cm langt; det er antagelig en Rest af Maden, der er kogt i Karret. De fleste Kar var i Skaar, et enkelt var helt, da det blev fundet, men maa vist have været revnet og gik straks i Stykker. Det maa antages, at dette og maaske flere af de andre i Rundkredsen har staaet paa Gulvet, da Huset brændte; var de faldet ned fra Borde eller Hylder, vilde Skaarene have ligget mere spredt. Ved min Ankomst var der desværre kun nogle Skaar tilbage. I den Del af Huset, jeg udgravede, fandtes et Skaar, der passede til Skaar fra et af Karrene ved Ildstedet; det havde saaledes ligget mindst 3 m borte fra Karret, hvor det oprindelig havde siddet. Det tyder paa, at Ildstedet og det undersøgte Hjørne har hørt til det samme Hus.

Endnu et Forhold havde Sandgraverne lagt Mærke til og undret sig over, nemlig at der, selv efter at den mørke Overfladejord var fjernet, hist og her fandtes nogle snart runde, snart firkantede Fordybninger med sort Jord, der gik et Par Alen ned i det gullighvide Sand. I den østlige Grav var der efter Marius Clemmensens Opgivelse 6 saadanne Fordybninger, der stod ordnet i en vistnok lige Række. Den nordligste skulde have været godt 1 m nordøst for og den sydligste ca. 11 m syd for Ildstedet. Ogsaa i den vestligste Del

af Graven havde der været Huller, men hvor mange og om de stod i lige Linje, og i hvor stor en Afstand de fandtes fra den østlige Række, kan der ikke gives sikre Oplysninger om. Det var forskellige Folk, som der havde gravet hver sit Stykke.

Disse Huller har deres store Interesse. Det er nemlig muligt, at de maa opfattes som de Huller, Oldtidsfolkene har gravet ned i Undergrunden, for at Stolperne, som skulde bære Husets Tag, her kunde staa fast. Ved Branden er Stolperne fortærede af Ilden, og de nedgravede Dele er siden raadnede op, hvorefter den mørke Jord er sivet ned og har fyldt Hullerne. Desværre var de jo ikke blevet opmaalt og kortlagt. Ved en senere Undersøgelse lykkedes det mig imidlertid lige inden for Sandgravens vestlige Kant, 6 m fra dens sydvestre Hjørne, at finde en grubeformig Fordybning. Pløjelaget, Muldlaget, var paa dette Sted 38 cm tykt og indeholdt hverken Trækul eller Skaar; under dette tegnede Gruben sig meget skarpt mod det lyse Sand. Det vandrette Gennemsnit var nærmest cirkelformet, Diameteren 35 cm, Bunden afrundet, Dybden under Muldlaget 90 cm. Indholdet var Muldjord, hvori fandtes ca. 20 meget smaa Stykker Trækul. I Grænsen mellem Undergrundens Sand og Overfladejorden fandtes hverken Skaar, Trækul eller Rester af Gulv. Desværre kunde jeg ikke paa dette Sted yderligere udvide Undersøgelsesfeltet, da Indkørselen til Clemmensens Gaardsplads saa vilde blive spærret.

Denne Grube, der maa tolkes som et Stolpehul, har antagelig været den vestlige Stolperækkes sydligste Hul. Ganske vist havde det passet nok saa godt med Planen, om den havde befundet sig 1 m længere mod Nord. Saa var den nemlig blevet en fuldstændig Pen-

dant til den sydligste Grube i den østligste Række. Efter Clemmensens Opgivelse fandtes denne nemlig 1 m længere mod Nord; men Opgivelsen hviler jo udelukkende paa Hukommelsen, saa det er muligt, at Clemmensen kan have husket saa meget forkert. Forøvrigt fremgaar det af Tomter fra tidligere fremdragne Oldtidshuse, at de Stolpehuller, der svarer til hinanden, ikke altid staar lige over for hinanden.

En Undersøgelse af Skumjorden fra den vestlige Del af Graven og dermed ogsaa fra den vestlige Del af Brandtomten gav mod Syd hverken Fund af Skaar eller Trækul; men allerede et Par m nord for den af mig fundne Grube laa der Trækul, og de blev stedse talrigere, jo længere vi kom mod Nord, endvidere laa her en Jernslagge og efterhaanden en Del Potteskaar. I den opkastede Dynge paa Brinken fandtes der ligeledes mange Skaar og Trækulstykker og desuden ubrændte Lerklumper, Rester af Gulvet, endvidere 2 smaa Stykker Myremalm og nogle Skærver paa Størrelse med almindelige Vejskærver.

Efter at den opkastede og undersøgte Jord var fjernet fra Brinken, bortgravedes Muldlaget, der havde en Tykkelse af 32 cm, men intet bød af Interesse. Herunder fremtraadte Brandtomten straks med stor Tydelighed. Den viste sig nemlig som et Lag mørk Muldjord, stærkt blandet med Aske og Trækul. Laget endte i en overmaade skarp Fyldgrænse ind mod det omgivende grove, gullighvide Sand. Derimod var der intet af Laget, som naaede op i Markjorden. Marken er altsaa en Gang blevet pløjet eller behandlet saa dybt, at Behandlingen har naaet helt ned til den oprindelige Undergrund, og hvis ikke den nordlige Del af Huset havde været gravet noget ind i Skrænten, som her endnu hævede sig lidt, vilde man næppe have

kunnet konstatere en Brandtomt. Overfladen laa nu 39 cm højere over Udgravningsfeltet end over det sydligste Stolpehul. Det vil sige, at mod Syd har Huset næppe været gravet ned i Undergrunden. Dette forklarer, at Skaar, Trækul, Aske og Rester af Lergulv efterhaanden forsvandt, jo længere man kom mod Syd, og ligeledes, at Sandgraverne under deres Arbejde ikke var stødt paa andre Stenlægninger end Ildstedet, skønt man dog maa antage, at der i det mindste har været Stenbro ved Indgangsdøren. Den er sikkert fjernet af Ploven.

Paa Fig. 2 er Fyldgrænsen angivet ved den svære brudte Linie, der saaledes bliver Grænsen for den bevarede Del af Brandtomten. Som det fremgaar af Figuren, er det det nordøstre Hjørne af Tomten, Sandgraverne har levnet. Hjørnet var noget afrundet, og de to Fyldgrænselinier mod Nord og Øst dannede en stump Vinkel paa ca. 93°. Mod Nord var den bevaret i en Strækning af 1,9 m, mod Øst i 2,3 m, dog havde Sandgraverne mod Syd og Vest gjort forskellige Indgreb i Feltet. Fig. 3 viser endvidere, at Grænsen forneden ikke alle Steder faldt helt sammen med den for oven.

En af de to Fyldgrænser maa stamme fra Husets Gavl. Men hvilken, det har været, fremgaar ikke af selve det bevarede Parti. Efter Erfaringer fra tidligere udgravede Tomter her til Lands skulde man vente, at Huset havde været orienteret Øst-Vest, i alt Fald er der en forhistorisk, nordjysk Hustype, hvor Orienteringen er Øst-Vest.[1]) Skulde Sønder Viumhuset have ligget saaledes, maatte man kunne genfinde Brandtomten vest for Sandgraven, men der fandtes intet

[1]) G. Hatt: »En Brandtomt af et Jernaldershus paa Mors«. Aarb. f. nord. Oldkyndighed og Hist. 1930. S. 83, 108.

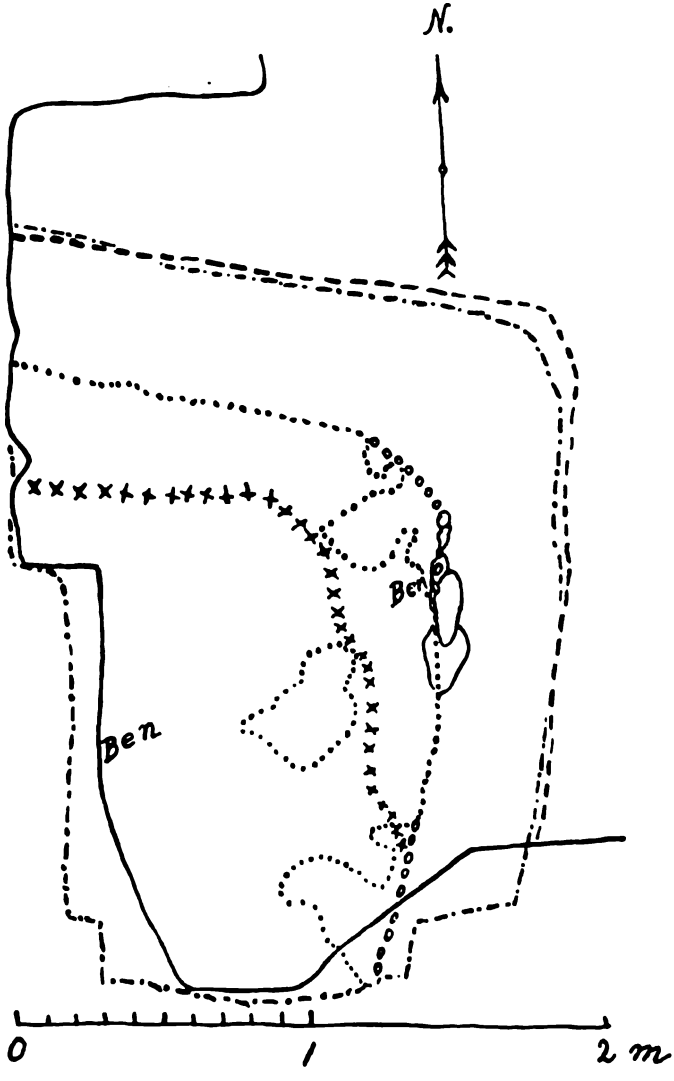

Fig. 3. Plan over den bevarede Del af Hustomten.
——— Feltets øverste Rand mod Sandgraven.
— — — Fyldgrænse for oven.
—·—·— Fyldgrænse for neden.
..... Grænse for Lergulvet.
ooooo Grænse for Sandgulvet, hvor det ikke faldt sammen med Lergulvet.
x x x x Grænse for øverste sorte Askelag.

Spor deraf. Skulde Huset have været saa kort, at det ikke kunde naa derover, vilde Længden ikke engang være 6 m, og da Ildstedet, som nævnt, fandtes i den østlige »Bænk« syd for det bevarede Hjørne, og der fra den nordlige Fyldgrænse og til Ildstedet var ca. 5½ m, og da Ildstedet jo ikke lægges klos op ad en Ydervæg, vilde Huset herved faa en Bredde, der var alt for urimelig stor i Forhold til Længden. Det kan derfor anses som sikkert, at Sønder Viumhuset har været orienteret Syd-Nord; den østlige Fyldgrænse viser, at det har haft en ringe Drejning mod NØ. og SV., Nordenden laa 6° Øst for Nord.

Hvis de omtalte Stolpehuller har hørt til dette Hus, taler de ogsaa for sidstnævnte Orientering. Desværre kan det ikke bevises, at de har hørt til Huset, de kan have tilhørt et andet, og de sydligste kan være gravet ned uden for Huset. Havde jeg kunnet paavise et Stolpehul gennem Lergulvet eller i Væggen i den bevarede Del af Tomten og ned i Undergrunden, vilde det bestyrke en Formodning om, at de hørte til samme Hus. Ganske vist var der et Hul i Lergulvet og under Gulvet en udgravet Grube (se Fig. 4); men denne Grube ligner ikke et Stolpehul, dertil er den alt for flad, og over Hullet i Gulvet laa et Lag Sand, som aabenbart har ligget der før Branden. Udelukke Formodningen kan det heller ikke. Havde der saaledes længere mod Nord været et Stolpehul, som var undgaaet Clemmensens Opmærksomhed, var det maaske unødvendigt at have endnu en Stolpe. Eller maaske er den nordlige Del af Huset en Tilbygning, hvor Konstruktionen har været anderledes.

I Aarshuset, som Gudmund Hatt udgravede i 1926 og 27, er der ingen Stolper i Husets østlige Del. Der var ganske vist Stald; men det viser dog, at der godt

kunde være to forskellige Konstruktioner i samme Længe.

Har Stolpehullerne tilhørt dette Hus, har det haft en Længde af ca. 18 m. Har Stolpehullerne derimod ingen Forbindelse med Hushjørnet, kan Længden ikke tilnærmelsesvis angives. Om Bredden kan intet sikkert siges. Afstanden mellem de to sydligste Stolpehuller har været ca. 4½ m.

Fyldgrænsen har ikke angivet Husets indre Dimensioner. Det viste sig nemlig straks, at den aske- og kulblandede Jord ikke naaede helt ud til Grænsen; men der forekom et noget uregelmæssigt Bælte paa gennemsnitlig 20 cm Bredde, der bestod af ren Muldjord, dog med enkelte meget smaa sorte Askepletter eller Trækulstumper. I Bæltet fandtes der heller ingen Lerkarskaar, hvoraf der ellers var mange indenfor. Nedad tog Muldbæltet til i Bredde, idet det efterhaanden gik længere ind i Tomten (se Fig. 3 og 4). Her viste det sig, at Lergulvet netop strakte sig ind til det. Og da Gulvet selvfølgelig er lagt helt ind til Væggene, bliver Mulden saaledes en Rest af de gamle Vægge. De har bestaaet af Jord, maaske Græstørv. Hermed stemmer det ogsaa overens, at der ikke et eneste Sted blev fundet en Lerklump, der kunde stamme fra lerklinede Vægge.

Den Bredde, Jordvæggen havde, var ikke den samme overalt, bredest var den ved det afrundede Hjørne, smallest ved Østsiden, hvor den var omkring 36 cm, paa Nordsiden ca. 45 cm. Oven over den naturlige Jordoverflade har Væggene naturligvis været bredere, idet de maa have strakt sig ud over Markjorden. I Aarshuset, som er fremdraget af Gudmund Hatt, og som er fra den førromerske Jernalder, var der 2 m Jordvægge. Paa Island, hvor saa mange Oldtidsforhold

har været bevarede langt ned i Tiden, har der været Huse med 5 Fod tykke Græstørvvægge.

Der kunde spørges, hvorfor man har ladet en Del af Væggene gaa helt ned i Udgravningen og hvile paa dennes Bund, i Stedet for at rejse dem paa den naturlige Jordoverflade. Svaret er lige til. Der var nemlig gravet ned i Sand, og dette vilde efterhaanden glide ud paa Gulvet og ikke blot lave Urydder, men ogsaa tage Grunden væk under Muren. Selv i Græstørv- el. Jordmuren kunde der aabenbart komme Beskadigelser, saa der dryssede Jord ud. Det er formodentlig derfor, at der paa Østvæggen paa Højdemed

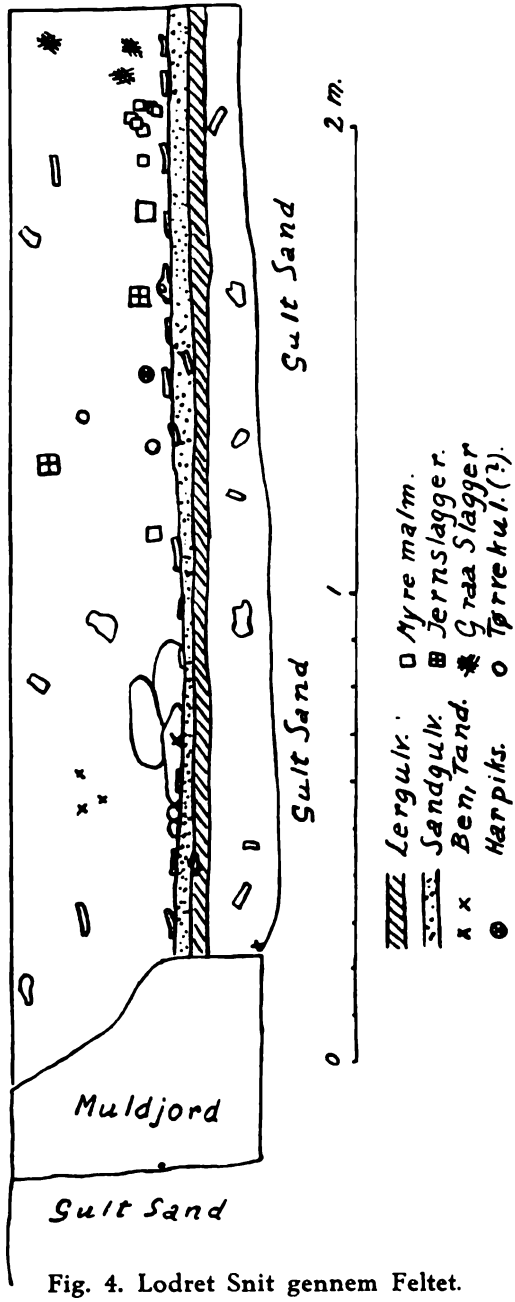

Fig. 4. Lodret Snit gennem Feltet.

Gulvet var sat 3 større og nogle mindre Sten ind i Kanten af Jordvæggen, en af de større Sten laa oven paa de to andre. Det kan ikke tænkes, at Jordvæggen har haft en indvendig Foring af Ler, saaledes som det var Tilfældet ved Huse i Ginderup;[1]) thi dette Ler kunde ikke helt forsvinde ved Branden; men der var intet at finde. Under Husets Brand maa Jordvæggene være styrtede ind i Huset.

De fleste Oldsager laa paa Gulvet, men overalt i Laget indenfor Muldbæltet fandtes mange Skaar og Trækul samt enkelte Skærver. Lergulvet laa 37 cm nede i Undergrunden. Det laa vandret og var kun 2—5 cm tykt og havde enkelte Huller. Leret var magert og ikke rent. Paa selve Lergulvet laa der kun to smaa Skaar samt et større, $8^1/_2 \times 5$ cm, med et lille gennemstukket Øre; det laa ude ved Nordranden, tildels traadt ned i Leret. Endvidere var der tæt ved Vestranden af Feltet en Plet, 26×18 cm, hvor der fandtes en Del smaa Benstumper i Leret.

Trods al Umage kunde der ikke findes andet, hverken Metaldele, Pinde eller Korn paa Gulvet. Derimod laa der et Lag sort fedtet Aske eller fint Kulstøv, $^1/_2$ cm tykt. Det stammede ikke fra Branden; thi oven over dette var der lagt et Sandlag, og det er dette, man har benyttet som Gulv, da Branden indtraf. Lergulvet var vel blevet for hullet. Man havde ikke gjort sig den Ulejlighed at gøre det rent for Aske, inden Sandlaget jævnedes ud. Sandgulvet bestod af groft, urent Sand af samme Tykkelse som Lergulvet. I Laget laa der et Par enkelte mindre Skaar; oven paa laa der atter et Lag sort Aske, men det naaede ikke helt ind til Nordvæggen. Paa Sandgulvet laa de fleste Skaar, men heller ikke her fandtes andre Ting af Interesse.

[1]) Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928, S. 19.

Nær Hjørnet og de føromtalte Sten laa der en Benstump, i Laget oven over laa der som vist paa Fig. 4 tre andre Benstumper. De er blevet undersøgt af Dr. phil. Degerbøl, Zoologisk Museum, som imidlertid meddeler, at Benstumperne ikke kan bestemmes, da de er for smaa, til at noget sikkert kan siges. Det samme gælder Benstumperne fra Lergulvet.

Da Lergulvet var fjernet, viste det sig, som nævnt, at der derunder var en flad, grubeformig Udgravning ned i Sandjorden. Som det fremgaar af Fig. 4, var den dybest mod Nord, hvor den var 15 cm dyb. Den var, før Lergulvet blev lagt, blevet opfyldt med mager Sandmuld uden Iblandingen af Aske og Trækul, som fandtes i Tomten over Gulvet. I Opfyldingsjorden laa adskillige Skaar samt en Tand, der efter Dr. Degerbøls Bestemmelse er af en Tamokse. Det er Affald af den Slags, som efterhaanden fremkommer paa enhver Boplads. Der maa da have boet Folk paa Stedet eller i Nærheden, før Gulvet lagdes. Havde man benyttet Gruben en Tid som Gulv, vilde man sikkert i Overkanten af Undergrunden have fundet noget graat, snavset Sand, men det fandtes ikke.

Ildstedet og Lergulvet viser, at Huset har tjent til Beboelse.

Af Trækullene fra Brandtomten er adskillige Prøver blevet bestemt af Magister Iversen, Danmarks geologiske Undersøgelse. Der bestemtes følgende Træsorter: Eg, Ask, Birk og Pil. Kullene af Pil fandtes navnlig i de øverste Lag og har maaske hørt til Taget. Kullene var allesammen smaa og dannede ingen Steder sammenhængende Dele, der kunde vise, til hvilke Genstande de havde hørt.

Af de Skaar, jeg optog, kunde der ikke sammensættes et eneste helt Kar. Af Karrene ved Ildstedet

havde Clemmensen gemt nogle enkelte Skaar. I nogle Tilfælde kunde de sammensættes til større Dele. Der er Skaar af baade grove og fine, større og mindre,

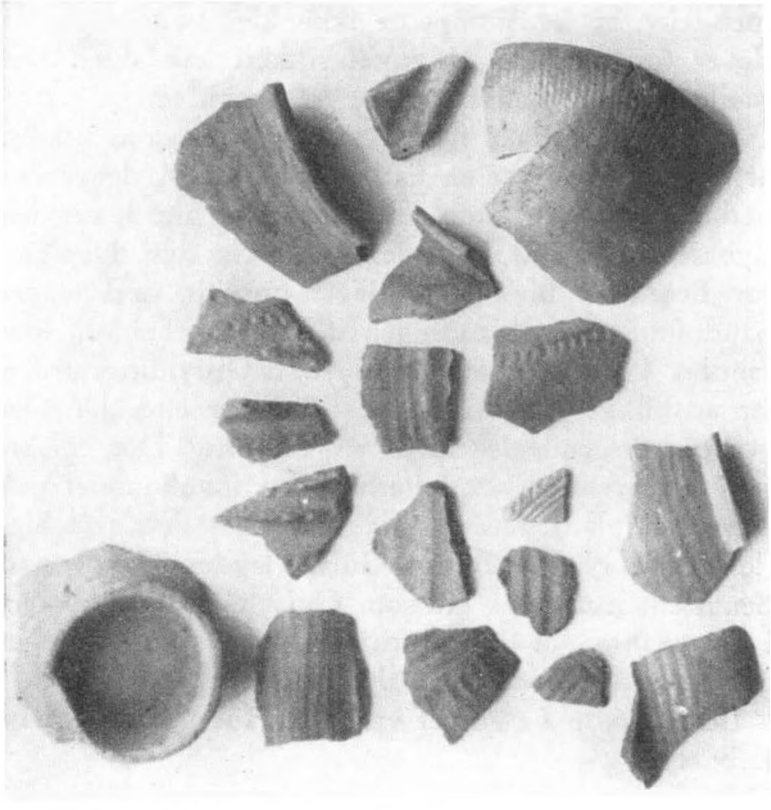

Fig. 5. Skaar.
Nederst til venstre Bunden af et Kar med Foden opad.

ornamenterede og uornamenterede, glittede og beklaskede Kar, nogle har haft Ører. Der har været Krukker med udfaldende Mundingsrande, andre Kar havde lodret Mundingsrand. Det sidste gælder en fin lille Skaal fra Ildstedet. Den er 7½ cm høj, Vidden foroven har været ca. 16 cm, Bunden 7½. ¾ cm under

Randen findes i en Bredde af $2^1/_2$ cm et omløbende Ornament af tæt stillede, omtrent lodrette, temmelig brede Furer. I det hele taget gælder det, at Ornamenterne overvejende bestaar af bredt indtrykkede Furer, der ofte er afvekslende horizontale og vertikale, undertiden skraatliggende. Ophøjede Baand eller Lister, prydet med Pindeindtryk, forekommer ligeledes.

Saaledes maa Huset efter sit Indhold af Lerkarskaar tilhøre Folkevandringstiden, 3.–5. Aarhundrede e. Kr.

Iøvrigt fandtes der to mindre Klumper, der mindede meget om Tørvekul, desuden tæt ved Gulvet en Klump Harpiks, og navnlig i Feltets sydlige Del adskillige Stykker Myremalm, nogle saa store som en Ært, andre saa store som en knyttet Haand og tillige to Stykker typiske, haardtsmeltede Jernslagger, der slet ikke er smeltede ved Husets Brand, men som er Rester af gammel Jernudvinding af Myremalm, saadan som de jævnlig forekommer paa Vardeegnen og ret hyppigt i Nørrejylland og paa Fyn. Endvidere fandtes en Del graalige Slagger, hvoraf nogle Stykker havde en blank, glaseret Overflade. Hvad de hidrører fra, kan jeg intet sikkert sige om. Muligvis stammer de ogsaa fra Jernudsmeltningen. I Begyndelsesstadiet kan Slaggerne have et stort Indhold af fremmede Bestanddele, Sten, Sand og Ler; Urenheden gør ofte Slaggen graafarvet eller giver den blank Glasur.

Overmaade interessant er dette Slagge- og Myremalmsfunds Overensstemmelse med Fund i en Gruppe Hustomter paa den svenske Ø Øland, i Brostorp, Glömminge Sogn, undersøgt af Mårten Stenberger 1926–28. Ved Hjælp af et Glasfragment og 3 Bronzegenstande kunde Fundene dateres til det 5. Aarhundrede, altsaa til omtrent samme Tid som Sønder Viumhuset. I Huset I og III fandt Stenberger tal-

rige smaa, runde »Sjømalmskulor«, jernholdige Slagger og nogle stærkt forrustede, smaa, tynde Jernstænger, som ansaas for en Slags Halvfabrikat. Stenberger drager da følgende Slutning: »Dessa fynd — järntenarna, »slaggen« och sjømalmen — antyda en på platsen bedriven järnhantering med järnutvinning baserad på smältning av sjömalm«.[1])

Ganske den samme Slutning kom jeg til i Sønder Vium. Det var ikke Jernrester efter en almindelig

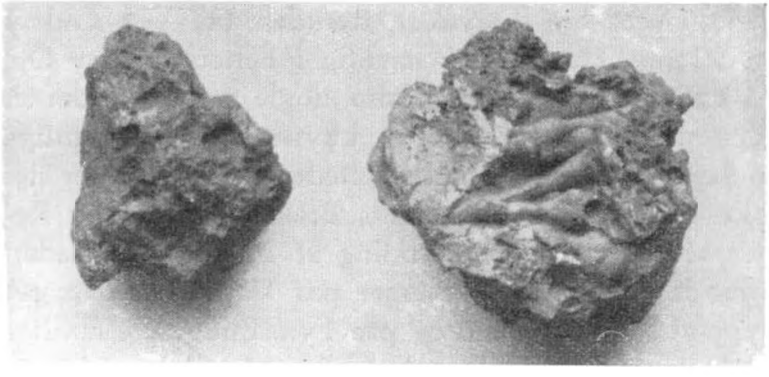

Fig. 6. Jernslagger fra Hustomten.

Smeds Arbejde. Myremalmen og Jernslaggerne sagde tydeligt nok, at der i Nærheden var foregaaet en Jernudsmeltning i Folkevandringstiden, og at Smelteren maaske selv havde boet i Huset. Hvis det kunde lykkes mig at opspore en Smelteplads, vilde denne Opfattelse yderligere styrkes. Med et Slaggestykke i Lommen gik jeg paa Opdagelse. Jeg traf da en ung Mand fra Viumgaard, som gik og pløjede paa Marken sydvest for Hustomten. Jeg trak Slaggen frem og spurgte efter Smelteblokke. Disse kendte han ikke,

[1]) Stenberger: Ölandska husgrunder från järnåldern. Fornvännen 1929, S. 219, 335. Se Forf.: Öland u. ä. järnåldern 1933, S. 116 f.

men netop paa denne Mark var der oppløjet en stor Sten af lignende Udseende som Slaggen. Folk troede, det var en Meteorsten. Nu var den transporteret til Viumgaard, hvor den laa ved Hjørnet af Haven. Den udgør omtrent Halvdelen af en Smelteblok. Diameteren foroven er 36 cm, Vægten er 38,8 kg. Flere Steder sidder der endnu Trækul i den. Siden fik jeg at vide af ældre Folk, at af den Slags »Meteorsten« havde en tidligere Ejer af Viumgaard, Clemen Sejrup, fremdraget mange, netop paa denne Mark. Her har Smelteppladsen været. Som det fremgaar af Kortet, Fig. 1, falder Marken paa dette Sted mod Syd og Vest ned mod en Lavning. Netop paa saadanne Steder var det fortrinsvis, at de gamle Smeltepladser blev anlagt. Herfra og til Huset har der været godt 250 m.

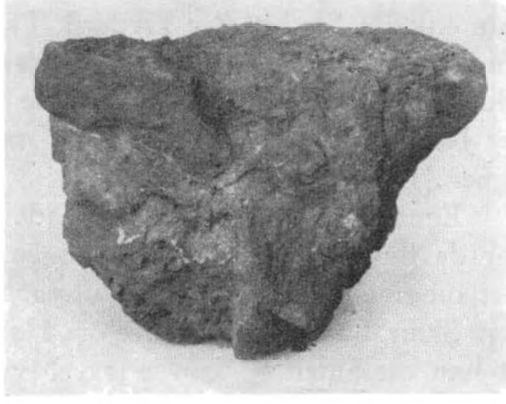

Fig. 7. Smelteblok fra Viumgaards Mark.

Flere Steder paa Egnen er der gjort Fund, som vidner om gammel Jernudsmeltning, saaledes i Nabosognet Sdr. Bork, hvor jeg har fundet en Jernslagge i Brolægningen i Søren Sommers Gaard; i Lunde Kirkegaardsdige har jeg fundet flere Blokke, og i Strellev og Aadum Kirkegaardsdiger har Mortensen og Alkærsig fundet Jern.[1])

Den Sømalm, der er benyttet til Jernudvindingen paa Øland, er importeret, da den ikke forekommer

[1]) »Fra Ribe Amt« 1933, S. 344.

paa selve Øen. Stenberger mener, den er hentet i Småland, der har rigeligt af Sø- og Myremalm. I Sønder Vium havde man nemmere Adgang til Myremalmen, den kunde hentes i Lavningen neden for Smelteplad-sen og i nærliggende Kærstrækninger.

Ved flere Fund er den nordiske Jernudsmeltning af Sø- og Myremalm dateret baade til ældre og yngre Afsnit af Jernalderen, men navnlig til Folkevandrings-tiden er der dateret mange Fund. Sine Steder fortsat-tes den i Middelalderen – blev endogsaa drevet af Nordboerne paa Grønland – til sidst holdt den sig kun enkelte Steder. Paa Frederik I's Tid svarede Gin-ding Herred endnu 100 Jernkloder i Afgift, men i Slutningen af det 16. Aarhundrede blev der ikke sva-ret Jernafgifter andre Steder i Jylland end i Silkeborg-egnen.[1])

I Egne, hvor Fremstillingsmaaden var ukendt eller for de fleste gaaet i Glemmebogen, har Sagnet kun-net omgive Kunsten med et uhyggeligt trolddomsag-tigt Skær. Saaledes siger det om Hans Tavsens Fader, at han var Smed og kunde lave Myrejern af Mosejor-den, hvorfor Bønderne mente, han var en Troldmand, og dræbte ham.[2])

Da Udsmeltningens Kunst blev drevet i Sønder Vium, var det i en Tid, da den var almindelig paa Egnen, og Menigmand har sikkert forstaaet, at den blev øvet dem alle til Gavn som et Led af deres Kultur.

[1]) N. Nielsen: Jernudvindingen i Nørrejylland, S. 117.

[2]) Ny kirkehist. Sml. III, S. 3.

HERNINGSHOLM I MIDTEN AV DET SYTTENDE AARHUNDREDE

Av *Hans H. Fussing.*

Et av den mægtige holstenske godsejerslægt Rantzaus mange dygtige medlemmer statholderen Gert Rantzau til Breitenburg, der døde 1627, anbragte i begyndelsen av det syttende aarhundrede en væsentlig del av sin kapital i jyske godser og købte saaledes blandt andet *Herningsholm*, desværre vides ikke hvornaar, og hans søn rigsgreve Christian Rantzau – død 1663 – fortsatte denne pengeanbringelse. En væsentlig del av disse godser blev 1674 samlet i grevskabet Løvenholm, og store dele av grevskabets godsarkiv, det største bevarede i sin slags, findes nu i landsarkivet i Viborg, og det omfatter foruden det egentlige grevskabsarkiv en mængde sager fra de rantzauske godser i Jylland i det meste av det syttende aarhundrede. Desværre er det kun sparsomt, hvad der i arkivet findes om Herningsholm, men da man iøvrigt intetsomhelst kender til gaarden i Rantzauernes ejertid, der findes saaledes intet derom i Staunstrups Herningsholms Historie, vil de spredte oplysninger, som det er lykkedes at finde om gaarden, maaske dog være av nogen interesse. Mest malende er vel nok brevene fra Herningsholms bønder om deres lidelser under og efter Karl Gustav-krigene, og da baade Herning kirkebog og Hammerum herreds tingbog mangler for dette tidsrum, giver brevene dog lidt oplysning om forholdene paa egnen i den frygtelige krigstid.

Fra tiden forud for krigen findes der – Løvenholm arkiv, Pakke 34 – nogle akter, der fortæller en del om godsets størrelse og værdi, selvom oplysningerne her er langt ringere end dem, man kan faa om flere av det uhyre godskomplex' andre hovedgaarde som Gessingholm, Skovgaard, Sødringholm og Demstrup.

I midten av 1640'erne synes Christian Rantzau at

Herningsholm, opført 1580 af Josva von Qvalen.
Nu Udflugtssted.

have overvejet at realisere sine jyske godser og derefter at søge at frugtbargøre sine store kapitaler ved at udlaane dem. Udlaanet maatte i alt væsentligt finde sted mod pant i landejendomme, men der oplyses intet om, hvorvidt det skulde være i Danmark eller i Holsten eller eventuelt andetsteds. Den opstilling, som Christian Rantzaus »kancelli« har gjort over fordelene ved en saadan ombytning av jord med pant i jord, ser ud til at være meget gunstig for Christian Rantzau, men enten har den ikke kunnet holde stik,

eller man har fundet det for risikabelt at udlaane i ejendomme, som Christian Rantzau og hans folk ikke selv kunde føre kontrol med, for godserne blev ikke solgt. Endelig kan det jo være, at Christian Rantzau til syvende og sidst har fundet det sikrest alligevel at holde fast ved jorden.

For aaret 1. maj 1646—1. maj 1647 blev der lavet et overslag over Herningsholms indtægter og hele godset regnedes til 922 td. hk., hvortil dog kom »Nygaard«, der ikke var taxeret. Hvilken ejendom, der menes hermed, kan ikke ses bestemt, men det er formodentlig Skaaphus d. v. s. Schafhaus, det av Christian Rantzau i Sunds sogn oprettede schäferi, der sommetider kaldes Nygaard, og som var paa ca. 12½ td. hk.

Overslaget ser i øvrigt saaledes ud, idet skriverens regnefejl er rettet:

Jordebogsindtægter	1264	rdl.	31	skl.
Trælpenge d. v. s. hoveriafløsning.	348	»		
Teglgaarden efter 5 aars gennemsnit	100	»		
Ladegaardsindtægter ÷ fogedens løn	471	»	39	»
Indfæstning og retsbøder er efter 5 aars gennemsnit 280, men da der nu er kommet nyt gods til	300	»		
Indtægt av det tilkøbte gods.....	252	»		
	2486	rdl.	18	skl.

Med dette tal regnes der i overslaget, men det bemærkes udtrykkeligt, at herfra burde trækkes en udgift paa 15 rdl. om aaret til møllen og udgiften til rostjeneste, mens en aarlig indtægt paa ca. 20 rdl. av oldengælden, indtægterne av jagt og fiskeri, samt herligheden og bygningernes værdi burde lægges til.

Hvis godset kan sælges for 60 rdl. per td. hk., hvad

der var tidens almindelige pris, vil man faa 55320 rdl. for det, og 6 pCt. herav er 3319 rdl., altsaa 591 rdl. mere om aaret, end godset giver. Regner man kun at kunne faa 5 pCt. i rente, bliver det 28 rdl. mere. 6 pCt. var den almindelige rente for laan i landejendomme, saa opstillingen ser meget rimelig ud, dog studser man noget over den store indtægt av indfæstning og retsbøder, der i al fald paa Christian Rantzaus andre gaarde var langt ringere, saa her har beregneren vist været noget for optimistisk. Om sandsynligheden for overhovedet at finde en køber til godset kan der kun opstilles gætninger, men da der her i midten av aarhundredet skete en række ejerskifter paa hovedgaardene, i al fald paa Fyn, skulde det ikke synes umuligt.

En jordebog over Herningsholms gods findes ikke, men lidt om hvor bøndergodset laa, og hvad det var værd, kan dog oplyses. Christian Rantzau har vistnok søgt at sælge det bøndergods, han ejede i *Ikast*, for der findes en særlig beregning over dettes værdi. Det var paa 156 td. 2 alb. hk. og var altsaa ved salg til 50 rdl. per td. 7801 rdl. værd. Naar prisen her sættes 10 rdl. lavere pr. td. end ved det samlede gods, skyldes det formodentlig, at strøgods normalt var mindre værd end et samlet gods. 6 pCt. av den formodede salgssum var 468 rdl. eller ca. 55 rdl. mere end den aarlige indtægt av godset, der sættes til 412 rdl. og beregnedes paa følgende maade:

Jordebogsindtægter	217	rdl.
Trælpenge	137	»
Spindepenge d. v. s. avløsning for spindehoveri	8	»
Indfæstning og retsbøder	50	»

I Trellund – Tjørring sogn – har Christian Rantzau haft nogle ejendomme, da der meddeles nogle indfæstninger fra dem. 1629 gav Ths. Christensen 10 rdl. i indfæstning for 1/6 gaard, 1645 Chr. Pedersen 15 rdl. for 1/6 gaard og 1643 Anne, Søren Kjeldgaards, ligeledes 15 rdl. for 1/6 gaard. Muligvis har Trellund været et større brug, der er blevet drevet af flere bønder, da 1/6 gaard ellers vilde være et urimeligt lille brug at yde en saa forholdsvis stor indfæstning av. Oprindelig kan Christian Rantzau ikke have ejet hele Trellund, for 1634 gav Kjeld Poulsen i Trellund 6 rdl. ved et mageskifte. Muligvis er der tale om den avgift, en ny ejer undertiden krævede av de bønder, hvis gaarde han erhvervede, og som sommetider kaldes husbondehold, en avgift der ellers ydedes av selvejere.

Endelig nævnes der indfæstning av en gaard ved navn *Lundegaard*, der desværre ikke lader sig stedfæste. Den fæstedes 1629 av Niels Pedersen og Niels Madsen for et par øxne, der sattes til en værdi av 13 rdl. 16 skl., og 1643 gav Christen Nielsen den betydelige sum 80 rdl. i indfæstning av gaarden.

Til Herningsholm hørte i det mindste fire møller, nemlig *Slumstrup*, *Kideris* og *Sunds* vandmøller og *Gjellerup* vejrmølle. I 1646 var de to første saa forfaldne, at de maatte genopbygges for at kunne komme i drift, og for Slumstrups vedkommende regnedes restaurationen at ville koste 25½ rdl. til et nyt kværnværk og 91½ rdl. til et nyt møllehus, men et andet overslag gaar ud paa, at hele genopbygningen vil koste 293½ rdl., hvorav dog 84 rdl. var beregnet for den kørsel av sten og tømmer, som bønderne kunde udføre som hoveri. Møllen gav da 18 td. rug om aaret »i told« og desuden 3 td. rug i landgilde for de til møllen hørende agre og enge.

Kideris mølle var saa medtaget, at genopførelsen av bygningerne vilde koste 331½ rdl. og et nyt kværnværk 40 rdl. Mølleren stillede imidlertid forslag om, at han av resterne av den gamle mølle skulde stille een kværn paa benene, saa godset kun behøvede at lave een ny kværn, og saa vilde han endda foruden de 21 td. rug, han hidtil havde ydet aarlig, yderligere betale 3 td. rug. Hvis Slumstrup mølle ikke blev genopført, vilde han være villig til at yde endnu 13 td. rug og blev Gjellerup vejrmølle nedlagt, vilde han forhøje sit tilbud med yderligere 2 td. Hvis endelig Slumstrup mølle, der aabenbart selv i sin nuværende elendige tilstand dog kunde male noget, helt blev nedlagt, vilde han give endnu 1 td. mere og foreslog, at i saa fald kunde Sunds mølle ligeledes yde 1 td. rug mere. Mølleren vilde gerne have lov til at betale sin avgift i tre terminer, nemlig til Majdag, Mikkelsdag og Juledag, og han var villig til at avløse rugen med en fast avgift paa 2 sletdaler per tønde rug.

Om Christian Rantzau tog mod møllerens tilbud, vides ikke, men han synes at have solgt Kideris mølle, for i 1655 meddelte hans foged Mads Rasmussen ham, at fru Anna Brahe vilde *sælge* Kideris mølle for 41 rdl. per td. hk., en meget lav pris, som hun maaske endda vilde slaa av paa. Slumstrup mølle beholdt Christian Rantzau i alt fald, og den var i drift, da den brændte efter et lynnedslag 19. juli 1655.

Da salget av godset i 1646 var opgivet, forøgede Christian Rantzau sine besiddelser, for av et brev fra fogeden d. 12. juli 1655 fremgaar, at denne var ved at købe to gaarde i Gullestrup av Claus Dyre for 60 rdl. per td. hk. og allerede havde købt to gaarde i samme by av Mogens Munk for 1706 rdl.

Det er vanskeligt at avgøre i hvilket omfang, man

kan stole paa den skildring, bønderne i de følgende breve har givet av deres forhold. Det gjaldt jo for dem om at fremstille sig saa usle som vel muligt, og da man av akterne fra Christian Rantzaus andre gaarde, især Gessingholm, faar indtryk av, at han ikke var nem at røre til at eftergive landgilde, kan man vist gaa ud fra, at værre end den her skildres, har tilstanden i hvert fald ikke været. Dertil kommer, at en del af klagerne ikke blot er skrevet i den samme haand, men indeholder saa mange overensstemmelser i ord og udtryk, at de maa formodes at være forfattet av samme person, formodentlig en skriver, der har haft pennen i sin magt og har gjort sig til tolk for bønderne for gode ord og betaling. De almindelige udtryk i brevene er derfor næppe av stor værdi som billede paa tilstanden, men der er i dokumenterne en række detaillerede oplysninger om ødelæggelse og voldsfærd, der giver et levende og uhyggeligt billede av krigens rædsler, og deres hovedindhold vil derfor blive refereret i det følgende. Den, der ønsker et almindeligt billede av Jylland paa denne tid, kan henvises til Villads Christensens og Tyge Søegaards artikler i Historisk Tidsskrift henholdsvis 1895 og 1911.

Fra selve krigstiden foreligger ingen breve fra Herningsholm, men den daværende foged paa Gessingholm skriver d. 29. marts 1659 til Christian Rantzau, at paa Herningsholm er der en meget stor indkvartering av brandenburgere under oberst »Canuas«, og bønderne er dèr saa medtaget, at de ikke synes at kunne blive ved deres gaarde i mere end fjorten dage. Denne foged Frantz Nielsen, der iøvrigt var en lidet tiltalende personage, maa i denne tid have ført et vist tilsyn med Herningsholm, for i et brev av d. 14. juli 1660 fortæller han om bønderne paa dette gods, at

de gerne vil betale det, de skylder i indfæstning og retsbøder, hvis de maa faa en frist, for de er nu saa forarmede, at de er tre eller fire om en plov til at dyrke jorden med, og der er sygdom blandt kvæget, saa det hele ser elendigt ud. Den halve gaard i Wrede(?), som Iver Andersen og hans hustru er døde fra, staar øde og er kun tilsaaet med rug, og den kan kun ventes besat, hvis der kommer fred. Kideris mølle er brændt og øde, den halve skov i Skarild sogn er ødelagt og Kiderisgaard, en gaard i Kollund og en i Felding er øde, og husene til denne sidste gaard er blevet nedbrudt av fjenden, der har begaaet talrige voldsgerninger overfor bønderne.

Bøndernes egne klager fremkommer efter krigen, da Christian Rantzau igen søgte at skaffe sig indtægter av sit gods, for under selve krigen var gaardene for størstedelen ude av drift, og det lidt bønderne formaaede at avle, og som ikke blev taget fra dem av de plyndrende soldater eller rekvireret av hærledelsen, har de maattet spise op, for overhovedet at kunne leve, saa man kan vist roligt gaa ud fra, at i de tre krigsaar har godsejeren overhovedet intet faaet ud av sin ejendom.

Den første klage er dateret d. 1. august 1661 og er kommet fra tolv bønder i Lillelund, Salholt, Solvig, Sønderager og Herning by i Herning sogn. De jamrer sig over, at de er forarmede, ...»ikke allenes te formedelst de svenske vores umilde fjender, hvilke ikke alene os udi strenge contribution havde, men endog frarøvede os fæ og kreaturer, saavel klæder og boskab, som vi fattige folk kunde have udi eje, men og formedelst de allierte, hvilke efter vort haab skulde været landet til defension og ikke til ruinerung..«. De var dog ikke bedre end fjenden, »og som vi bo-

ede ved en alfare vej, hvor de continue har taget deres march frem og tilbage, er vi saaledes udpressede ved plønderi og beskattelser, at os en føje ting af dem er efterladt, hvilke levninger vores egne folk, som os siden fik udi contribution har mesterligen videt at udlede«... Til forskellige – navngivne – officerer har sognet i alt maattet yde 524 rdl. 1 mk. 1 sk. lybsk. Vor Frue Dag ɔ: 25. marts kom tre kompagnier av general Tramps[1]) folk til sognet og stod der en nat »...og imidlertid med deres heste vores sædekorn fortæret moxen og alt det øvrige paa deres rustvogne bortført, dog vi og maatte give dem en daler af hver gaard, fordi vi ikke havde vogne at faa (give) dem, hvorpaa de alt kunde bortføre og der tilmed overfaldt mand og kvinde med mange hug og slag, saa de anstillet sig intet bedre end fjenden gjorde....« I dette aar har sognet i maanedsskat ydet 234 rdl. Paa grund av det daarlige vejr fik de kun lidet korn, og de kan ikke yde, hvad fogeden haardt kræver, saa de »...foraarsages at tage hustru og smaa børn ved haanden, vores brød udi elendighed at søge...«, hvis ikke Christian Rantzau, ligesom det skete efter den forrige svenske fejde, vil eftergive dem noget, alle ærlige adelsmænd til et godt exempel. De lover flid og forbøn for Christian Rantzau, hvis han vil hjælpe dem.

Brevet er forsynet med fem egenhændige underskrifter og syv sæt forbogstaver, saa en del av dem har da kunnet skrive. Iøvrigt er dette brev baade i skrift og stil saa ligt det følgende, at de maa være forfattet av den samme skriver.

Brændgaard, ligeledes i Herning sogn, maa vist have været noget større end de andre gaarde, for fæsteren her, Christen Nielsen, optræder med en særskilt klage,

der er dateret dagen efter den forrige, d. 2. august 1661.

Først blev han udplyndret av svenskerne, idet han havde indkvartering av en ritmester og en lieutenant med deres folk, der stadig krævede penge av ham, og da han ikke havde flere, tog de med gewalt hans meste fæ og heste. Derpaa laante han hos sine venner, saa han fik »en temmelig plov« samlet og fik saaet, men saa kom de allierede, og de var lige saa slemme. En kurfyrstelig general »Caniri« laa paa gaarden med 24 heste og alle sine folk een nat, saa flyttede de op paa Herningsholms hovedgaard og lod kun tolv heste med folk blive, og dem maatte han skaffe føde og foder til. Det varede i tolv uger, og han maatte desuden føre proviant til Herningsholm, saa alt hans proviant blev opspist. De fleste øxne blev slagtet av de brandenburgske, og resten døde av sult, saa der findes ingen gødning, og sæden er derfor bleven forringet. Da de drog bort, blev gaarden udplyndret, og selv sædekornet, som Carniri personlig havde lovet at skaane, blev taget med. Senere kom et kurfyrsteligt livregiment og stod i et døgn i sognet og »strippede om« og plyndrede yderligere. Saa kom vore egne tropper, og de har »mesterlig vidst at udsuge os«. Blandt andet stod et kompagni av general Tramps folk et døgn i gaarden og havde »standar-vagt« og brændte planker, vogne og plov og de trævarer, der fandtes. Da de drog bort, tog de sædekornet med og forlangte og fik en daler, fordi gaarden ikke kunde give dem en vogn. Paa markerne er kornet blevet borte paa grund av vejret og mangel paa gødning, kort sagt: tilstanden er elendig, og Christen Nielsen beder om eftergivelse av landgilden.

Ligesom Brendgaard har *Nygaard* (Skaaphus) i

Sunds sogn været et større brug, for paa den sad ikke en almindelig fæster, men en forpagter Christen Lassen, og han tilsendte osse Christian Rantzau en egen klage d. 31. august 1661. Han fortæller blandt andet, at nogle svenske soldater en nat uventet overfaldt gaarden, trak ham av sengen ud paa marken og pinte ham, til hans hustru betalte løsepenge for ham, og senere plyndrede en svensk ritmester ham for 40 rdl. Da brandenburgerne kom, maatte han skatte til dem lige med en herregaard, og de stjal desuden hans hø og halm. Da endelig »den store march« gik an, det vil sige, da Jylland blev rømmet igen av de alliere-des troppeafdelinger, avløste det ene plyndrende parti det andet. Nu har han ingen vaarsæd avlet, og han har heller ikke kunnet faa hoveri av de bønder, der er blevet lagt til gaarden, og i det foregaaende aar har de heller ikke ydet ham noget videre hoveri, for eksempel ikke møgagning, hvad der selvfølgelig har været til skade for jorden. Bønderne kan heller ikke betale ham for en hoppe, han har solgt dem, og for en sauvegarde, han holdt for at beskytte dem. Han har skullet yde meget til de danske tropper, og nu har han maattet reparere de medtagne bygninger paa gaarden for 30 rdl. Fogeden paa Herningsholm har lovet ham grevens naade, og nu beder og bønfalder han om fritagelse for »hyre« (forpagtningsafgift) og om godtgørelse for reparationerne, og til gengæld vil han forpligte sig til at forpagte for fem aar til.

Fra de *Gullestrup* bønder findes der en klage dateret d. 30. august, og den er aabenbart forfattet av den samme skriver, som de tidligere nævnte breve fra Christen Nielsen i Brendgaard og Christen Lassen i Nygaard, for haanden er den samme og vendingerne er ens, ja en række steder er der ordret overensstem-

melse. Disse bønder klager især over brandenburgerne, der ved St. Hansdags tid lod deres heste æde av bøndernes korn paa marken, saa de intet kunde høste, og hvad de ikke aad paa stedet, blev avskaaret med høle og segl. En del huse er blevet nedbrudt og kreaturerne bortført, saa bønderne har intet møg haft, og som følge herav igen har høsten været elendig. Ridefogden paa Herningsholm har taget dom over dem for restancer, men hvis han vil forsøge at inddrive disse restancer, nødes bønderne til at flytte »vores brød udi elendighed paa andre steder at søge«. Et par av dem forfølges endvidere for indfæstning, og alle beder de om nedsættelse av landgilden eller i det mindste om udsættelse med ydelsen. Brevet er underskrevet med fuldt navn av fem bønder og blot med forbogstaver av tre.

For at faa bekræftelse paa deres klager har bønderne henvendt sig til deres præster, og fra sognepræsten til Skarild og Arnborg Peder Pedersen Sommer[2]) findes et brev av 30. august 1661, der bekræfter bøndernes nødstilstand og hvori han gaar i forbøn for dem. Ligeledes skriver præsten i Sønder Omme Niels Jørgensen Friis[3]) d. 1. september 1661 paa bøndernes opfordring en bekræftelse av deres klager. De er blevet forjaget med hustru og børn og fæmon, kreaturer og korn har de allierede taget, saa da de kom tilbage til deres gaarde, havde de hverken at bide eller brænde. Desuden er der misvæxt, og de presses haardt med skatter til militæret, saa »det staar ikkun i slette terminis med alle her omkring« slutter han.

En udateret klage fra tre bønder i Herning sogn gaar ud paa saa omtrent det samme som de andre. De er blevet udplyndret og forarmet under krigen, deres fæ og vogne er blevet røvet og de har haft

svær indkvartering av krigsfolk, av hvilke brandenburgerne var de værste. Nu beder de om fritagelse for landgilden, da de ellers maa gaa fra gaardene. Naar brandenburgerne her og i de forrige klager skildres som særlig slemme, hænger det formodentlig sammen med, at de først kom til landet, da svenskerne havde plyndret, og de derfor maatte tage haardere fat for at faa noget. Det udpinte land kunde vel knap nok føde dem, end sige tilfredsstille soldaternes rovlyst.

Den sidste klage fra bønder findes fra Rind sogn dateret 1. juni 1662, men den mangler ca. en tredie-del av brevet, og det bevarede er av ganske samme karakter som de andre klager, saa den er der ikke grund til at komme nærmere ind paa.

Fra mølleren i Kideris Niels Pedersen kom en lang og sørgelig klage d. 30. december 1661. Først har mølleren maattet yde til vores »haarde og umilde« fjender svenskerne, og derefter har der en nat staaet et helt regiment brandenburgere ved møllen, og de har »slagtet alt mit kvæg, fortæret og forødet mit korn, mine huse nedbrudt og opbrændt, saa mig ikke blev levnet saa meget til levnedsmiddel som en mundfuld brød«. Stadige marcherende troppeavdelinger aad og ødelagde kornet, og da han med guds og nogle godhjærtige menneskers hjælp havde faaet saaet ny rug det følgende aar, udbrød der ild i møllen og den bredte sig til heden og kornet, da det stod i sin bedste grøde, saa tilbage havde han kun et øde byggested og nogle fattige, moderløse og vanføre børn, der led av hunger. Han beder derfor om støtte til møllens genopførelse og hans klage attesteres av to præster og syv bønder.

Der foreligger imidlertid en concept til et svar paa denne klage, og av denne fremgaar, at selv om Chri-

stian Rantzau var villig til at hjælpe mølleren, opgav han dog ikke helt sine krav paa den landgilde, som mølleren skyldte ham for kriseaarene.

I hvilket omfang Christian Rantzau nu eftergav sine bønder deres byrder kan ikke ses av de bevarede akter, men at han har gjort noget, fremgaar av et brev fra en vis Mikkel Jensen, der var foged paa *Lergrav*, der dengang ejedes av Erik Rosenkrantz [4]) til Rosenholm. Brevet, der er dateret 3. april 1662, er svar paa en henvendelse fra fogeden paa Herningsholm Mads Rasmussen, der har spurgt, hvordan Erik Rosenkrantz forholder sig med hensyn til sine forarmede bønders landgilde, og hertil svarer Mikkel Jensen, at de er blevet helt fri for alle ydelser for aaret 1660 og for den halve landgilde for 1661, og yderligere har de kunnet faa udsættelse med ydelsen av denne halvpart. Da Christian Rantzaus bønder paa Gessingholm blev stillet paa en lignende maade, kan man sikkert slutte, at det osse har været tilfældet for Herningsholms bønders vedkommende.

Et enkelt brev viser, at bønderne dog ikke blot kom til deres herskab med bøn om lettelser, for 30. august 1661 skrev nogle fæstere i Hollingholt og forpagteren paa Nygaard til Christian Rantzau, om han vilde hjælpe dem i en strid, de havde om nogle enge.

Selvom de bevarede akter fra godsarkivet er faa, og selvom en del av klagerne bærer præg av at være forfattet av en professionel skriver, indeholder disse breve dog et levende billede av de lidelser, Karl Gustav-krigene bragte over de Herningsholm bønder. Christian Rantzau har sikkert hjulpet sine bønder, ikke blot av humane grunde, men osse fordi han *maatte* hjælpe dem, hvis han vilde holde sine gaarde besat og faa indtægter av dem.

Noter.

Klagerne til Christian Rantzau ligger alle i Løvenholm arkiv. Diverse dokumenter. Pakke 30. — De øvrige omtalte akter ligger spredt i forskellige pakker. Av nogle regnskaber fra Gessingholm ses, at Herningsholm blev drevet som øxnegaard, idet studene herfra blev drevet til Holsten sammen med Gessingholms. Det drejede sig sjældent om ret mange, for exempel købtes der i 1646 til Herningsholm kun 26 øxne til opfodring, og de kostede i alt 680 rdl.

[1]) *Frands Joachim Trampe* blev oberst i dansk tjeneste i 1657 og var fra 11. october 1660 chef for rytteriet i Jylland. Kort efter blev han medlem av krigskollegiet, men blev senere for en disciplinærforseelse stillet for en krigsret; han blev dog benaadet og forlod landet.

[2]) Sommer var sognepræst til Skarild og Arnborg 1661—88.

[3]) Friis var sognepræst til Sønder Omme ca. 1658—74.

[4]) *Erik Rosenkrantz* (1612—81) var paa dette tidspunkt amtmand over Aarhus og Kalø amter og har sikkert derigennem faaet et klart indtryk av de jydske bønders slette stilling.

BREV

FRA SOGNEPRÆST I HOLSTEBRO EBBE KYNDE TIL PRÆSTEENKEN KIRSTINE FOERSUM I RIBE 1754

Høystærede kiære Mad^me^ Møller!

Det kand nu snart lakke ad, at Naadsens Aar exspereres.[1]) Saa snart Tiden er, skal jeg giøre Afregning med Hr. Kannevurf[2]) derom. Jeg kand ellers melde, at jeg fik rigtig nok alle Auctions Pengene ind, og de anviiste Creditorer ere betalte for længst siden. Peder Clausen[3]) har ellers bedet mig at erindre hende om, at det fouderal med Knive, som hun kiøbte paa Hr. Gjestens Auction, var hans, som hand der havde indsat. Hand erindrer sig ikke, om hand har faaet Betaling derfor, men beder at Mad^me^ ville eftersee, om hun har nogen Auctions Qvittering derfor, og ham maatte meldes, om Pengene maatte være betalte til nogen Anden, thi i fald de endnu staar til Rest har jeg forsikret ham om paa Madamens Vegne, at hand gandske vist skal faae dem, og at det er en Forglemmelse af dem paa begge Sider, han som har glemt at kræve og hende, som ey har erindret sig at de vare ubetalte. Det kand nu ogsaa snart lakke ad

[1]) udløber, nl. efter hendes afdøde Mand Kapellan Niels Møller (i Holstebro 1744—53), død 4/4 1753.

[2]) Niels Møllers Efterfølger som Kapellan i Holstebro (1753—75).

[3]) Købmand P. Cl. Schive, der ejede Gaarden paa Hjørnet af Horsstræde og Nørregade, hvortil Chr. Faber, g. m. Karen Pedersdatter Schive, senere flyttede Apoteket (1779).

Tiden at Pengene for hendes Gaard skal betales. Skulle der til den Tid falde nogen vis Leylighed fra Ribe vil jeg bede, at hun ville ikke efterlade at commitere en til at tage Rigtighed af os paa alle Sider. Skulle jeg ellers finde nogen vis Leylighed til Ribe herfra, skal den ey vorde forsømt. Nyt er der ikke noget, som jeg erindrer mig. Endeel gl. fattige ere døde, saasom Maren Mone, Morten Andersson, Maren Krejbergs, Anders Kones Moder er og død; item Povel Skoemagers Daatter. Jeg havde nær glemt Capitain Bülov, som og er død.[1]) En alteration [Forstyrrelse, Forskrækkelse] havde vi forleden Aften, da der var kommen Ild i nogle Limer i Jens Hegelunds Kiælder, men det blev Gud skee Lov strax dæmpet. Min Kone havde ved denne alteration nogen slags incommodité [Upasselighed]. Alting er dog nu, Gud skee Ære vel! Den stakkels Provst Inde Hald[2]) ligger mangfoldig svag, og nær Døden af Blodflod ligesom Svend Damgaards Kone omtrendt. Min Kone og jeg hilse hende og hendes kiære Børn, saavelsom og hendes kiære Mama og Sødskende allerhierteligst. Herrens Velsignelse være over Eder alle. Jeg forbliver stædse

Høystærede Madamens
tienstskyldigste Tiener
E. Kynde.[3])

Holstbroe d. 10. Martii 1754 i Hast.

Jeg havde nær glæmt at mælde Hende vore Brylluper her i Byen. Birgite til Christen Møllers har haft

[1]) nævnes 1749 ff. som Chef for det Kompagni hvervede Soldater, som laa indkvarteret i Holstebro.

[2]) Birgitte Cathr. Pedersdtr. Hylling, Enke efter Provst Peder Andersen Hald, Præst i Idum 1725—49 (Wibergs Præsteh.).

[3]) Provst Ebbe Clemmensen Kynde, Sgpr. i Holstebro 1749—73, forflyttet til Budolphi Sogn i Aalborg, g. m. en Datter af Broder Brorsen fra Medolden (senere Biskop i Aalborg Stift).

Bryllup med Jacob Kirkebye. Paruqemageren[1]) skal have Bryllup med Peder Villerslefs Datter. Mad^me^ Lindskou med hendes Svend.[2]) Peder Clausen[3]) med Maren Borch til Claus Schives. Mad. Steensgaard har 2 a 3 gange havt Anstød af et Slag. Postmester Enken[4]) er meget syg, dog haabes til Livet.

Da jeg begyndte at ville melde Nyt erindrede jeg mig intet. nu slaar Papiiret næppe til. Hr. Listos Kone i Vejrum er død efter 3^die^ Barn,[5]) Og til Slutningen er dette og nyt at Clementine[6]) nu kand løbe eene.

Uden paa Brevet Rest af sort Segl; Paaskriften:

à Madame
Mad: Kirstine Foersum
Sl. Hr. Niels Møllers
Ribe.

[1]) Rasmus Sperling, 2. Gang g. m. en Datter af Skomager P. V.

[2]) Elisabeth Thöriche, g. m. 1. (1732) Guldsmed Johannes Lindskou, død Jan. 1745, 2. (1754) Jochum Veller, død 1792. Elis. Thöriche døde først 24. Jan. 1804 i en Alder af 100 Aar, 11 Uger og 5 Dage (se Hards. Aarb. 1917, S. 73).

[3]) P. Cl. Schive, se foran.

[4]) Hedevig Nielsdtr. Lægaard (1696—1763), g. m. Postmester i Holstebro Peder Pedersen Grøn, død 1749.

[5]) Gertrud Marie Jensdtr. Møller, død 24/2 1754, g. m. Hr. Søren Madsen Listoe, Sgpr. i Vejrum 1748—73 (Wibergs Præsteh.).

[6]) Provst Kyndes Datter, død 1767, 14¼ Aar gl.

Afskrift efter Brev i Ribe Katedralskoles Bibliotek, Suppl. 1, 1/6 1933, ved cand. mag. Niels Cl. Hansen. Noterne ved J. Aldal.

OM
VEJVÆSEN I HAMMERUM HERRED
1773–1843

Af *Johan C. Sulkjær.*

Hammerum Herreds Vejvæsen hvilede i ældre Tid paa den saakaldte »Vejfordeling« af 11/1 1690. Den var foretagen »efter forefalden Dispute« mellem Forvalterne Chr. Ulrik Schultz for Lundenæs og Just Andersen for Herningsholm, der endte med, at Herningsholms Bønder separeredes fra Herredet og »aleneste skulde reparere deres egne Vaser og Veje i Herningsholms Birk«. Allerede denne Ordning indebar i sig adskillige Stridspunkter, og skønt Overenskomsten indeholder en nøjagtig Fordeling af hver Mands Pligter, undgik man dog ikke i den følgende Tid adskillige Stridigheder og Uoverensstemmelser.

Saaledes varslede Peder Jensen i Nybro Mølle 10/2 1694 Aulum Mænd til Ting angaaende Vedligeholdelsen af Nybro, som han af Amtmanden er tilsat og forordnet at vedligeholde. Beboerne i Skærk, Tved, Kjærgaard, Aaby, Solgaard, de 3 Ljørring Mænd, de 4 i Jersild, Asbekhede, Troelstrup, Sandgaard, 2 Mænd i Vraa, 2 Mænd i St. og L. Kilde, 3 i Lundgaard, 4 i Lundby og 4 i Varhede varsles. Broen er synet; det ses, at den har Rækværk. En 9 Alens Bjælke og mere Tømmer, som mangler, skal hentes i Skoven. Aulum Mænd gaar ind paa Forlig, de skal holde deres Halvdel af Broen vedlige og derfor have Afgiften af 38½ Gaard, som er Halvdelen efter Vejdelingen. Peder Jen-

Midtjyllar

Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort over Lundenes Amt, try

og ····· = Amtsskel, dis

mkr. 1800.

806. ═══ = Landeveje; - - - - - = mindre Veje; ooooo = Herredsskel
kel ligger ofte parallelle.

sen skal beholde den østre Halvdel af Broen og derfor have den anden Halvdel af Afgiften.

Ligeledes fremkom den 16. Maj 1711 for Retten Chr. Skinderholm, Birkefoged til Herningsholm, paa Enke Anne Madsdatter i Hollingholt hendes Vegne og afsiger og frasiger sig Hollingholt Bro at holde længere vedlige end som til Mikkelsdag førstkommende. Enken har holdt Broen vedlige for de Mænd i Ikast, Felding, Nøvling og Gjellerup efter Vejdelingen. — Naa, dette var jo ikke andet end Opsigelse af en privat Overenskomst, vil man sige, men hvem skulde nu de udensogns Folk faa til at lave Arbejdet, og hvorledes blev det udført? At Vejene tit var i en elendig Tilstand og Broerne ligesaa, foreligger der adskillige Vidnesbyrd om.[1])

... Gik saa Tiden hen til 1773, da den hidtilværende Arkivar i Rentekammeret, C. F. Hansen, blev udnævnt til Amtmand over Lundenæs og Bøvling Amter. Hansen var langtfra elsket af sine undergivne eller af Præster og andre Embedsmænd, med hvem han kom i Berøring. Ubehagelig og hvas var han, men han vilde have noget lavet, og var vistnok en af de dygtigste Embedsmænd, Vestjylland har haft. Han fik ogsaa snart — i særlig Grad — Kig paa Vejene.

Ikke længe efter sin Ankomst kørte Amtmanden til Slumstrup for hos sin Forgænger at faa udleveret en Del ældre Arkivsager; men han fik ingen lykkelig Rejse, Albertin var tvær og vilde ikke rykke ud med Papirerne, hvoraf meget vistnok senere er gaaet til Grunde — og paa Tilbagevejen væltede han og brækkede venstre Arm. Han havde nu egen Erfaring for, hvordan det stod til med Vejvæsenet, og det skulde jo ikke bidrage til at svække hans Embedsiver. Alle-

[1]) Hamm. Herreds Justitsprotokol, $^{11}/_{1}$ 1690, $^{10}/_{2}$ 1694, $^{10}/_{5}$ 1711.

rede 2 Dage efter skriver han til Herredsfogederne om Vejenes mange Brøstfældigheder. »De er fast upassable, hvilke jeg hidindtil, skønt ej med Ligegyldighed, har maattet anse – uden at kunne begribe, hvorledes en saa stor Ufuldkommenhed kunde være, skønt man taler om, at Vejene aarlig repareres til stor Besværlighed for Bønderne«. Han foreslaar Forbedringer med hensigtsmæssig Vedligeholdelse, *lige* Veje og Hensyn til Moradser.[1])

Amtmandens Iver sætter snart Spor ogsaa i Hammerum Herred.

Den 25. Maj 1773 indfandt Herredsfoged Linnet sig i Snejbjerg Sogn i Over Amtrup – som beliggende omtrent midt i Herredet – for efter Amtets Ordre at forfatte Overslag over Vejenes og Broernes Istandsættelse med nøjeste Indberetning ved tilstedeværende Proprietærer eller deres Fuldmægtige, samt Sognefogeden og 2 kyndige Mænd af hvert Sogn, som Sognefogeden har med sig. Alle var til Stede, og man optegnede som følger:

»Den fornemste Landevej i Hammerum Herred (Varde–Viborg Landevej) begynder ved Vium Kirke i Vester og gaar omtrent i Nordoust til noget norden for Skophuset, ca. 5 Mil. Hvor denne Vej slipper, gaar Vejen ad Snejbjerg (østen om Gødstrup Sø over Broen ved Brogaard) gennem Tjørring By, ca. 1½ Mil. Kan ikke her istandsættes, uden den maa indgrøftes og til Dels med Waaser og Opfyldning forsynes. Derfra til Hollingholt Bro, som er ½ Mil, god Vej. Fra Broen til Sunds Kirke, som er slet Vej og maa indgrøftes. Derfra forbi Skophuset til Herredets Ende, en stor Mil, skikkelig god Vej, undtagen et Sted, kaldet Kvolsholm Vadested, norden for Skop-

[1]) Amtmandens Kopibog, 25/4 og 27/4 1773.

huset. At samme Vej kunde gaa ligere eller kortere, end den er anlagt, vilde blive vanskelig at faa indrettet og kunde ikke heller være til synderlig Hjælp.

Næststørste Landevej er Ringkøbing—Aarhus Vejen. Fra Vorgod Aa til Ikast, det yderste af Sognet (Tyvkjær), er 5 Mil. Først fra Vorgod til Tanderup Mark, hvor den løber i den omtalte Vej. Er skikkelig god og haard, uden 2 slemme Vadesteder i Vorgod Sogn, og kan istandsættes uden Indgrobning. Nu følges den store Landevej 1/2 Mil til Snejbjerg By, derfra til Lund By i Gjellerup, som er en Mil ond Vej og ikke kan istandsættes, uden at den største Del indgrobes, opfyldes og med Waser forsynes. Fra Lund ad Ikast Sogn, hvor Herredet ender, kan være smaa 2 Mil, for største Delen ond og slem Vej, som ej kan istandsættes, uden at den hist og her indgrobes og med Waaser forsynes.

I dette store og vidtløftige Herred falder ellers andre store og smaa Veje, som haardelig kunde behøve stor Reparation, som dog for det første, indtil de 2 Hovedlandeveje kommer i Stand, bliver umulig for Bønderne at overkomme; man faar til videre at behjælpe sig med, at samme bliver i Stand bragt saa vidt mulig af hvert Sogn, Vejen gaar igennem, paa den Maade, som hidtil sket er.

Hvad Broer angaar, saa befindes det, at paa den omskrevne første Landevej, som gaar fra Varde til Viborg, at en Bro derpaa mellem Tjørring og Sunds i Sogneskellet (Hollingholt Bro) er brøstfældig og rent forfalden, at ingen kan passere den, saa at rejsende i lang Tid har maattet køre om ad Herningsholm, som er over 1/2 Mil af Vejen, hvilken Bro ganske af ny vil opsættes og kan efter bedste Skønsomhed af de tilstedeværende Mænd ej bekostes ringere

end noget over 100 Rd., som nærmere ved Overslag vil vise sig, naar samme bliver taget af kyndige Tømmermænd.

Paa den anden Hovedlandevej behøves en liden Bro, omtrent 2 Fag, i Vorgod Sogn, over et Sted Snejbjerg Bæk kaldet, hvor ingen Bro før har været, hvilket vil koste 80 Rd. at opsætte. Broen ved Her-

Milesten paa Trøstrup Hede, Timring Sogn.
I Heden spores over 30 parallelle Vejspor fra gamle Dage.

ningsholm behøver og en god Reparation . . . Over de andre og største almindelige Veje behøves fornemlig over Aaen ved Neder Amtrup en ny Bro, hvor ingen Bro hidtil har været; vil koste at opsætte med 3 Fag 150 Rd. — I Rind Sogn over et Vadested, kaldet Rindvad, behøves en Bro af ny, vil koste 100 Rd. — Mellem Sinding og Nøvling Sogn over et Vadested, Kvindvad kaldet, behøves og en ny Bro, hvor ingen forhen har været, paa 3 Fag, vil koste 130 Rd. — I Vildbjerg over et Vadested, Lysgaard Vad kaldet, behøves en

liden ny Bro paa 2 Fag, vil koste 30 Rd. – Nybro i Ørre Sogn behøver og Reparation af ny Brædder til Dække, som ved nærmere Syn kan bestemmes. Broen over Aaen ved Møltrup behøver og at repareres ... I Ørre Sogn over Løven Aa mellem Ørre Kirke og Præstegaarden behøves en Bro, hvor ingen før har været, paa 2½ Fag. Desuden behøves haardelig en Bro over Skarrild Aa ved Skarrild Kirke, som er af den Betydning, at samme ikke kunde sættes under 6–700 Rd. – I Arnborg Sogn ved Holtumgaard behøves og over den lille Aa en ny Bro, 3 Fag, omtrent 100 Rd.«

... Derefter mener Linnet, at det maa undersøges, hvorledes der skal forholdes med Herningsholms Bønder, der næsten udgør det halve Herred og har deres egne Veje, Broer og Waaser til Vedligeholdelse.[1])

Det var jo kønne Ord; men hvor meget af det er omsat i Virkelighed? Af senere Ansøgninger fra Beboerne ses det, at en Del af de nævnte Broer mange Aar senere endnu kun var skønne Drømme. I 1802 søger saaledes Beboerne i S. Felding om, at der maa blive bygget en Bro over Skern Aa. Der peges paa Betydningen deraf for Sognet og for de rejsende Handelsmænd, og det fremgaar af en vedlagt Skrivelse fra Herredsfoged Møller, at der ingen Bro er nærmere end ved Skjern. Møller mener, at en Bro vil koste 2000 Rd. og foreslaar en Færge. Der er en saadan; men Færgemanden bor noget borte, saa der kan staa Folk i flere Timer og raabe efter ham! – I 1810 søgte Pastor Schmidt i Nøvling Amtet om en Bro ved Kvindvad. Her er man altsaa ogsaa kommen til at vente, og man maatte vistnok vente længere endnu; thi i 1819 nævnes et Gangtræ ved Kvindvad, det gaar alt-

[1]) Foranstaaende efter: Indkomne Breve til Amtet, angaaende Vej- og Brovæsen, kronologisk ordnede.

saa smaat fremad! – Bedre er det ikke gaaet i Vorgod. Beboerne af Vorgod og Snejbjerg andrager nemlig i 1816 om at faa en Bro ved Vorgod By. Til Støtte for Andragendet har man faaet nogle af Egnens kendte Mænd til at give en anbefalende Paategning, der ser saaledes ud:

»Det er højst nør=vendig, at der kunde en Brow komme over Vorgaar Aae, jeg har vorn i den høje=ste Livsfare, tilstaar jeg:

A. Vestrup. Hans Buch. Iver Rødding.
Dines Amtrup.
Niels Vestergaard af Neder Amtrup«.

Da det er den Kideris Møller, der har sat sit Navn først, er det jo nok ham, der har ført Paategningen i Pennen. – Niels Amtrups Skrift er grov og grim, men let læselig. Med Henblik paa den kendte Anek=dote (Herredsfoged Caspar Møller mente, at Niels Amtrup skrev daarligt, hvortil denne anførte til sit Forsvar, at det dog var »te aa løs« – og saa var det ikke til andet!) – kan jeg afgive det Skøn, at de begge kunde have nogen Ret. Niels Amtrups Skrift var, som sagt, grim – men »grow tydelig«.

For Resten var det mest Præsterne, som sendte An=dragender ind. I 1815 ansøgte saaledes Pastor Hege=lahr om en Bro over den mellemste Aa i Sunds, og et lignende Andragende førte til, at Broen ved Gjød=strup kom i 1815. Før den Tid maatte Præsten køre gennem Aaen til Tjørring Kirke. Den gamle Bro (og Landevejen) var øst for Søen ved Brogaard, hvor der nu for nogle Aar siden atter er bleven Bro.

Amtrup Bro er maaske først blevet til Virkelighed. Den omtales i hvert Fald i 1805 og i 1816, da der repareredes paa den, og i 1825 er den brøstfældig, der

mangler en Stiver, og der skal anbringes Jernskinner til at fæste Løsholterne i Rækværket.[1])

Men gik det smaat med Broerne, saa var det ikke bedre med Landevejene. Ja, saa vidt gik det, at Amtmand Hansen foranledigede Kancelliet til at give Herredsfoged Linnet en kraftig »Næse«. Vejarbejdet er gaaet meget i Staa flere Steder i Herredet – skriver Hansen – og Det danske Cancelli har paalagt Amtmanden at give Linnet en meget alvorlig Irettesættelse. Linnet var imidlertid saa sludheldig, at han gik hen og døde et Par Dage før Skrivelsen kom herud, og der foreligger da heller ikke noget om, at den blev læst op ved hans Kiste. Derimod fik den ny Herredsfoged den at opbevare, formodentlig til Skræk og Advarsel for sig selv.[3])

Stenkast paa Trøstrup Hede.[2])

Den største Forandring, der skete med Vejvæsenet herude, var ellers Anlæget af en til Dels ny Ringkøbing Landevej, som stammer fra 1785–86. Det er den, som nu kaldes Gl. Landevej, og som til Dels endnu er i Brug, om end ikke som Landevej, flere Steder, f. Eks. ved Herning.

Der gives i 1785 følgende Beskrivelse over Vejene: *Ringkøbing Vejen* til Tyvkjær i Ikast Sogn, 8–9 Mil

[1]) Indberetninger og Ansøgninger i de forannævnte »Indkomne Breve«; de kan findes under de i Teksten nævnte Aarstal.

[2]) Her blev en ung Pige dræbt ved Kapkørsel paa Hjemvejen fra Lund Marked i 1857. Vejfarende smed, ifølge gammel Skik, Sten hen paa Pladsen, hvor Ulykken hændte. Fjernes Stendyngen, vokser der en ny op i Løbet af kort Tid.

[3]) Amtmandens Kopibog 1785, Folio 45.

fra Ringkøbing, fører til øvrige østjydske Købstæder: Horsens og Aarhus. Og *Holstebrovejen* fra Holstebro til Tyvkjær ved ovennævnte Vej; denne Vej er ny anlagt og endnu ikke færdig, den samles med Ringkøbingvej i Gjelleruplund og regnes at kunne være 7 Mil.

Af *Skiftesteder* (for Postheste?) findes ved Ringkøbingvejen følgende: Ved Brejning Kirke, ved Tiphede, i Snejbjerg og ved Tyvkjær. Holstebrovejens Skiftesteder er: Holstebro, i Lundgaard i Aulum, ved Sunds Kirke og i Tyvkjær.

Fra 1791 findes en Fortegnelse over *Broerne*, hvoraf adskilligt af Interesse.

Paa Ringkøbingvejen findes følgende Broer: 1 Hestbro i Albuekrog, bestaaende af et 18 Alens Fyrtræ, som bæres af 5 paa hver Side indhuggede smaa Fyr; de er beklædt med 16 Stk. Fyrfjæl, og saaledes er den indlagt og staar tværs over Vasen, bygt 1786. – 1 do. vesten Lund, bygt 1789. – 1 do. vestligere, bygt 1786. – 1 Fagbro paa Herningsholms Vase, 1783. – 1 Hestbro norden Herningsholm, 1789. – 1 Plankebro mellem Herningsholm og Skolehuset,[1]) 1786. – 1 do. nord for Herning By, 1786. – 1 Fagbro over Langvad, 1783, – 1 Hestbro østen Snejbjerg By, 1786. – 1 do. nordenfor, 1786. – 1 do. vestfor, 1786. – 1 do. i Snærlund Dal, 1786.

Paa Holstebrovejen fra Gjelleruplund til Sols Bakke, som er Skel mellem Tvis Birk og Hammerum Herred, findes 12 Broer:

1 Hestbro norden Lundager, bygt 1786. – 1 Fagbro ved Vraa By, 1783. – 1 Fagbro ved Skinderholm, 1783. – En Hestbro norden Skinderholm, 1786. – 1

[1]) Det laa der, hvor nu Fattiggaarden ligger. Se: H. P. Hansen: Kultur- og Sprogminder fra Midtjylland, S. 34.

Fagbro ved Torup, 1786. – 1 Hestbro vesten Sunds Kropræstegaard, 1786. – 1 Fagbro østen Nybro Mølle, 1783. – 1 do. vestenfor, 1754. – 1 Plankebro vestenfor, 1789. – 1 do. vesten Kjærgaard, 1789. – 1 Hestbro østen Lundgaard, 1786. – 1 Hestbro østen Lundsby, 1786.

Man kan ikke stole paa, at Aarstallene altid angiver den *første* Bro, der har været det paagældende Sted. Nybro er saaledes ældre end 1754; den er jo allerede nævnt 1694, som ovenfor anført. I mange Tilfælde vil man dog kunne regne med de anførte Aarstal. Af særlig Værdi er det jo, naar der udtrykkelig er nævnt, at der ingen Bro før har været paa Stedet. Som man ser, stammer en stor Del af Broerne fra 1786, hvad der naturligvis hænger sammen med Omreguleringen og Fornyelsen af Landevejene. Den gamle Landevej, der gik over Vium Kirke og derfra til Snejbjerg, findes der ikke andre Oplysninger om i Amtets Papirer.

De ovennævnte Broer er alle beskrevne, hvorledes de har set ud. Da Beskrivelsen er omtrent ens for de almindelige Smaabroer, vilde det være til ingen Nytte at remse dette op. Derimod skal her gengives, hvad der staar om et Par større Broer.

Broen vesten for Nybro Mølle, 6 Fag, 39 Alen lang, 5 Alen bred, staar paa 28 Pæle, hver 9 Alen lang, 30 Bjælker, 6½ Alen lange, forklædt med gode Planker og forsynet med en Stenkiste paa hver Side, samt Rækværk ved Siderne, alle af Egetømmer undtagen Slidfjælene, som er af Bøg. (Det har været et ordentligt Stavær af en Bro i hine Tider!)

Herningsholms Bro af 3 Fag, 10 Alen lang, 5 Alen bred, vel forsynet med Pæle, Hamre, Bjælker, Rækværk ved Siderne, en Stenkiste ved hver Ende og be-

klædt ovenpaa med Planker, foruden Slidfjæl, som er Bøg, men alt andet godt Egetømmer.

Som Eksempel paa de smaa Broer nævnes her Langvadbro. Den er paa eet Fag, 5 Alen lang, 5 Alen bred, forsynet med Rækværk, dækket med gode Planker, foruden Slidfjæl, som hviler paa sædvanlige Pæle, Hamre og Bjælker af Egetømmer.[1])

Gammelt Vejstykke af Ringkøbing–Lund Vejen.
Fotografiet er taget nord for Albæk i Snejbjerg Sogn.

Om Herningholms Andel i Vejvæsenet høres ikke meget. I 1774 hedder det i Amtets Kopibog, at adskillige Indvaanere i Købstæder, der skal over Sunds, Hollingholt, Skinderholm og Vraa Broer, tilbyder at give 4 Skilling af en ordinær Vogn, naar disse Broer bliver bragt i forsvarlig Stand. Major Friedenreich paa Herningsholm indgiver derfor Ansøgning om at tage Bropenge, 8 Skilling af en Karosse, 4 af en ordinær Vogn, 2 Sk. af en Hest, 1 Sk. af en Stud eller Fæ-

[1]) De »indkomne Breve«; Pakken om Vejvæsen 1788–95.

høved, for Sunds og Hollingholt og ligeledes for Skinderholm og Vraa Broer. Amtet mener, at man skal høre Beboernes Mening i Herredet, om de vil betale Bropenge. (Det ses af en anden Sag, at der har været en Bromand ved Nybro Mølle).[1])

Vi gaar nu videre med Fortegnelsen fra 1843, der viser en Del af Udviklingen, siden ca. 1800, og vi kommer derved saa langt frem i Tiden, at man nok i mange Tilfælde kan faa knyttet Forbindelsen med Nutiden. Vi begynder med Landevejene; der er nu 8 Vejstykker.

1. Vejen fra Ringkøbing til Aarhus og Horsens (den afløstes i 1850erne af den nuværende Ringkøbing Vej).
2. Snejbjerg—Tjørring Vej (altsaa delvis Forbindelse mellem Ringkøbing og Holstebro Vejene).
3. Vejen fra Holstebro til Gjelleruplund.
4. Vejen fra Aulum til Snejbjerg Kirke.
5. Vejen fra Sunds forbi Skophus til Haderup Skel.
6. Vejen fra Sinding Bro over Nybro, Talund og N. Simmelkjær til Haderup Skel.
7. Vejen Ikast—Bording til Viborg Amtsskel.
8. Vejen fra Snejbjerg Kro over Volsgaard, Kibæk Mølle og Felding til S. Omme Skel.

Fortegnelsen over Broer i 1843:

1 Stenkiste ved Spandbjerg, bygget 1829. — 1 do. ved Snejbjerg By. — 1 do. østen Snejbjerg By, repareret 1840, 1 do. østligere. — Langvadbro, 5 Alen, bygget om 1840. 1 Stenkiste i Dybdal, bygget 1829. — 1 do. østenfor, 1829. — 1 do. østen for Randerishus, 1829. — 1 do. i Gildal, vesten for Tanderup, 1829. — 1 do. i samme Dal, 1829. — 1 do. sønden Krogstrup, 1829.

[1]) Disse o. fl. a. Optegnelser er meddelt mig af N. Overgaard, Studsgaard.

1 Bro samme Steds, opført ? – Alle disse Broer i Snejbjerg Sogn.

1 Bro mellem Herningsholm og Herning Skole, repareret 1830. – Lund Bro i Gjellerup, 11 Alen, repareret 1831. – Nybro i Ørre, af Træ, repareret 1838, 39 Alen lang. – Sunds Hagebro ved Kjærgaard, forhen Sten, ombygget til Træbro, 1840. – 1 Bro ved Skinderholm (Sunds) af Sten, bygget 1833. – 1 do. af Træ, 10 Alen, bygget 1833. – 1 Stenbro ved Vraa i Gjellerup, 11½ Alen, opført 1837. – Ljørring Bro i Aulum, 8 Alen, opført 1806. – Visgaard Bro i Sinding, Sten, ombygget 1839. Sindingbro, Træ, 15 Alen, opført 1825.

I Tjørring Sogn: Frøsig Bro, opført 1831. – Pladerdam Bro, Sten, 1831. – Kirkemose Bro, Sten, 1838. – Gjødstrup Bro, 20 Alen, Træ, opført 1815.

I Sunds Sogn: Rødvejlebro ved Torup, Sten, repareret 1838. – Bro ved Sunds Mølle, 7 Alen, Sten, opført 1831.

I Ørre Sogn: 1 tofags Stenbro over Ørrevad. – 1 Træbro ved Talund. – 1 Stenbro med Træbane østen for Svend Pallesens, opført 1811. – 1 do. i Skellet mellem Ørre og Haderup, opført 1811.

Amtrup Bro i Snejbjerg Sogn, Sten med Træbane, omsat 1841, 9½ Alen, var forhen af Træ.

I S. Felding: 1 Bro over Aaen ved Fruergaard, 36 Alen, opført 1839. – 1 do. norden Fruergaard, 7½ Alen, opført 1841 af Sten med Træbane. – 1 Stenbro i Bjergsande, over Plumbæk, 1841.[1])

En Optegnelse viser, at en enkelt Mand nok kunde paatage sig en hel Del Broarbejde. Det er Niels Hjøllund ved Ikast Kirke, som i 1826 har opført 19 Broer,

[1]) Amtets Fortegnelse over Veje og Broer 1843, Protokol i Landsarkivet.

deriblandt Løvenbro mellem Ørre Kirke og Præstegaarden, den store Bro vesten Skinderholm og Ombygning af den store Bro ved Nybro Mølle. – Det har vistnok været let Værk; thi allerede faa Aar efter har – som det ses af ovenstaaende Fortegnelse – Broerne trængt til Reparation eller Ombygning, Nybro saaledes i 1838. Om denne Bro, som er en af Herredets største og ældste Broer, fortæller Konrad Understrup i sin Bog om Ørre Sogn, at her saa man bl. a. i gamle Dage Skovlovringerne komme med deres Trævarer til Holstebro; de kørte i ubeslaaede Vogne, og om deres Færden med de lange Rækker af Vognhjul, som de førte med sig, gives der en interessant Skildring. »Den første Bro er bygget for over 200 Aar siden, maaske meget længere tilbage; thi Adelvejen forbandt her Vest- og Midtjylland«. Indtil 1893 stod her den gamle interessante, buede Egebro, den var ca. 40 Alen lang, men meget smal; naar man kom med et Læs Hø, skulde man ikke tro, at man kunde slippe over den; men det gik udmærket. – Krarup skriver om samme Bro, at den har nogen Lighed med det Uhyre af en Bro, som de ældre endnu (1889) mindes gik over Storaaen i Holstebro. Han udtaler Haabet om, at en Maler eller Fotograf vil forevige den, inden den fornyes; men dette er desværre ikke sket.[1]) Nybro Mølle nævnes i en Matrikeludskrift fra 1702, men ikke i Matriklen 1688. Derimod nævnes allerede 1547 Nybrovig Eng[2]). Broen maa altsaa antages at have været til dengang. For Resten er der jo 2 Broer ved Nybro Mølle. Om Sindingbro har Understrup ogsaa adskilligt at fortælle, den nævnes saaledes 1747,

[1]) Krarup og Valeur: Fra det svundne Hammerum Herred, S. 17.

[2]) Traps Danmark, Ørre Sogn.

men havde da intet Rækværk. Om Veje, Broer og Vadesteder har Understrup i sine forskellige Sognebøger endnu adskillige Ting af Interesse, som det her vilde blive for vidtløftigt at gengive. Om Vejene findes saaledes interessante Ting i Sindingbogen, baade om de formentlige Oldtidsveje, der har Peg efter Gravhøjene, og om de nyere Veje.

Tresidet Vejvisersten af Granit[1]).

Af de andre Broer kan fremhæves Broen ved Fruergaard, der dog ikke er saa gammel; den er omtrent lige saa lang som Nybro og af stor Betydning, fordi den fører over Skernaa, som kun her passeredes paa denne Side Skernbro. Her kom den saakaldte »Adelvej« eller »Drivevej«, der førte gennem Vinding, Rødding i Vildbjerg, østlig gennem Vorgod eller ad Fruergaard. Krarup anfører, at nogle har ment, at Navnet egentlig betyder de adeliges Vej, fordi de adeliges Stude drev denne Vej! – (Den rigtige Udtydning er dog nok »Alfarvej«, altsaa efter Meningen noget lignende som Landevej).

Endvidere kan nævnes som særlig mærkelig Broen,

[1]) Stenen staar i Lund, Gjellerup Sogn, hvor de gamle Veje fra Holstebro og fra Ringkøbing støder sammen, og hvor det berømte »Luund Markn« holdtes om Efteraaret i flere Dage. Paa den ene Side staar TIL HOLSTEBROE og paa den anden TIL RINGKIØBING.

der fører over Storaaen[1]) (eller Herningsholms Aa) mellem Gellerup Præstegaard og Herning. Den hedder jo endnu Vigsbro, et Navn, der baade minder om Herningsholms gamle Folkenavn, Vig, og om den eller de Gaarde, der blev lagt ned, da Josva von Qualen i Slutningen af 1500-Tallet byggede Herningsholm.

Naar man læser Jeppe Aakjærs vidunderlige Vers om Broernes Betydning (»Tusind Aars Skille, og saa slog man Bro...«), faar man en levende Forestilling om, hvad det havde at betyde for en Egn, naar der kom en Bro, »hvor ingen Bro før har været«. Paa mangfoldige Omraader mærkedes det »Skille«, som en Aa kunde sætte til Hindring for Samfærdselen.

Om Forholdene i Vorgod skriver Præsten N. Steenberg i 1785: »Her i Vorgod og Nr. Vium Sogne falder det vanskeligt nok for de unge at faa den fornødne Kundskab, ikke for Skoleholderens Skyld, da man vel søger at faa den ædrueligste, man kan overkomme; men fordi der er saa mange Aaer, som enten Skoleholderen eller Børnene maa passere«.[2]) Mere fornøjelige var Forholdene enkelte andre Steder, hvor man havde en Mand til at sætte Børnene over i en »Færge«. Skoleturen kom saaledes til at bestaa af 2 Sørejser og 4 Landrejser, og det har Børnene næppe været kede af.

Om de oprindelige Landevejes Ælde kan der vel næppe gives nogen Underretning. Deres Tilstand var i den gamle Tid næppe synderlig bedre end de andre Vejes. Og i de Dele af Herredet, der var omtrent ubefolkede, har de nærmest ligget hen i Naturtilstand. Et talende Bevis for Vejenes slette Tilstand er det, at en Dagsrejse med Vogn i 1770 beregnes til 3–4 Mil

[1]) Johan C. Sulkjær: Snejbjerg Sogn, I, 33,27.

[2]) J. Abildtrup: Vorgod Sogn I.

frem og tilbage, men *naar Vejen er ond* eller dyb, til 2 Mil frem og tilbage.[1]) Saa var Vognene endda lette og Læssene meget smaa.

Trods Amtmand Hansens og hans Efterfølgeres Bestræbelser gik det da ogsaa langsomt med Fremskridtet i Hedeegnene. Endnu i 1833 nævner J. C. Hald i Bogen om Ringkøbing Amt *gode Veje* som noget af det, der især kunde gavne Egnene her. Og Krarup fortæller i sin Bog om Hammerum Herred, at det endnu for 50—60 (nu ca. 100) Aar siden egentlig ikke var lysteligt at gøre Rejser gennem Herredet. Vejene var i Regelen bløde og sandede og meget tunge, man maatte køre mest i Skridtgang; det vilde da anses for Dyrplageri at passere en Mil paa en Time. Selv paa de mest befærdede Landeveje falder Kørselen, hvor Vejen gaar gennem Heden, besværlig paa Grund af det løse og dybe Sand; hvor det er bedst, bestrøs Vejen med Lyngtoppe, som hindrer Hjulene fra at trænge saa dybt i Sandet, og som hindrer dette i at fyge, saa den rejsende mindre besværes af Støvet. Vejene behandles daarligt; Opfyldningen tages af Grøfterne, endog naar Vejen gaar gennem Moser. Og naar det gaar saa smaat fremad i de tyndt befolkede Egne, saa er det fordi der er saa faa Beboere til at dele Arbejdet, og fordi de desuden ofte bor i lang Afstand fra det Vejstykke, der tildeles dem at anlægge og vedligeholde.[2])

Saa smaat saa det altsaa ud henimod Slutningen af det Tidsrum, som vi her har behandlet, dog kun i de afsides Egne, i de bedre befolkede Dele af Herredet var Forholdene dog adskilligt bedre.

Da Vejvæsenet senere fik bedre Virkekaar, kom

[1]) H. P. Hansen: Midtjyllands ældste Handelshus, 1927, S. 12.
[2]) J. C. Hald: Ringkøbing Amt, 1833.

man jo efterhaanden Maalet: *de gode Veje* betydeligt nærmere, indtil Biltrafikken i vor Tid stillede nye Krav til Vejene, som selv de »gode«, gamle Landeveje ikke formaaede at opfylde.

Men hist og her i de jydske Hedeegne ses endnu Levninger af de gamle Landeveje, saa man kan danne sig et Skøn om den »Naturtilstand«, som Vejene laa i i de gamle Dage. Saaledes er der endnu (1933) mellem Ilskov og Karup bevaret et Stykke af den gamle Varde—Viborg Landevej, der sikkert ser omtrent ud som i 1773. Her ser man endnu »Lyngtoppene« dække over de værste Huller.

Ved at komme fra et saadant Vejstykke ud paa en af Amtets ypperligt anlagte og kunstfærdigt byggede, nye, brolagte Veje faar man et levende Indtryk af Modsætningen mellem Fortid og Nutid paa Vejvæsenets Omraade.

DEN STORE LANDBRUGSKRISE
I FORRIGE AARHUNDREDE
OG GAMMELDAGS HJÆLPSOMHED I VINDING-VIND

Af *Esbern Jespersen.*

Den 4. August 1789 udbrød den store franske Revolution. Et af dens blodige Resultater var Ophævelsen af Livegenskabet. Ogsaa i andre Lande løstes Bondens Lænker — sidst i Rusland 1863. Men 14 Maaneder før hin blodige Revolutions Begyndelse havde vi i Danmark løst Spørgsmaalet uden Blod. Dette skete paa Bondens Frihedsdag den 20. Juni 1788, da Stavnsbaandet ophævedes.

Her paa Egnen[1]) har Bonden ikke lidt noget videre under Stavnsbaandet, og Hoveriet, Bondens værste Plage, kendte de lidet eller intet til. Afstandene til Herregaardene var for store.

Alligevel betød Bondereformerne ogsaa her store Omvæltninger i de tilvante Forhold.

Alle Bønder i Vinding-Vind var i Tidens Løb blevet Fæstere. Nu gik de i Flok og Følge over til Selveje.

Vinding Sogn havde i 1802 42 Gaarde og 12 Huse med Jord, som var fæstet fra Gaardene; dertil kom Præstegaarden og Degneboligen, ialt 56 Hjem. Det er maaske værd at nævne, at 1599 havde Sognet akkurat 56 Decimanter. De to Tal fortæller en Del om den Udvikling eller rettere Mangel paa Udvikling, som i den mellemliggende Tid havde fundet Sted.

[1]) Her tales kun om Vinding-Vind.

Allerede 1784 havde Jens Madsen,[1]) *Toustrup*, købt sin Gaard (2.6.1.1)[2]) for 415 Rdl. Christen Nielsen, *Moesgaarde*, købte sin Fæstegaard (2.5.0.1) for 350 Rdl. 1794 købte Poul Lauritsen,[3]) *Svenstrup*, sin Fæstegaard (4.6.0.0) for 350 Rdl. 1791 havde Peder Sørensen,[4]) *Nr. Lund*, købt sin Fæstegaard (3.0.0.1½) for 300 Rdl.

1804 fik de sidste Vindingboer paa *Hadskjær* og *Tusholt* nær – som i mange Aar derefter forblev Fæstere – Skøder paa deres Gaarde. Købesummerne laa mellem 70 og godt 200 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Ved samme Tid fandt en meget vidtløftig Udskiftning Sted. Grænserne blev fastsatte, og der tegnedes Kort over alle Ejendomme og deres Jorder.

Vind Sogn – 1802: 44 Hjem – var ogsaa i alt væsentlig gaaet over til Selveje. Gaarden *Bahr* (1.1.3.1) kostede 1804 240 Rdl.

Man var hurtig betænkt. Det gik ikke saa rask alle Steder. 1834 var 43 pCt. af Landets Bondejord endnu Fæstegods. Men Tiden til at købe var den gunstigst mulige.

Efter Revolutionen fulgte Napoleonskrigene og vældig Prisstigning paa Landbrugsprodukter og dermed paa Ejendommene.

Selvejerbønderne kunde nu sælge væk af overflødige Jorder til store Priser. 1806 solgtes *Spaabækhus* (2 Skp. Hk.) for 726 Rdl., en Pris, som blot 3 Aar tidligere havde passet for en af Sognets største Gaarde. Lille Vingtoft i Vind (ca. 5 Sk. Hk.) solgtes 1809 for 500 Rdl.

[1]) Biskop Madsens Bedstefader.
[2]) Hartkornstal.
[3]) Nuværende Ejer Laurits Svenstrups Oldefader.
[4]) Amtsraadsmedlem Søren Kjærgaards Oldefader.

Kapitelstaksterne for Rug kan illustrere Prisbevægelsen. 1807: 6 Rdl. 4 Mk., 1811: 15 Rdl., 1813: *131 Rdl.*, 1819: 6,15 Rdl.,[1]) 1823: 2,00 Rdl., 1824: *1,64 Rdl.* Om Prisforholdene iøvrigt kan der hentes gode Oplysninger i gamle Regnskabsbøger.

Vinding og Vind Sogne forenedes, hvad Fattigplejen angaar, 1814 til et fælles Sognedistrikt, *Kommunen i sin Vorden.* Første Fællesopgave blev Opfostringen og Opdragelsen af Quinden Cathrine Nielsdatters uægte Drengebarn Niels. Den lille Purk kostede os i de Dage 7 Mk. daglig eller 426 Rdl. aarlig, men hvor lidt Pengene var værd ses af, at samme Gut det følgende Aar blev indtinget hos Laurits Mortensen, Tingsager, for 1½ Td. Rug og 1 Td. Byg. 41 Rdl. gav man for en Blaarlærreds Skjorte til Almisse-Oldingen Hans Jørgen Højberg. De kvindelige Almisselemmer fik Uldstrømper til 12 Rdl. Parret. 68 Rdl. medgik til en Rejse, Pastor Stabell gjorde til Ringkøbing for at blive Drengen Niels kvit. Niels beholdt vi dog. Og de følgende Aar var han indtinget i Præstegaarden, hvor han aarlig smadrede 4 Par beslagne Træsko til 2–3 Rdl. Parret – paa Sognets Regning. – Sikke Tider!

1778 havde Hr. *Terkel Dorschæus* paasat samtlige Vindboer følgende Pengeudgift til de aldeles nøgne Almisselemmer, nemlig *8 Mk. 8 Sk.* Hr. Terkel var dog ikke saa optimistisk at tro, at Pengene kunde komme ind, da det var over deres Formue og Kræfter og »alle væmodig beklager sig«. Og saa skrev han en hel Protokol fuld af Jammer over de »ælendige Aldmisselemmer«.

Ogsaa gamle Skifteforretninger belyser de voldsomme Prissvingninger.

[1]) Denne og de følgende for Ringkøbing Amt efter Liber Daticus.

13. Nov. 1811 mødte den Vind Sognefoged *Albert Christensen*, Straasø, i Vind Vestergaard for at registrere og vurdere efter afdøde Gaardmand Jeppe Knudsen. Gaarden (2.4.2.2) sattes til 200 Rdl.

I Stald og Fæhus var:

2 gl. Bæster		100 Rdl.
4 Køer	ialt	135 Rdl.
1 Gris		10 Rdl.
11 gl. Faar		23 Rdl.
8 Lam		10 Rdl.

Alt det registrerede: Gaard, Besætning og Indbo sattes til 600 Rdl.; herpaa var en Gæld (sagtens Gaardens Købesum) paa 180 Rdl.

Enken *Bodil Kirstine Christensdatter*[1]) giftede sig snart efter med Peder Andersen, hvorefter hun ved Juletid 1813 døde. Og nu indfinder Sognefoged Albert Straasø sig atter i Vestergaard i Embeds Medfør. 2 Aar var forløbet siden sidst. Besætningen er af samme Størrelse som sidst, ja maaske den samme; men se nu paa Priserne:

2 Heste	1100 Rdl.
4 Køer	800 Rdl.
1 Galt	100 Rdl.
20 gl. Faar	300 Rdl.
1 sort Stud	80 Rdl.
2 Kalve	100 Rdl.
1 beslagen Vogn	300 Rdl.

Ingen Gaard i Kommunen var købt saa dyrt, at ikke en Hest og en Ko kunde gøre sin Mand gældfri, ja i de fleste Tilfælde kunde nogle faa Tønder Rug klare hele Sagen.

Sørvadgaard overgik 1795 til Selveje. Dens Størrelse (2.7.1.0) svarer til en Købesum paa ca. 300 Rdl., sna-

[1]) Karen Hedegaards Tipoldemor.

rest noget mindre. 1812 registrerede Vinding Sognefoged *Peder Bak.*[1]) Kreaturholdet var som alle Vegne her paa Egnen i den Tid godt og vel 2 Køer pr. Td. Hartkorn + Trækdyr og Faar. Allerede dette Aar var Priserne svimlende høje. Registreringen fylder 15 tætskrevne Foliosider. *Kræ Sørvad* havde tilladt sig den Luksus at have en ret anselig Bogsamling, 4 sølvbeslagne Spadserestokke foruden en overdaadig Rigdom af andre Luksusartikler.[2]) Paa hele Herligheden skyldte han 927 Rdl.

Hvem kunde tro, at saadan Bagatel nogen Sinde kunde slaa sin Mand over Ende. Vi skal snart se, at der skulde langt mindre til.

Grunden til de store Priser var, som alle ved, en dobbelt: 1) den faktiske Prisstigning, hvis Hovedaarsag var Verdenskrigen, og 2) det mægtige Seddelomløb, 1813 142 Mill. Rdl. for Danmark og Norge eller omtrent det samme som nu. Et rasende Kursfald var det uundgaaelige Resultat. Ved Udgangen af 1812 laa deres Værdi mellem $^1/_{17}$ og $^1/_{18}$.

Men de var stadig gode nok til at betale gammel Gæld med.

Man forstaar, at den Godsejer, som havde faaet slige Pengesedler for afhændet Bondegods, snart maatte melde Pas, da Krisen satte ind. Husmanden, som sad ved sin dyrt købte Jordlod eller endnu var Fæster under en Bondegaard, maatte ty til Fattigvæsenet. Det første Kuld Vinding-Husmænd gik paa Sognet.

Den 5. Jan. 1813 er Vendepunktet. Den nyopretteede *Rigsbank* fik Eneret til at udstede for 46 Mill. Rbd. Seddelpenge. 1 Rigsbankdaler skulde indløse 6

[1]) Sognefoged Anders Fonagers Oldefar.

[2]) Der var en almindelig Pengeforagt, man strøede dem ud for alle Vinde.

Dl. Kurant, og Gælden skulde nedskrives i samme Forhold. Vinding Præsteembede havde 105 Rdl. staaende blandt Stiftets offentlige Midler; de nedskreves til 16 Rdl. 49 Sk. Sølv. Det var de sørgelige Rester af Vind Præstegaard. Paa Rigsbankens Sikkerhedskonto, 6 pCt. af al fast Ejendom at forrente med 6½ pCt., maatte Præsteembedet udrede 200 Rdl. Sølv. Kursen kunde jo imidlertid heller ikke holdes paa de nye Sedler. Og Deflationsskruen fik en ny Trykseksten 1818, da Bankens Navn ændredes til *Nationalbank*. Parikurs naaedes først 1838. 1818 begyndte Landbrugskrisen.

Kursforbedringen, økonomisk Tilbageslag efter Napoleonskrigene, de enkelte Landes Selvforsyning, gamle Soldater i Arbejde paany, øget Produktion i alle Lande, faldende Priser, *engelsk Korntold* (1815), danske Landbrugsprodukters *ringe Kvalitet*, »Mastesmør« og »Skiddensæd«, som gjorde det uegnet til at optage Konkurrencen paa Verdensmarkedet, var de samvirkende Kriseaarsager.

Ingen Lønstigning havde i Inflationstiden formaaet at holde de pengelønnede Befolkningsdele skadesløse. Nu fik de en Smule Erstatning, som dog snart henvejredes af *Fælleskrisens* Stormvejr.

Landskatten af uprivilegeret Hartkorn var 15. April 1818 fastsat til 8,33 Rdl. Udgifterne af en Tønde Hartkorn kan for Aaret 1824 herefter beregnes saaledes:

1) Landskatten 8,33:1,64 = ...	ca. 5	Td. Rug
2) Tiende (Præste-, Konge- og Kirketiende)	ca. 1½	»
3) Fattigudgifter og Skoleudg., Smaaredsel m. m.	1	»
4) Renter (el. Landgilde)	1	»
	ialt 8½	Td. Rug

Det svarer ret nøje til ca. 30 Td. Rug af en Gennemsnitsgaard i Vinding-Vind eller sagtens Halvdelen af dens Kornafgrøde. For den, der havde paadraget sig en større Gæld eller maatte udrede Landgilde i Penge (Tusholdts Landgilde var i 1802 sat til 6 Rdl. pr. Td. Hartkorn), var Situationen uberegnelig mørk. En Hest vurderedes her i Sognene atter til 12—50 Rdl. som for 50 Aar siden. De gamle fra Hr. Terkel Dorschæi Dage kunde trøste de unge med, at det havde været værre før. »Ja, men da haai I ingen Udgywter«, svarede de unge.

Vi skal nu se, hvordan det gik.

Foreløbig »fandt Fattigkommissionen det gavnligt at udnævne nogle af Sognets bedste Mænd til at eftersætte og bortkyse omløbende Betlere fra andre Sogne«. Og for et Aar valgtes Jens Thomsen *Ramskov*, Jens Iversen *Klejnstrup*, Jens Iversen *Meldgaard* og Poul Jensen *Hvirgel*. Fornemme Stodderkonger! Senere overlod man Embedet til de fattige selv for et Par Tønder Korn. 1834 maatte saaledes Fæstehusmand Jens Sørensen paa Spaabæk Mark dels jage Betlerne bort og dels faa dem til at komme igen, saa han ikke skulde blive arbejdsløs.

Poul Jensen Hvirgel kørte i Dyrtiden sit første Barn til Kirke med et Følge paa 18 Vogne. Barselgildet kostede 2200 Rdl. Det sidste Barn bar de til Kirke i Aaret 1833, og saa røg han fra Gaarden og opslog sine Teltpæle i Vind, hvor Poul Chr. Svenstrup endnu kan mindes ham spankulerende rundt med rød Lue og iført Læderknæbukser.

1819 fik Sognene en ny Præst, Pastor Sørensen, en fortrinlig Landmand, Medstifter af Ringkøbing Amts landøkonomiske Selskab. Han vilde have Gaardmændene til at gøre Hestearbejdet for Husmændene, saa

deres Jorder kunde blive dyrkede, og de ikke skulde falde Sognet til Last. Tanken slog daarligt an. Og ikke mindre end 10 Husmandsfamilier findes i Kriseaarene paa Fattiglisten.

Men de fik snart Selskab af Gaardmændene. Christen Nielsen, *Vognstrup Østergaard*, som 1815 i Selskab med andre Honoratiores skulde bortkyse Betlere fra andre Sogne, faar allerede 1821 Prædikatet »en ussel Lazarus«, der skal have Fattigkorn, mens Tjagvadslægten holdt sit Indtog i Østergaard.

I Tyrgaardhus sad Mikkel Jensen, falleret Selvejergaardmand fra *Vind Østergaard* og mindedes den gyldne Tid, da han med et gammelt Bæst kunde have betalt hele sin Gæld, skaldede 240 Rdl., som havde drevet ham fra Slægtsgaarden. Den gamle Kone Stine Østergaard, som skulde have nydt Aftægt af Gaarden, maatte nu bede Fattigforstanderne om Lærred til en Særk. Mikkels Svigerforældre i *Hundkjær* skulde ikke hjælpe stort, de var selv paa den yderste Revle.

Søndag efter Søndag stod Sognefogeden *Peder Christensen Resdal*[1]) paa Kirkestævnet og oplæste den lange og sørgelige Liste over Gaarde i den nærmeste Omegn, der var stillet til Tvangsauktion.

Ved Vind Kirke oplæste Sognefoged *Knud Vindgab* den samme Lektie.

Og saaledes ved alle Kirker i Herredet, i Amtet, i det ganske Land.

Det var *Enkekassen, private Kreditorer* eller *Staten* for resterende Skatter, som begærede Auktionerne. Normalt skulde der afholdes tre Auktioner, men ofte afholdtes der mange flere, før man indsaa, at Ejendommene var usælgelige. Jordværdien kunde i disse Dage skrives med et rundt Tal.

[1]) Oldefar til Johanne Resdal, nuværende Kone i Gaarden.

Endnu har Folkemindet bevaret en Del ejendommelige Købesummer (Trækkeris kostede 16 Rdl., Straasø 2 Potter Brændevin), medens de resterende Skattebeløb eller Renter naturligvis er glemte.

11 Ejendomme, ca. 10 pCt. af begge Sognes Hartkorn, har jeg fundet averteret til Tvangsauktion. Auktionsprotokoller, som kunde give de grundigste Oplysninger, findes vist ikke.

En Søndag 1824 havde Peder Resdals Liste følgende Indhold:

1) Christen Clemmensens Gaard Vestergaard i Vinding.
2) Albert Christensens Gaard Straasø i Vind.
3) Jens Christensens Gaard i Røjkjær i Vind.
4) Hvingel i He.
5) Madumgaard.
6) Tarp i Vedersø.
7) Vester Gjeldstrup i Sdr. Nissum.
8) Femhøj i Raasted.

En anden Søndag samme Aar lød Knud Vindgabs Liste paa:

1) Jens Jensens Gaard i Vedersø.
2) Jørgen Jensens Gaard i Vedersø.
3) Peder Olesens Gaard i Vedersø.
4) Jacob Christensens Gaard i Kirkeby i Husby.
5) Jens Christensens Gaard Mosegaard i Fjand.
6) Niels Pedersens Gaard Blaaberg i Vind.
7) Hans Christensens Gaard i Askov, Nr. Omme.
8) Jeppe Nielsens Gaard i Sønderby, Ny Sogn.

Vi skal nu se lidt paa de Beløb, som ikke kunde skaffes, og som saaledes blev Aarsag til Katastrofen.

Udlægget i *Jens Gregersens* Gaard i Røjkjær, Vind Sogn (1.2.1.1) gjaldt 32 Rdl. 1 Mk. 12 Sk. Sølv; 4 Rdl. 13 Sk. Sedler.

Udlægget i *Jens Pedersens* Gaard i Røjkjær i Vind (2.4.3.0): 16 Rdl. Sølv, 1 Rdl. 5 Mk. Sedler.

Mikkel Jensen, Vind Østergaard, var smidt ud paa Grund af en Prioritetsgæld, som paa hans 3 Td. Hartkorn store Gaard kun beløb sig til 258 Rdl. Sølv, heri indbefattet paaløbne Renter. I hans Gaard stod en Besætning paa 6 Køer, 2 Hopper m. v.

Skatterestancen i *Blaaberg*, Vind Sogn, var 36 Rdl. 5 Mk. 15 Sk. Sølv, 27 Rdl. 5 Mk. 9 Sk. Sedler.

I August 1826 averteres *Sdr. Tyrgaard* og *Tingsager* i Vinding til Tvangsauktion. Thomas Jensen, Tyrgaards, Prioritetsgæld var paa 442 Rdl. Sølv, hans Skatterestance 47 Rdl. 2 Mk. 1 Sk. Sølv og 39 Rdl. Sedler.

Laurits Mortensen, Tingsagers, Prioritetsgæld var 272 Rdl. Sølv. Han skulde ud formedelst en Skatterestance paa 13 Rdl. 4 Mk. 12 Sk. Sølv og 26 Rdl. 4 Mk. 13 Sk. Sedler.[1])

Vestergaard i Vognstrup (6.0.1.0) skyldte Enkekassen 951 Rdl. Sølv. Udlægget gjaldt 59 Rdl. Sølv Renterestance. Denne Gaard var købt 1804 for 825 Rdl. I det hele ser man, at Gældsposterne passer ret nøje til Købesummerne.

For Vind Sogn saa det sort ud. 4 Røjkjærbønder, 2 i Vindby samt Straasø og Blaaberg var paa det sorte Bræt. Men truet Mand kunde leve længe i de Dage, fordi Gaardene var næsten usælgelige.

Manden i Troldtoft bød Straasø ind for det omtalte Kvantum Brændevin, hvis det ellers passer. Sikkert er det, at Slægten blev ved Gaarden.

Tingsager blev reddet ved, at Datteren *Kirstine* blev

[1]) Regeringen havde tilladt, at en Del af Landskatten betaltes i Sedler, derved tjentes Kursforskellen, det var altsaa en Skattelettelse.

gift med den 24-aarige *Jørgen Møller Christiansen*,[1]) og Slægten har den Dag i Dag Gaarden i 6. Generation. Kræ Clemmensen i Vestergaard hang ved Gaarden helt til 1833, skønt den absolut skulde sælges 1824.

I Sønder Tyrgaard var det den rene Ynk. En og samme Slægt havde en Del Generationer haft begge Tyrgaarde. Nu fyldte Slægten svært op i Vinding Fattighus, og 1826 maatte den sidste rykke ud og give Plads for den nuværende Slægt, som har den i 4. Generation.

Alt i alt maa det antages, at Vinding Sogn slap nogenlunde helskindet gennem Krisen, adskilligt værre gik det i Vind og langt værre mange andre Steder.

Bønderne havde jo ogsaa købt i en god Tid; de faa Aars paafølgende Gullasch havde ikke formaaet at fordærve de gamle nedarvede Bondedyder: Flid, Nøjsomhed og Sparsommelighed.

Og saa havde man en tusindaarig nedarvet Træning i at være i Krise. Man havde saa at sige aldrig kendt andet end Fattigdom. Da Christian den Femtes Landmaalere 1683 boniterede, laa 8 af Vinding Sogns Gaarde øde; 20 pCt.; her gik dog knap nok halvt saa meget i Stykker.

Gammeldags Hjælpsomhed har nok ogsaa bidraget til at mildne Krisen. Hvorledes den udfoldede sig i Vinding, da den flere Gange nævnte Sognefoged *Peder Resdal* selv kom i Krise, viser efterfølgende Optegnelser af ham selv:

1829 om Natten mellem den 3. og 4. December Kl. omtrent mellem 1 og 2 ved en ulykkelig Ildebrand afbrændte vores Stuehus samt et lidet Hus, som var

[1]) Bedstefar til de nuværende Ejere, Jørgen og Christen Tingsager.

indrettet til Vognhus og Gæstestald og en meget betydelig Del af vores Indbo tillige med en stor Del Honning og Vox samt Fødevarer, som vi havde til Vinterens Brug.

Desaarsag sendte Sognebeboerne os øjeblikkelig (samt Tid efter anden) Fødevarer, da vi intet havde, tillige med Tag, Lyng, Arbejde m. m., som jeg nu vil optegne.

1. Fra
velædle og velærværdige Hr. Pastor Sørensen
til Vinding Præstegaard:
En stægt Gaas, 1 faarelaar, 1 do. Side, 1 gangdag, 2de Kiørbiæringe til Tæglarbeyde, 4 skp. Rug, 2 Pd. Smør, 30 Eg – alt god.

2. Sognefoged Niels Siørvad:[1])
Smørrebrød, Brændevin og Lys øjeblikkelig, igen 1 Pd. Lys og Lant os Loftsrum Til Rug og Byg. 1 Rød fad, endel Sort kar og Setter. 2 Biæringer Til Teglarbeyde, 1 Trav Tag, 1 skp. Rug god top maal.

3. Søren Lund, Gaardmand:
1 Brød, 1 Ost og 1 flask brændevin øjeblikkelig. Samt modtaget og giæmt os en stor Deel kartofler, igien 1 Brød, 2 Ost 3 Pd., 1 Bondpøls, 1 faarlaar, 2 Spiseskeer af Horn, 1 flask Brændevin Samt Lant os Loftrum Til Rug. 2 Biæringer, 1/2 gangdag Til Tæglarbeyde, 2 Traver Tag. Ham Selv og hans Kael at Slaa og hans Pige at Rive 1 Dag. Samt Lant os En stuer[?] og En skamel, igien 4 skp. Byg.

[1]) Havde afløst Peder Resdal. Han er Amtsraadsmedlem Niels Sjørvads Bedstefader.

4. Gaardbrugende Enke Anne Lund:
1 Brød, 1 Ost, 1 flask brændevin øjeblikkelig. Samt modtaget og giæmt os Eendeel kartofler, igien En Høne og En Hanne. 1¼ Pd. Smør, 1 groe Lue Til mig, 1 gangdag, 2 Biæringer Til Tæglarbeyde, 3½ Pd. Ost og kost m. m. Til Chr. Ravnmos 2 Dage samt 1 Trav Tag.
5. Gaardmand Peder Bach Boendes i Fonager:
En skp. malt, 2 Pd. fiin uld, 1 flask brændvin Samt Smør. – og Lant os En Sængested og 1 Bord. – igien 2⅓ Pd. Smør, 1 styk fæsk fæekiød, 1 dito faaelor og Side Til Juul. – En Læs Træ i Gulestrup,[1]) og 6¾ Pd. Ost.
6. Gaardbrugende Enke Mette Klejnstrup Tillige med hendes Søn Christen Klejnstrup og Hustru:
En Brød, En faarlaar, En flask brændvin øjeblikkelig. – 2½ Pd. god uld, 3½ Pd. Ost, En Biæring Til Tæglarbeyde.
7. Gaardmand Jens Klejnstrup:
2 Høns, En gangdag.
8. Gaardbrugende Enke Johanne Agerfæld:
1 Brød, En faarlaar og En Pøls, Et styk fæekiød. – igen 10 Eeg og Nogle Sort kar. Samt En Læs Træ fra Nyemølle i Rosted.
9. Husmand Chresten Taulberg:
2 Biæringer Til Tæglarbeyde, 1 gangdag, 1 flask brændvin.
10. Husmand Niels Gildberg:
En madkurv, En Løb.
11. Gaardmand Jens Tyrgaard:
En faarlaar, En Side, En Bov, En Bondpøls Samt

[1]) Hos Gdr. og Købmd. Jens Chr. Jespersen i Overgaard (Bevilling 1827).

Smør, En Pot brændvin, 3 lys og flere Tienester ved Lan af Indboe. – Samt 2 Bjæringer, 2 gangdage Til Tæglarbeyde.

12. Gaardbrugende Enke Johan Mari i Ramskou:
2 Biæringer Til Tæglarbeyde, En skp. Rug, En skp. Byg alt godmaal.

13. Gaardmand Anders Ramskov:
2 Biæringer Til Tæglarbeyde, En skp. Rug, En skp. Byg god Maal.

14. Husmand Jens Mosbye:
5 Tagkiærv.

15. Gaardmand Peder Friis:
En skp. Rug, En skp. byg og god Topmaal.

16. Gaardmand Søren Svenstrup:
En Læs Træ i struer, 1¼ skp. Rug, 1 skp. Byg, En Ost.

17. Gaardmand Poul Svenstrup:
2 Biæringer Til Tæglarbeyde, En skp. Rug, En skp. Byg god Topmaal.

18. Gaardbrugende Enke Zezel N. Tuusholt:
En Biæring Til Tæglarbejde, 1 Biæring Tørv.

19. Gaardmand Poul Tuusholt:
En Biæring, En gangdag Til Tæglarbeyde.

20. Gaardmand Anders Kjær:
Alt Leer Til 1500 sten, En Trav Tag, 1 skp. Rug Topmaal.

21. Gaardmand Poul Hvergel:
2 Biæringer Til Tæglarbeyde, En skp. Rug Topmaal, En skp. Byg.

22. Gaardmand Mads Toustrup:
½ Trav Tag, 2 skp. Rug, 2 skp. Byg god maal, 1¼ Pd. uld.

23. Aftægtsmand Jens Toustrup:
$2^1/_4$ Pd. uld.

24. Gaardmand Mads Horslund:
2 Pd. uld, 1 Læs Træ i Gulestrup, 2 skp. Rug, 2 skp. malt god maal, En faarlaar $1^3/_4$ Pd., 1 Ost $2^1/_8$ Pd.

25. Gaardmand Frands Wejvad:
$2^1/_2$ Tylt fiæl i Gulestrup, En Trav Tag, En Pd. uld, En skp. byg Topmaal, 8 Poter brændvin.

26. Gaardmand Jens Christian Wejvad:
En Læs Træ i Gulestrup, $1^3/_4$ Pd. uld.

27. Huusmand Mogens Fuglager:
En gangdag.

28. Gaardmand Niels Mosgaard:
2 Pd. fiin uld, En spæg And, En fed faarside, En Ost, 6 Poter brændvin, 5 Pd. Ost, 1 Biæring Til Tæglarbeyde.

29. Gaardmand Chr. Hundkiær:
2 Biæringer, 2 Pd. uld, 1 vild And, $2^1/_2$ skp. Byg.

30. Gaardmand Niels Tjagvad:
2 Biæringer Til Tæglarbeyde, $^1/_2$ Trav Tag, 2 skp. Rug, 1 vild And, endeel Smaabrød, 1 Tinkop.

31. Husmand Niels Siig:
4 god Byg Tagkiærv.

32. Aftægtskone Maren Siig:
En Par bloe strømper Til min kone, En Par Hvide strømper, En Par dito finger hand klæder Samt En Par hosbaande Til mig.

33. Gaardmand Jørgen Tingsager:
2 Biæringer Til Tæglarbeyde.

34. Gaardmand Lars Junge:
1 Brød, 1 skp. malt og Sigtemel strax. – igien En Høne og Tæklyng 3 Traver.
35. Gaardmand Poul Lægsgaard:
En fæsk And, 4¼ Tør fæekiød, 1 flask brændvin, 9 Pd. Boghvedegryn. – En Læs Træ i Gulestrup, ½ Trav Tag.
36. Gaardmand Mourits Hedegaard:
En Læs Træ i Gulestrup. ¼ skp. Boghvedegryn.
37. Gaardmand Svenning Pogager:
1 Læs Træ i Gulestrup. – ½ Trav Tag, 2¼ Pd. Smør, 4 Pd. Tør kiød.
38. Gaardmand Peder Koldkiær:
En Læs Træ i Gulestrup, ½ Trav Tag, 1 skp. Rug, ½ skp. Boghvedegryn, 2 Poter brændvin.
39. Gaardmand Jens Østergaard:
5 Pd. Smaabrød, 1 flask brændvin, 1 faarlaar, 1 dito Pøls, 1 skp. Rug, 2 Biæringer Til Tæglarbeyde.
40. Gaardmand Jens Meldgaard:
En stor styk fæsk fæekød Til Juul, En Læs Træ i Gulestrup. 6 Poter brændevin.
41. Gaardmand Chr. Vestergaard:
En Høne. – En gangdag.
42. Husmand Laurits Tegager:
En Par strømper Til min kone, En Høne, En Snes Eg. En gangdag.
43. Husmand Niels Olesen:
1 Brød, 1 faarlaar, 1 dito Side, 1 skp. malt, 12 Eg, 1 Net Moelløb, igien 1 skp. malt, 2 Dages Tæken, ½ Dag at Slaa og grave fladtørv Samt at muure En skorsten i Laden m. m.
44. Huusmand Hans Jung:
2 Pd. Smør, 1 Dags Tæken.

45. Gaardmand Iver Bach:
1 Snes Eg, 1 faarlaar, 1 Bonpøls, 6 Poter brændevin.

46. Gaardmand Anders Refning:
1/2 Pd. Lys, 2 Pd. Ost, 1 faarlaar, 1 Pøls, 1 skp. gl. Rug, 1 skp. Byg, 2 Biæringer.

47. Gaardmand Poul Refning:
1 skp. gl. Rug, 1/2 Pd. Lys, 1/2 spæg And, 2 Røde fade, 2 dito Poter, 1 Biæring Til Tæglarbeyde.

48. Husmand Peder Simonsen:
1 Brød, 1 faarlaar, 1 Snes Eg, 1 mad kurv, 2 Løb.

49. Husmand Mads Klejnstrup:
Har arbejdet paa hans Egen Kost og 1 Malkbøtte med Log, 1 flydebytte, 2de kar opluge (sat Bund i).

50. Husmand Mikkel Lillelund:
6 Tagkiærv. 2 Dags arbeyede.

51. Husmand Chr. Nielsen: (Tom Plads til evt. Gaver).

52. Tienestepige Ane Kirstiin:
1 gangdag.

53. Husmand Isak Klejnstrup:
15 Bygtagkiærv. — og Lant mig 10 Kiærve. — samt Jochum givet mig En Par finger hand klæder.

54. Christen Hulmose:
2 Biæringer Sten hjem fra Tæglovn.

55. Gaardmand Jesper Siig:
2 Biæringer Til Tæglarbeyde, 4 Traver Tæklyng. En stor Deel fæsk kiød til Jul.

Der er kommet Bidrag fra alle Gaarde (og Huse) i Sognet paa *Hale* og Degneboligen nær. Pæ Resdal vidste nu, hvad han skyldte sine Sognefæller.

UDMARK OG OVERDREV

FREDERIK d. SJETTES BESØG I HOLSTEBRO OG RINGKØBING 1824

(Wandall og Schjern: »Dannerkongen Frederik d. Sjettes Rejse gennem Jylland« 1825).[1])

Ved *P. Christensen.*

I Sommeren 1824 foretog Frederik d. Sjette en Rejse gennem Jylland, og overalt blev Landsfaderen modtaget med Begejstring af sine trofaste jyske Undersaatter. Den 29. Maj om Eftermiddagen Kl. 6, hedder det, begav Deres Majestæter Kongen og Dronningen samt Deres kgl. Højheder Prinsesserne sig om Bord paa Dampskibet »Caledonia«, der førte Herskaberne til Kiel. Herfra gik Rejsen langs hele Østkysten til Skagen, hvorefter Kongen med Følge tog til Hjørring og videre til Thisted, Nykøbing, Skive og Viborg. Den 23. Juni noget over Kl. 7 naaede man Holstebro. En Rejsende, som just paa dette Tidspunkt opholdt sig her, skrev i »Aalborg Stifts A.« følgende Beretning om Begivenheden: »Den 23. Juni om Eftermiddagen ankom jeg til Holstebro, en lille By i Vesterlandet med omtrent 800 Indbyggere og overraskedes ikke lidet af den uendelige Mængde Mennesker, som havde opfyldt Gaderne. Udraabet: i Dag kommer Kongen! lød fra alles Læber. Det er længe siden, jeg bemærkede en saa umiskendelig Glæde og Tilfredshed, som her hos denne lille Bys Indvaanere, af hvilke mange af den simplere Klasse vistnok aldrig har set en Prins, langt mindre en Konge. Byen var paa det festligste forberedt paa Monarkens Ankomst. Alle Gader var bestrøet med et tykt Lag fint Gulvsand, foruden en Mængde Blomster og Grønt. Ikke et eneste Hus, uden at det jo var dekoreret med Blomsterkranse, og med Blomster-Inskriptioner paa hvidt Bund, efter mange skønne Idéer. Af oprejste Æresporte talte jeg ikke mindre end 11. Som ved et Trylleslag, var de, i Stilhed forberedte af Indvaanerne, fremstegne om Middagen til in-

[1]) Jfr. Hards. Aarb. 1917, S. 95—97. Red.

derlig Glæde for Øvrigheden og enhver anden sand Patriot. I Særdeleshed tog 3 Æresporte paa den lange Bro, der fører over den sig i Vesterhavet nedslyngende Aa, og adskiller Byen i tvende Dele, sig særdeles skønt ud. De var oprejst, én ved hver Ende og en højere i Midten. Paa denne Side havde Hrr. Guldsmed Schjern udarbejdet Kongens Navnetræk m. v., hvilket beskinnet af den venlige Aftensol, hævende sig over de rullende Bølger, afgav et frydeligt Skue. Omtrent Kl. 7½ ankom Kongen. Ved Amtets Grænse var han modtaget af Amtmanden og Byfogeden. Uden for Østerport var Borgervæbningen opstillet, og modtog Monarken med Salut samt et hjertelig Hurra, der istemtes af Embedsmænd, Borgere og Bønder, hvilke sidste fra de omliggende Herreder: Oldinge og Mænd, Koner, Piger og Børn, i Mængde var indtrufne hertil. Efter at Hs. Majst. ved en omtrent hundrede Skridt fra Porten oprejst Æresport, der havde følgende Indskrift:

Vi elske dig!
Saa lyder det i Sjølunds Bøgeskove;
Men ikke mindre højt ved Vesterlandets Vove,

var blevet hilset af 12 hvidklædte Piger, ligesom ved Posthuset af 7, behagede det Allerhøjstsamme at stige af hos Hrr. Amtsforvalter Skjerbek, hvorefter Hs. Majest. eftersaa Embedsmændenes Protokoller m. v., og fortsatte noget over en Times Ophold Rejsen til Ringkøbing, hvor Hs. Majst. ankom Kl. 1½ om Natten. Jeg har længe ikke oplevet en saa fornøjelig Eftermiddag, og i denne lille By saa jeg de umiskendeligste Beviser paa den simplere Almues inderlige Hengivenhed for deres Fyrste.«

Som meddelt, omtrent ved Midnatstid, indtraf Monarken til Ringkøbing, hvilken lille By med Hensyn til sin Handel, og sine velhavende Indbyggere, er en af de vigtigste i Vesterlandet. Under den 6 Mil lange og kedsommelige Vej fra Holstebro hertil, havde det næsten vedvarende regnet, ligesom det ogsaa regnede ved Afrejsen fra H.; men dette afholdt ingenlunde Hs. Majst. fra denne Aften at naa sin Bestemmelse. Monarken tillod sig ej engang i Holstebro at gaa til Middagstaflet. Ved Kongens Nærværelse i Ringkøbing, er i Særdeleshed at bemærke, at paa samme Dag for 122 Aar siden besøgte Hs. Majst. Kong Frederik d. Fjerde denne lille By. Hs. Majst. overnattede hos Hrr. Amtmand Lorentz, der bor uden for Byen, og i hvis smagfuldt oplyste Have et syngende Personale var placeret. Ogsaa Byen var illumineret. Næste Formiddag Kl. 10 holdt Kongen sit Indtog under Klokkeringning og eskorteret af et ridende Korps. Den

forsamlede Mængdes Jubel var grænseløs. Alle klyngede sig om Vognen, der saaledes maatte køre Skridt for Skridt. Hil Dannerkongen! Hurra for vor gode Frederik! lød det utallige Gange. Hs. Majst. eftersaa ogsaa her alle offentlige Foranstaltninger, Stiftelser og Mærkværdigheder, blandt hvilke bemærkes Hrr. Købmand Cohns sjældne og kostbare Ravsamling. — Efter op paa Dagen atter at være draget til Amtmandens Bolig, og der deltaget i en Frokost, fortsatte Hs. Majst. under de glade Vester-Beboeres uskrømtede Velsignelsesønsker sin Rejse til Varde.

Derefter gik Turen til Ribe, Tønder, Vesterhavsøerne og Husum, og 18. Juli ankom de kongelige Herskaber atter til Hovedstaden.

»KNOPMANDENS PENGE«

Af *J. Gr. Pinholt.*

I Efteraarstiden, naar Jævndøgnsstormene piskede Havets brusende Brænding i lange, lyse og vilde Vandstrimer mod Kystens vege Værn, den tynde Bræmme af krøblede Klitter, ubarmhjertigt skærende favnedybe Furer i det bløde, kun af den svage Hjelme og Marehalm skyttede Sand, — i denne Tid plejede »Knopmanden« at lade høre fra sig.

Knopmanden — hvem var han?

Nærmest ved en Tilfældighed — det var i Midten af Syvtierne — blev jeg bekendt med, at en Guldsmed i Lemvig en Gang imellem fra Fiskere paa Harboøre modtog enkelte Guldpenge, som paagældende havde fundet i »Knoppen«, en stor Klit ved Knopper paa søndre Limfjordstange. Saa vidt jeg efter Beskrivelsen kunde skønne, var det gamle spanske eller portugisiske, maaske hollandske Mønter, og Sælgerne fik altid en bestemt Pris for dem, — en Specie (2 Rigsdaler = 4 Kr.) for de store og 1 Rigsdaler for de mindre. Køberen smeltede Guldet og brugte det i sin Forretning. Han var ikke Møntsamler, og Handelen var sikkert, i alt Fald efter hans Formening, fuldt ud lovlig. En anden Sag er det, om ikke Finderne skulde have afleveret det fundne til Strandfogden, eller Guldpengene burde have været betragtet som »Danefæ« og været indsendt til Den kgl. Møntsamling.

Der gjordes i øvrigt ingen Hemmelighed af Forholdet; baade

i Byen og paa Harboøre kendte man disse Penge — »Knopmandens Penge«, som de kaldes.

Alle de Oplysninger, som jeg kunde faa om denne Sag ved Samtale med Fiskere og andre Beboere paa Aastedet, gik ud paa, at en Skibsbaad en Uverjsnat i Begyndelsen af Syttenhundredtallet var landet fra et forlist Skib ud for dette Sted af Kysten. I Baaden var et ungt Meneske med en Kasse fuld af Guldpenge. Strandfogden, der tilfældigt var paa Stranden, hvor Baaden kastedes op, myrdede den skibbrudne for at komme i Besiddelse af hans Skat. Kassen skjultes i den tæt bagliggende »Knop«, der var let kendelig, idet man derfra havde de tre Kirker: Harboøre, Hygum og Tørring, i lige Linie.

Næste Dag skulde Fogden efter Lyng paa Rom Hede. Paa Hjemturen væltede han med det store Læs og blev slaaet ihjel, saa han ikke fik nogen Glæde af sin gruelige Gerning.

Men saa begyndte Strandboerne at ymte om Spøgeri ved »Knoppen«, der efterhaanden ødelagdes af Havet og nu forlængst er forsvunden, og man begyndte at finde af Guldpengene. Den første Finder var en Fisker, som i høj Alderdom døde paa Harboøre sidst i Syvtierne. Efter Stormfloden i Foraaret 1884 skal de sidste være fundet, og en af dem bar Aarstallet 1592. Den var, siger min Hjemmelsmand, lidt mindre, men betydeligt tyndere end et Tyvekronestykke og meget blødere.

— — —

Trods ikke ringe Efterforskning om Forholdet er det ikke lykkedes mig at komme Sagens Opklaring nærmere. Men det er muligt, at andre kan vide mere om Fundene, der er Realiteter. Det er ligeledes troligt, at der i gamle Tingbøger eller andre Kilder kan gives Oplysninger, og hvis dette er Tilfældet vil det ikke være uden Interesse at faa dem frem. Det kan endelig være tænkeligt, at en eller anden har en af Mønterne i Eje, og i saa Fald kunde nærværende Linier maaske give Anledning til, at den kom frem, hvorved Hjemland og Værdi blev konstateret.

NAVNE- OG SAGLISTE

A.

Aakjær, Jeppe, Digter, 136
Adelsvisebøger, 1 f.
Ambra, Bill. af, 65

B.

Balsamblade, Bill. af, 65
Begivenheder, behandl. i Niels Christensens Visebog, 4 f.
Betlere, 145
Bibelske Folkeviser, 6
Blomster i Folketro, 58
Bondens Madpose og Svinene, Skæmtevise, 19—21
Bonde-Visebøger, 2
Borgere i Holstebro, 116—18
Brandtomt, 84 ff.
Bremsens Bryllup, Skæmtevise, 17—19
Broer i Hammerum H., 119, 123 ff.
Bronzekar, 69
Brændgaard, Herning S., 109 f.

C.

Christensen, Niels, Viseopteg-ner, »Nygaard, Aarup«, 3 ff.
Cepius Polibus, P., romersk Fa-brikant, 68
Clemmensen, Marius, Gdr., 84 ff.

D.

Den huslige Bondemand, Folke-vise, 21—23
Dingelbjerg i Grønbjerg, 74
Dorschæus, Terkel, Præst i Vin-ding og Vind, 141, 145

E.

Elskeren ved Gluggen, Skæmte-vise, 25 f.

F.

Fastelavnsris, 58
Fattigpleje, 141
Folkemindesamlere, 26 f.
Friis, Niels Jørgensen, Præst i Sdr. Omme, 112, 115
Frugttræer i Folketro, 58
Fælleskrise, 144 ff.

G.

Græs i Folketro, 59
Grønbjerg, 74
Guldpenge, udenlandske, 158 f.
Gullestrup, Herning S., 111 f.
Gyldenstjerne, Anna, Vosborg, 2

H.

Hald, J. C., topograf. Forf., 137
Halmbaand i Folketro, 59 f.
Hansen, C. F., Amtmand, 122 f. 128
Hansen, H. P. Museumsforst., 2, 27, 137 Note
Herningsholm, 102 (Bill.), 119, 122, 130 f.
Hjertensfryd, Bill. af, 65
Holstebro 134, 156 f.
Holstebrovejen til Gellerup-lund, 129, 132
Hustomter, 83
Hustomt ved Viumgaard, Kort og Planer, 84, 90, 93
Højfund, 68 f.
Høstpigen, Bondevise, 23 f.

I.

Ildsted i Hustomt, 86, 89, 95
Indtægts- og Udgiftsoverslag, Herningsholm, 103 ff.
Isop, Bill. af, 66

J.
Jernslagger, 97, Bill. 98
Juel, Anna, til Vosborg, 1
Julelege og Julestue, 6
Juletræ, 60

K.
Kannewurf, J. V. N., Kapellan i Holstebro, 116
Kapitelstakster, 141
Karl Algotsøn, Folkevise, 8—11
Karl Gustavkrigene, 101
Kideris Vandmølle, 105 f., 113, 127
Klager fra Bønder, 107 ff., 113
»Knoppen« Klit, 159 f.
Kranse, 60 f.
Krarup, S., Herredsfog., Herning, 134 f.
Krydderpose, 61
Kvindemorderen, Folkevise, 16 f.
Kynde, Ebbe, Præst i Holstebro, 117

L.
Lemvig, 158
»Lerkargrav, den jydske«, 69 ff.
Lerkargrav i Nr. Omme S., Tegning af, 76
Linnet, Herredsfoged i Hammerum H., 123, 126, 128
Lorentz, Amtmand, 157
Lundegaard under Herningsholm, 105
Lyriske Folkeviser, 6

M.
Madsen, Jørgen, Sjellerup, Als, 2
Majtræ, 61
Midtjylland, Kort over, 120—21
Milesten, Bill. af, 125
Moraliserende Viser, 7
Munk, Anne, til Pallesbjerg, 1
Møller, Caspar, Herredsfoged i Hammerum H., 126 f.
Møller, Niels, Kapellan i Holstebro, 116

N.
Nybro i Aulum S., 119, 134
Nygaard (Skaaphus), Sunds S., 110 f.

P.
Planter, hvortil Folketro er knyttet, 30—58
Prissvingninger, 141 ff.

R.
Rantzau, Chr., Rigsgreve, 101 ff.
Resdal, Peder Christensen, Sognefoged, 146 f., 149
Rigsbanken, 143 f.
Ringkøbing, 157 f.
Ringkøbing—Aarhus Landevej, 124 f., 128 f., 132.
Romanviser, 6
Romersk Jernalder, 67 ff.
Rosenkrantz, Erik, til Rosenholm, Amtmand, 114 f.

S.
Salmer i Niels Christensens Visebog, 7
Samfærdsforhold og Skikke smst., 5
Sandgrav ved Viumgaard, Plan over, 83
Schjern, Guldsmed i Holstebro, 159
Selveje, 139 ff.
Semperfi, Bill. af, 66
Skaaphus i Sunds S., 103
Skaar af Lerkar, 74 ff., 95 ff., Bill. af, 96
Slumstrup Vandmølle, 105 f.
Smelteblok, Bill. af, 99
Sommer, P. P., Præst i Skarrild og Arnborg, 112, 115
Stenkast, Bill. af, 128
Stolpehuller, 87 ff.
Stolt Elinsborg, Folkevise, 11—16
Sunds Vandmølle, 105 f.
Sørensen, H. S., Præst i Vinding og Vind, 145

T.
Testrup, Søren, Herredsfoged i Rinds H., 2

Trampe, Frands Joachim, General, 109 f., 115
Trellund, Tjørring S., 105
Trækul, 88, 95
Tvangsauktioner, 146 f.

U.

Understrup, Konrad, lokalhist. Forf., 134 f.
Urner, 68

V.

Varde—Viborg Landevej, 123 f., 138
Vejstykke af Ringkøbing—Lund Vejen, Bill., 131
Vejvisersten, Bill., 135
Viumgaard, 84

Ø.

Ønskekvist, 61

VIRKSOMHEDEN 1934

Hermed udsender Ringkøbing Amts historiske Samfund *28. Bind af Hardsyssels Aarbog*, der indeholder Afhandlinger, som spænder over Emner fra romersk Jærnalder og Folkevandringstiden til ind i det 19. Aarhundrede og belyser fortidigt Liv trindt i Amtet. Aarbog 1934 er trykt i 900 Ekspl. som de nærmest foregaaende Aargange; og Titelbladet udstyret med den Rammetegning med de 9 gl. Herredssegl, som Tegneren Aage Jørgensen leverede til Bogen i Fjor.

Foruden Udgivelsen af Hardsyssels Aarbog har historisk Samfund i 1934 holdt 2 Foredragsmøder. Lørdag d. 17. Februar holdtes Aarsmøde i *Ringkøbing* efter forudgaaende Styrelsesmøde hos Formanden paa Rindumgaard. Forsamlingen besaa først Ringkøbing Museum, hvor Museumsforstander *Klokker* viste om, og aflagde under Vejledning af Kontorchef *Erlang* Besøg i Ringkøbing Kirke. Derefter samledes man i et Antal af 70 paa Højskolehjemmet, hvor Dr. phil. *Viggo J. von Holstein-Rathlou* holdt et veltalende og fængslende Foredrag om Hedeby og Danevirke. — Ved den paafølgende Generalforsamling, der ledede af Borgmester *Vilh. Nielsen*, gjorde Formanden Amtmand Karberg Rede for det forløbne Aars Arbejde, idet han særlig fremhævede Betydningen af Møderne paa minderige Steder i Amtet, og henviste til historisk Fællesforenings forestaaende Jubilæumsmøde i Kolding. De afgaaende Styrelsesmedlemmer *Karberg, Erlang og H. P. Hansen* genvalgtes, ligesom *P. Bojsen* atter valgtes som Revisor. Paa sidstnævntes Opfordring lovede Formanden at sætte sig i Forbindelse med Fredningsnævnet for at faa den gamle Tinghøj i Ulfborg fredlyst.

Søndag d. 24. Juni 1934 holdtes Sommerstævnet paa *Brejninggaard* og i *Brejning Kirke*. Paa Styrelsesmødet inden det offentlige Møde drøftedes en Opfordring fra Komitéen til Jelling Højenes Bevarelse, hvortil bevilgedes 100 Kr., og en Henvendelse fra dansk historisk Fællesforening ang. Udgaven af Danmarks Middelalderbreve. Det vedtoges at tegne sig for 600 Ekspl. af Amtsudgaven for Ringkøbing og Ribe Amter, til indenamts Med-

lemmer, dog saaledes at vi først modtager Hæfterne, naar de færdige kan samles i eet Bind. Beløbet 1 Kr. 50 Ø. betales i 8 aarlige Rater og afholdes af det sædvanlige Medlemsbidrag (3 Kr). Endvidere vedtoges at holde næste Aarsmøde i *Struer* i Februar 1935.

For en Forsamling af omtr. 200 Mennesker holdt derefter Nationalmuseets Direktør Dr. phil. *M. Mackeprang* paa Pladsen foran Hovedbygningen et med stor Interesse paahørt Foredrag om Brejninggaards Ejere og Bygninger, idet han især omtalte Langerne og Hans Langes Opførelse af den endnu bevarede Østfløj med den her i Landet enestaaende Terrakotta Frise og Gesims, ligesom Taleren redegjorde for Gaardens senere Skæbne. — Efter at have beset Bygningerne begav man sig til Brejning Kirke, der fyldtes til sidste Plads. Her gjorde Direktør Mackeprang klart og udførligt Rede for Kirkens Opførelse og Inventar, særlig den smukke Prædikestol og Altertavle og den gamle genrejste Skriftestol. Han sluttede med en Tak til Menigheden for den Iver og Offervilje, man havde vist for den Restaurering, der foretoges for en 4—5 Aar siden.

Historisk Samfunds Styrelse bestaar f. T. af:

Amtmand, Dr. jur. Karberg, R. af D., D.M., Formand.
Kontorchef Erlang, Ringkøbing, Næstformand.
Maler Th. Kr. Hansen, Hoven.
Tømmerhandler K. K. Jensen, R. af D., Vem.
Skolebestyrer J. Jørgensen Borup, Bøvling.
Redaktør H. Lilholt, Lemvig.
Gaardejer St. V. Christensen, Borbjerg.
Museumsforstander H. P. Hansen, Herning.
Fhv. Overlærer J. Aldal, Holstebro, R. af D., Sekretær.

Erlang, H. P. Hansen og Aldal danner Redaktionsudvalget.

Revisorerne er:

Pens. Lærer P. Bojsen, Ulfborg.
Sparekassebestyrer, Gdr. P. Meldgaard, Ulfborg.

Enhver af de ovennævnte Styrelsesmedlemmer og Revisorer modtager Indmeldelse af nye Medlemmer. Aarsbidraget er 3 Kr., hvorfor Medlemmerne modtager Hardsyssels Aarbog og har gratis Adgang til Samfundets 2 aarlige Foredragsmøder.

Manuskripter og Bøger sendes til Sekretæren, Overlærer Aldal, hos hvem ogsaa nye og ældre Medlemmer, saa vidt Restoplaget strækker, kan faa tidligere Aarbøger for halv Pris (1 Kr. 50 Øre).

Regnskab for Ringkøbing Amts historiske Samfund

fra 1. Januar til 31. December 1933.

Indtægt:	Kr.	Ø.	Udgift:	Kr.	Ø.
Beholdn. i Sparekasse og kontant 1/1 33	1649	24	Foredragsmøderne i Skern og Gudum	176	60
Statstilskud for 4 Kvartaler	155	00	Omslagstegning til Aarbogen	75	00
Tilskud fra Lemvig Bank	25	00	Forfatterhonorar for Afhandlinger	383	00
— — Ringkjøbing Landbobank	50	00	Aarbogens Trykning og Indbinding	1141	08
— — Ringkjøbing Bank	25	00	Brevpenge og Aarbogens Udsendelse	179	19
— — Holstebro Sparekasse	50	00	Bekendtgørelser	77	64
— — Holstebro Bank	25	00	Papir og Tryksager	28	30
— — Lemvig Sparekasse	25	00	Bidrag til dansk historisk Fællesforening	34	78
— — Ulfborg Sogns Sparekasse	25	00	Bidrag til Poulsens Degnehistorie og Dejbjerg Stenen	250	00
Medlemsbidrag fra 672 Medlemmer	1924	50	Forskellige mindre Udgifter	21	05
Godtgjorte Forsendelsesudgifter	142	00	Indsat i Holstebro Sparekasse	550	00
Betaling for solgte Aarbøger	108	90	Sekretærens Løn	300	00
For meget udbetalt til Dejbjerg Stenen	25	00	Beholdning 31/12 1933: I Sparekassen	1546	34
Hævet i Holstebro Sparekasse	600	00	Kontant Kassebeh.	124	95
Indvundne Renter	58	29			
	4887	93		4887	93

Holstebro, 31. December 1933.

J. Aldal,
Kasserer.

Ovenstaaende Regnskab er revideret af undertegnede; Bilagene fandtes at være i Overensstemmelse med Kassebogen; intet fundet at bemærke.

Ulfborg, den 3. Februar 1934.

P. Bojsen. **P. Meldgaard.**

EJNAR POULSEN:
HARDSYSSELS DEGNEHISTORIE

foreligger nu afsluttet i 2 statelige Bind paa tilsammen 800 Sider. Den beskedne Titel Degnehistorie — i Lighed med Wibergs Præstehistorie og Anders Petersen: Sjællands Stifts Degnehistorie — er for saa vidt misvisende, som Værket skildrer hele Skolevæsenets Udvikling i Ringkøbing Amt saa langt tilbage, som Kilderne giver Svar, og op til det Herrens Aar 1934. Bogen gør Rede for 365 Skoler i Sogne og Købstæder og 4670 Degnes, Skoleholderes, Organisters, Klokkeres, Læreres og Lærerinders Livsforhold, idet de skildrede Personers Afstamning, Virksomhed, Giftermaal, Børn osv. nævnes i Tidsfølge under hver Skole med en Henvisning til andre Skoler, hvis de er forflyttede. Teksten oplives ikke sjælden ved tidsfarvede Hidsæt fra den brogede Mangfoldighed af benyttede Kilder.

Lærer Poulsen har, som den flittige og ihærdige Gransker han er, ikke skyet nogen Umage for at skaffe saa fyldige og paalidelige Oplysninger som mulig ved Undersøgelser paa Arkiver, i trykte Kildeskrifter og ved utallige Henvendelser til Skoler og Lærere i og udenfor Amtet. En fuldstændig Navneliste over de i Værket omtalte Personer og over Slægtsnavne, der har Tilknytning til disse, gør det let for alle at finde, hvem de søger.

»Hardsyssels Degnehistorie« er en Haandbog af største Interesse for enhver Lærer og Lærerinde og for alle andre, der ønsker Oplysning om en Bys eller et Sogns Lærerkræfter gennem Tiderne, og den bør findes i enhver Folkebogsamling i Amtet. Værkets almindelige Udsalgspris er 20 Kr.; men Lærere og Lærerinder i Ringkøbing Amt samt Medlemmer af vort historiske Samfund, der blandt andre har støttet Udgivelsen, kan faa begge Bind for 12 Kr. ved Henvendelse til Forf. Lærer E. Poulsen, Løvskal Skole, Bjerringbro, *inden den 1. Januar 1935.* Nogle faa Ekspl. af Herredshæfterne kan endnu faas enkeltvis, dog er Ginding, Hjerm og Bølling Herreder udsolgte. *J. A.*